

Kongs- og lendmannsgårder i Viken ca. 800-1240

- i et rikssamlingsperspektiv

Ida Scott



Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie, IAKH

UNIVERSITETET I OSLO

Høst 2016

© Ida Scott

2016

Kongs- og lendmannsgårder i Viken ca. 800-1240 – i et rikssamlingsperspektiv

Ida Scott

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven er en undersøkelse av kongs- og lendmannsgårdene i Viken mellom ca. 800 og 1240 og hvilken betydning disse gårdene hadde i den norske rikssamlingsprosessen. De lokale forholdene i Viken; kystlandet rundt Oslofjorden, er forholdsvis lite studert. Oppgaven er todelt; den første delen tar for seg identifisering og klassifisering av de ulike gårdene i dette området og vurderer hvilken betydning de hadde lokalt og regionalt i samtiden. Den andre delen er en undersøkelse av de samme gårdene i et rikssamlingsperspektiv. Viken var i begynnelsen av perioden som studeres trolig underlagt danekongen, og oppgaven vil undersøke hvordan landsdelen gikk fra å være dansk interesseområde til å bli innlemmet i samtidens Norge. Kontroll over jordeiendom var i middelalderen trolig essensielt for å kunne ta og beholde styringen over et geografisk område. De vikske kongs- og lendmannsgårdene var dermed, sammen med byene, trolig vesentlige i den norske kongens prosess med å få kontroll over Viken og innlemme landsdelen i det norske riket.

Forord

Arbeidet med masteroppgaven har vært spennende og lærerikt. Jeg vil først og fremst takke min veileder, Jón Viðar Sigurðsson, for alle innspill og motiverende tilbakemeldinger. Jeg vil også takke medstudenter for nyttige kommentarer på de to lærerike seminarene for middelalderstudenter jeg har vært med på – Stiklestad våren 2015 og Isegran våren 2016.

Ida Scott

Sandefjord, november 2016

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	v
Forord	vii
1. Innledning	2
1.1 Tema og problemstilling	2
1.2 Teori, begreper og avgrensning	3
1.2.1 Maktsentra	3
1.2.2 Krongods, kongsgårder og lendmannsgårder	4
1.2.3 Rikssamling	5
1.3 Historiografi	7
1.4 Kilder og metode	10
1.5 Oppgavens oppbygning	14
2. Vikens geografiske utstrekning	16
2.1 Innledning	16
2.2 Viken	16
2.3 Gulatingslagen ekspanderer østover	19
2.4 Rygjarbit blir Vikens vestgrense	20
2.5 Borgartinget og Oslo bispedømme – Viken får sine egne styringsorganer	22
2.6 Viken under dansk press	23
2.7 Viken «fra Svinesund til Rygjarbit»	24
2.8 Oppsummering	26
3. Geografisk distribusjon av maktsentra i Viken	28
3.1 Innledning	28
3.2 De rurale kongsgårdene	29
3.2.1 Sem	29
3.2.2 Aker	31
3.2.3 Haukbø	34
3.2.4 Fors	35
3.2.5 Fyrileiv	36
3.2.6 Ramnes	37
3.2.7 Folkenborg i Aurmark	37
3.3 Byene og kongsgårdene der	38
3.3.1 Borg	38
3.3.2 Tønsberg	39

3.3.3 Oslo	41
3.3.4 Konghelle	42
3.4 Lendmannsgårdene.....	43
3.4.1 Vettaland	43
3.4.2 Stokke.....	45
3.4.3 Sveinke Steinarssons gård	46
3.4.4 Bratsberg	47
3.4.5 Skrikvik	48
3.4.6 Blakstad	48
3.5 De øvrige gårdene	50
3.5.1 Holtan og Geirstad.....	50
3.5.2 Store-Dal	51
3.5.3 Linnestad	52
3.5.4 Gården til Simon	53
3.5.5 Saurbø.....	53
3.5.6 Folkenborg i Heggen	54
3.5.7 Huseby.....	54
3.6 Oppsummering	55
4. Gårdene i Viken i et rikssamlingsperspektiv. Del 1. ca. 750-1040.	57
4.1 Innledning.....	57
4.2 Småkonger i Viken?	57
4.3 Arvekrav på Viken?.....	63
4.4 En lendmannsgård i Ranrike	66
4.5 Byene i Viken.....	68
4.6 Oppsummering	72
5. Gårdene i Viken i et rikssamlingsperspektiv. Del 2. 1040-1130.....	75
5.1 Innledning.....	75
5.2 Osloområdet	75
5.3 Lendmenn i Viken under Magnus Olavsson og Harald Sigurdsson.....	77
5.4 Styrking av den norske kongens herredømme i Viken.....	79
5.5 Lendmenn i Viken under Magnus Berrføtt	82
5.6 Grensebyen Konghelle	84
5.7 Oppsummering	86
6. Gårdene i Viken i et rikssamlingsperspektiv. Del 3 – fra 1130 til 1240.	89
6.1 Innledning.....	89
6.2 Øst-Viken	89

6.3 Vest-Viken	92
6.4 Norsk kirkeprovins – knyttet Viken sterkere til Norge?.....	93
6.5 Et splittet Viken?	95
6.6 Danekongen tilbake i Viken	96
6.7 Et eget Østlandsrike.....	99
6.8 Håkon Håkonsson tar kontroll over Viken.....	104
6.9 Oppsummering	108
7. Konklusjon	110
7.1 Innledning.....	110
7.2 Sammenligning av Viken med Vestlandet, Trøndelag og Opplandene.....	113
7.2.1 Byutviklingen og de urbane kongsgårdene	114
7.2.2 De rurale kongsgårdene.....	116
7.2.3 Kongsgårder med fylkeskirker	118
7.2.4 Riksintegreringen på Østlandet	119
7.2.5 Lendmenn og lendmannsgårdene	121
7.2.6 Oppsummering av sammenligningen	122
7.3 Kildenes troverdighet og veien videre.....	123
Bibliografi	126
Kilder.....	126
Litteratur.....	129
Nettsted.....	134
Appendix 1. Maktsentra i Viken før 1240.....	136
Appendix 2. Lendmenn, sysselmenn og andre i administrative posisjoner i Viken før 1240.	142
Appendix 3. Kart over Viken i middelalderen	146

1. Innledning

1.1 Tema og problemstilling

I denne oppgaven vil jeg undersøke kongs- og lendmannsgårdene i Viken (kystområdene rundt Oslofjorden) mellom ca. 800 og 1240, og se på hvilken betydning disse kan ha hatt i rikssamlingsprosessen i Norge. Hovedproblemstillingen er som følger: *Hvor mange kongs- og lendmannsgårder var det i Viken mellom ca. 800 og 1240, hvor lå de, når ble de underlagt kronen, og hvordan kan disse gårdene bidra til å belyse integreringen av Viken i det norske riket?* I oppgavens første del vil jeg undersøke hvilke gårder i Viken som kan ha vært kongs- og lendmannsgårder, og vurdere hvilken betydning disse kan ha hatt i lokal og regional sammenheng. I oppgavens andre del vil jeg drøfte kongs- og lendmannsgårdenes rolle i rikssamlingsprosessen.

For å finne ut av når og hvordan Viken ble innlemmet i det norske riket, er det etter min mening essensielt å studere de lokale forholdene, her representert ved kongs- og lendmannsgårdene, og byene. Disse kan med et felles begrep kalles maktsentra. Disse maktsentra kan fortelle oss noe om den geografiske distribusjonen av makt, og om deres påvirkning på lokalsamfunnet. Kongs- og lendmannsgårder var gårder eid og kontrollert av den norske kongen og hans menn. Jeg forutsetter at den norske kongen hovedsakelig skaffet seg disse gårdene ved konfiskering. Kontroll over eiendom og personer må etter min mening ha vært avgjørende i prosessen med å få Viken innlemmet i det norske riket. Etter hvert anla eller styrket den norske kongen flere byer som han styrte fra. De vikiske byene ble viktige for kongen, og urbaniseringen av landsdelen var trolig også av betydning i rikssamlingsprosessen. Tilsvarende bidro kirkeorganisasjonen til å knytte Viken sterkere til det norske riket, spesielt med opprettelsen av Oslo bispedømme i 1070-årene og organiseringen av dette under det nye norske erkebispedømmet i Nidaros i 1152/1153.

Når det gjelder rikssamlingsprosessen i Viken, vil jeg fremsette følgende hypotese: *Viken lå hovedsakelig under danekongens herredømme frem til 1040, da den norske kongen tok kontrollen over området, mens danekongens innflytelse igjen økte fra 1130.* En stor del av denne oppgaven tar for seg eiendomsforholdene i Viken i et rikssamlingsperspektiv. Det har

derfor vært naturlig å sette den kronologiske utviklingen i den norske kongens tilegnelse av jordegods i Viken i sammenheng med hans forsøk på å ta kontroll over dette området. Jeg opererer gjennom rikssamlingsdelen av oppgaven med en periodisering som er ment å illustrere hvilken konge som hadde herredømmet over Viken. Forenklet sett betyr dette at jeg har delt inn perioden jeg studerer i tre deler etter hvorvidt det var hovedsakelig dansk eller hovedsakelig norsk innflytelse i Viken. De tre periodene kan enkelt sagt oppsummeres som hovedsakelig dansk, hovedsakelig norsk, og igjen hovedsakelig dansk innflytelse. Tidlig i min periode – 800- og 900-tallet – lå Viken under dansk herredømme, men etter hvert begynte den norske kongen å gjøre seg gjeldende, selv om den danske kongens nærvær fortsatte å spille en rolle i større eller mindre grad frem til kong Valdemar Valdemarssons død i 1241.

1.2 Teori, begreper og avgrensning

1.2.1 Maktsentra

Fokus i denne oppgaven er maktsentra. Hva er et maktsenter? Det ligger implisitt i ordet at det dreier seg om et sted der det på en eller annen måte utøves makt. For å kunne vurdere hvilke gårder som er maktsentra, går det an å bruke teorien om sentralplasser. Sentralplass-teorien stammer opprinnelig fra den tyske kulturgeografen Walther Christaller. Hans modell søker å beskrive økonomisk sentralisering – at en sentralplass er økonomisk sentrum for et omland – og hierarkier av sentralitet innenfor et område.¹ Dette begrepet har etterhvert også blitt tatt i bruk innenfor arkeologifaget.² Christallers markedsøkonomiske fokus kan utvides til å gjelde ikke bare økonomi, men også administrasjon, religion og kultur.³ Det finnes flere begreper som rommer omtrent samme betydning som sentralplass, for eksempel sentralgård eller maktsenter. Jeg velger i min oppgave å bruke begrepet maktsenter, og definerer dette som «en lokalitet som ivaretar funksjoner av rettslig, politisk, administrativ og/eller religiøs karakter overfor et større eller mindre omland.»⁴ I min oppgave gjelder dette kongsgårder, lendmannsgårder og byer, samt enkelte andre storgårder.

¹ Helle et al. (2006): 12-13

² Hedeager (2007): 3. Se også Hårdh (2002)

³ Helle et al. (2006): 13

⁴ Definisjon lånt fra Røskaft (2003): 14

1.2.2 Krongods, kongsgårder og lendmannsgårder

I oppgaven bruker jeg begrepet kongsgårder når det er tale om kongens setegårder, mens jeg bruker betegnelsen krongods som samlebetegnelse for alt av kongens jordegods, her både kongs- og lendmannsgårder. Annen eiendom i kongens eie, som allmenninger eller mindre gårdparter, vil ikke bli omtalt. Når man taler om krongods, er det vanlig å skille mellom *bona regalia*, gods eid av kongedømmet som institusjon, og *patrimonium*, gods eid av kongen som privatperson.⁵ Det er imidlertid uklart når et slikt skille oppstod. Skillet eksisterte i Norge på slutten av 1200-tallet, men det kan også ha vært i bruk tidligere.⁶ Det har vært foreslått at de mange Husebygårdene i Norden kan ha vært *bona regalia*.⁷ Jeg vil imidlertid ikke gå noe større inn på dette temaet, da det er for omfattende til å kunne inkluderes i denne oppgaven, men spørsmålet vil tas opp igjen i oppgavens konklusjon.

Jeg har sett på omtrent 40 gårder, som alle lå i Viken i mellom ca. 750 og 1240. Åpenbart var ikke alle like viktige. For å kunne behandle materialet på en meningsfull måte, har jeg delt gårdene inn i fire kategorier; rurale og urbane kongsgårder, lendmannsgårder, og andre gårder. Gårdene i sistnevnte kategori er stort sett gårder som bare nevnes, og der eieren ikke har noen kjent posisjon. Enkelte er det mer informasjon om, og disse er inkludert i analysen som potensielle maktsentra. De fleste av gårdene i denne kategorien vil imidlertid ikke bli inkludert, fordi det er for lite informasjon om dem i kildene til at betydningen deres kan vurderes. Disse er imidlertid inkludert i en appendix, se Appendix 1.

Kongsgårder var kongens setegårder. De ble drevet av årmenn, kongelige tjenestemenn.⁸ Kongen konfiskerte trolig mesteparten av sitt gods fra politiske motstandere.⁹ I et samfunn basert på naturalhusholdning og med et lite utbygd administrasjonsapparat, var avkastningen fra jordegods den viktigste inntektskilden for kongen og hans følge. Konfiskasjoner av gårder gav dermed kongen et stabilt økonomisk grunnlag.¹⁰ Hvor mange gårder som var i kongens eie, og hvor stor avkastning disse gav, er på grunn av kildesituasjonen ikke mulig å vite sikkert. Man kan likevel anta at den norske kongen hadde etablert kongsgårder over hele Norge rundt år 1100. Sett i et rikssamlingsperspektiv var etableringen av kongsgårder en måte

⁵ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 9: Konge-kyrkorummet (1964): 434

⁶ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 9: Konge-kyrkorummet (1964): 438

⁷ Iversen (2009): 234

⁸ Andersen (1977): 284

⁹ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 78

¹⁰ Andersen (1977): 88-89

for kongen å sikre seg kontroll over nye landområder, da det ikke kan ha vært mulig for kongedømmet å fungere som styringsorgan over en landsdel uten å ha eiendommer der.¹¹ I tillegg til de rurale kongsgårdene ble det i løpet av perioden jeg studerer også anlagt urbane kongsgårder i de fire vikske byene Tønsberg, Oslo, Borg og Konghelle. Slik kunne kongen ha lengre opphold i de urbane sentra og administrere riket fra disse. Kongsgårdene i byene er et uttrykk for urbanisering og en ny måte å styre på.¹² De mange byene er også et spesielt trekk ved Viken som ikke finnes i like stor grad i de andre landsdelene.

Lendmannsgårder var gårder som ble drevet av en lendmann (senere sysselmann). Lendmenn var en del av kongens styringsapparat. De måtte avlegge ed til kongen og love ham tjeneste, før de fikk en symbolsk gave og utdelt jord. Lendmennene hadde ofte lokal forankring i området de skulle administrere, og fikk slik forsterket sin lokale maktposisjon ved å motta gods fra kongen. Siden avtalen mellom konge og lendmann var personlig og bare varte så lenge kongen regjerte, hadde kongen full kontroll over lendmennene, som var helt avhengig av kongens velvilje for å opprettholde sin posisjon.¹³ Lendmennene var altså kongens forlengede arm i distriktene, og viktige i hans prosess med å få kontroll over en landsdel. Det er sannsynlig at lendmannsombudet stammer fra kong Olav Haraldssons tid, det vil si tidlig 1000-tall.¹⁴ Sysselmannsombudet ble innført fra siste halvdel av 1100-tallet. Sysselmennene tok gradvis over lendmennenes og årmenenes oppgaver, men sysselmannsordningen ikke var fullt utviklet før sent på 1200-tallet,¹⁵ slik at embetene overlapper i perioden jeg studerer. Jeg vil i min oppgave bruke betegnelsen lendmannsgård om eiendommene, både for ryddighetens skyld og fordi de fleste eiendomsbesitterene i min oppgave omtales som lendmenn.

1.2.3 Rikssamling

Som definisjon på selve begrepet rikssamling, velger jeg å bruke Per Sveaas Andersens forklaring fra det mye brukte verket om dette temaet – *Samlingen av Norge og kristningen av landet* (1977). Andersen beskriver her rikssamling som «[...] foreningen av en rekke områder med organisert samfunnsmyndighet til en større enhet under én konge».¹⁶ Rikssamling forstås altså som at mer eller mindre selvstendig styrte områder i det som i dag er Norge, i løpet av

¹¹ Andersen (1977): 295-297

¹² Krag (2000): 159-160

¹³ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 85-86

¹⁴ Andersen (1977): 279-280

¹⁵ Helle (1974): 144-145

¹⁶ Andersen (1977): 40

middelalderen ble forent til en stat. Jeg skal ikke problematisere dette begrepet ytterligere, men ønsker å legge til at denne rikssamlingen ofte fremstilles som en «naturlig» prosess, der de ulike regionene i landet bare ventet på å bli samlet til det som i dag er Norge.¹⁷ Jeg ønsker å unngå en slik teleologisk fremstilling i min oppgave, selv om jeg benytter begrepet rikssamling. Jeg vil også enkelte ganger bruke begrepet strategi i forbindelse med rikssamlingen, og understreker at jeg ikke legger annet i det enn den enkelte kongens strategi for å få kontroll over størst mulig område og flest mulig mennesker, ikke en overordnet strategi med en forestilling om å samle Norge.

Tidsepoken er valgt for å få inkludert hele den lange og kompliserte prosessen den norske rikssamlingen var, helt fra den spede starten på 800-tallet og frem til slutten på borgerkrigstiden i 1240. Jeg regner rikssamlingsprosessen som avsluttet rundt 1240 av to årsaker; Skule Jarls fall og danske kong Valdemar Valdemarssons død. Etter Skules død i 1240 kunne kong Håkon Håkonsson konsolidere et enekongedømme som inkluderte hele Norge. Valdemars død året etter gjorde at presset fra danekongen forsvant.¹⁸

Den første fasen i rikssamlingen ble avsluttet med slaget i Hafrsfjord på slutten av 800-tallet, og dette slaget førte til en større territorial samling av områder på Vestlandet.¹⁹ Samtidig foregikk en rikssamling nordfra, med Ladejarlene i Trøndelag.²⁰ Øst-Norge var det på denne tiden danske konger som kontrollerte.²¹ Rundt år 1000 fulgte kongedømmene til kristningskongene Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson, hvor sistnevnte ble avsatt etter at Knut den mektige, konge av Danmark og England, ble norsk konge i 1028.²² Knuts død i 1035 ble viktig for den videre rikssamlingen i Norge. Knuts Nordsjø-imperium gikk i oppløsning med hans død, og skapte rom for en sterkere norsk kongemakt med Magnus Haraldsson og Harald Sigurdsson på 1040-tallet.²³ På begynnelsen av 1000-tallet var Viken fortsatt et område med usikker tilknytning, som like gjerne kunne ha blitt en del av et sør-skandinavisk rike. Under Magnus og senere Harald, ble Viken knyttet sterkere til Norge, og i 1042 var forholdet mellom rikene snudd på hodet idet Magnus også ble dansk konge.²⁴ Tiden

¹⁷ Claus Krag diskuterer dette i Krag (2000): 213-214

¹⁸ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 127

¹⁹ Krag (2000): 44

²⁰ Krag (2000): 48-49

²¹ Krag (2000): 54

²² Krag (2000): 64-65

²³ Krag (2000): 67-68

²⁴ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 73

fra Knut den mektiges død og frem til borgerkrigstiden i 1130 karakteriseres av at Viken og resten av Østlandet ble innlemmet i det norske riket.²⁵ Borgerkrigstiden,²⁶ som ble innledet med Sigurd Magnussons død i 1130, ble en periode da danekongene igjen fikk økt innflytelse over Viken.²⁷ På bakgrunn av dette mener jeg tredelingen av rikssamlingsprosessen nevnt innledningsvis er meningsfull, og skillene settes i henholdsvis 1040 og 1130.

Grunnleggelsen av byer og kirkeorganisasjonen var viktig for at det norske kongedømmet skulle kunne få en fastere form.²⁸ Flere av byene skal ha blitt grunnlagte av konger, men befolkningsvekst og -konsentrasjon må også ha spilt en betydelig rolle. I løpet av 1000-tallet ble både byer og kirker grunnlagt, samtidig som rikssamlingen gikk inn i en ny fase ved at også Østlandet ble integrert i det norske riket.²⁹ På mange måter henger bydannelsen og kirkegrunnleggelsen nøye sammen med rikssamlingen, og jeg vil inkludere også disse faktorene i drøftelsen av rikssamlingen.

1.3 Historiografi

De lokale forholdene i Viken i tidlig middelalder og høymiddelalder er lite behandlet i historisk forskning. Det finnes ingen studier av kun det vikske krongodset, men historiker Halvard Bjørkvik utarbeidet i 1968 en upublisert liste over norske kongsgårder før 1130.³⁰ Dette arbeidet blir ofte brukt som grunnlag for opplysninger om det tidligste norske krongodset i oversiktsverk over eldre norsk historie, og er dermed utgangspunktet for min forkunnskap om krongodset også i Viken. Bjørkvik har også undersøkt det norske krongodset i senmiddelalder og tidlig moderne tid,³¹ men for høymiddelalderen, perioden mellom 1130 og ca. 1300, finnes ingen slike studier. Noe kunnskap finnes altså om de vikske kongs- og

²⁵ Krag (2005): 243

²⁶ Helle (1974): 37-38. Perioden blir gjerne kalt borgerkrigene, fordi denne tiden var preget av strid mellom norske konger og kongsemner. Imidlertid ble store deler av stridighetene kjempet mellom profesjonelle krigere, og selv om krigshandlingene selvsagt fikk konsekvenser også for folk flest, ble ikke nødvendigvis bøndene trukket inn eller engasjerte i striden i særlig stor grad. Det var heller ikke vedvarende krig fra Sigurd Magnussons død i 1130 og frem til Skule Bårdssons nederlag i 1240. Sagaene vektlegger krig, noe som kan gi et skjevt bilde av hvor dominerende disse stridighetene i virkeligheten var. Dette var også en periode med vekst i stat, kirke, kultur- og næringsliv, selv om dette underkommuniseres av sagaskriverne. Borgerkrigstiden eller borgerkrigene er derfor et begrep som ikke er fullt ut dekkende for beskrivelsen av samfunnsforholdene i disse 110 årene. Jeg velger likevel å bruke begrepet, da jeg anser det som innarbeidet, lett gjenkjennelig og forståelig.

²⁷ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 120; 127

²⁸ Krag (2000): 56

²⁹ Krag (2000): 158

³⁰ Bjørkvik 1968, gjengitt i Andersen (1977): 295

³¹ Bjørkvik (1968/2011)

lendmannsgårdene i tidlig middelalder, men min oppgave vil altså bli den første undersøkelsen av det vikske krongodset frem til 1200-tallet. Med denne oppgaven håper jeg dermed å kunne bidra til å belyse dette lite studerte emnet i norsk middelalderhistorie.

Når det gjelder hovedlinjene i norsk og nordisk historie, samt byhistorie, har jeg støttet meg på forskerarbeid. I tillegg til Bjørkviks oversikt baserer jeg meg hovedsakelig på oversiktsverk over eldre norsk historie³² og på Oluf Ryghs *Norske gaardnavne*³³ når det gjelder litteratur. Jeg har også brukt flere lokalhistoriske arbeider.³⁴ Studier av de vikske middelalderbyene, hovedsakelig Oslo og Tønsberg, har vært nyttige i studiet av byene og deres betydning.³⁵ Når det gjelder rikssamlingen er mitt utgangspunkt den etter hvert allment aksepterte teorien om at den norske rikssamlingen startet på Vestlandet, utvidet seg til Trøndelag og deler av Nord-Norge, for til slutt også å omfavne Østlandet.³⁶ To artikler berører rikssamlingen i Viken; Jón Viðar Sigurðssons *Viken og fullføringen av rikssamlingen*,³⁷ og Claus Krag's *Vestfold som utgangspunkt for den norske rikssamlingen*.³⁸ Disse arbeidene står begge klart i tradisjonen der Vestlandet ses på som utgangspunktet for den norske rikssamlingen, og jeg slutter meg til denne.

Studier av lokale maktsentra og kongelige eiendomsforhold er utført for både Vestlandet, Trøndelag og Opplandene. Arkeolog Frode Iversens doktorgradsavhandling fra 2004, *Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*, tar for seg kongs og lendmannsgårder i Hordaland og ellers på Vestlandet. Iversen er opptatt av den kongelige ervervelsen av gårder, av eiendommenes romlige

³² Andersen (1977); Helle (1974); Jón Viðar Sigurðsson (1999); Krag (2000; 2005)

³³ Rygh (1879; 1898 ab; 1907; 1914). Ryghs arbeider inneholder opplysninger om navn, etymologi og historisk skrivemåte for matrikkelgårdene i Norge. Rygh viser til primærkilder som sagaer, jordebøker og diplomer når han omtaler de eldste gårdene. Hans oversikt er dermed verdifull for tydning av stedsnavn og vurdering av gårdenes alder og betydning i lokalsamfunnet. En mangel er at Rygh bare omtaler gårdene innenfor det moderne Norge, mens tidligere norske landskaper er utelatt. For min del betyr det at jeg ikke har noen slik stedsnavnsoversikt over gårdene i de østligste delene av Viken.

³⁴ Bakke (1953); Berg (1928); Christensen (1979); Johnsen (1945); Norseng & Eliassen (2005); Svendsen (1959); Unneberg & Holt (1970)

³⁵ Thoresen (1976) og Brendalsmo (1994) om Tønsberg; Schia (1995) og Nedkvitne (2000) om Oslo. Verdifull i denne sammenheng er også *Norsk byhistorie* (Helle, Eliassen, Myhre & Stugu 2006).

³⁶ Jón Viðar Sigurðsson (2003): 9. Dette går klart frem av hvilke lærebøker i eldre historie som brukes ved norske universiteter og høyskoler i dag.

³⁷ Jón Viðar Sigurðsson (2003). Jón Viðar skriver om den norske kongen's tilegnelse av kontroll over Viken ved å fokusere på grunnlegging av byer og klostre.

³⁸ Krag (1990). Krag går gjennom de ulike skriftlige kildene til tidlig middelalder (hovedsakelig *Historia Norvegiæ*, *Om Opplandens konger* og *Heimskringla*) og finner et mønster i hvordan Vestfold gikk fra å være nærmest fraværende (*Historia Norvegiæ*) til å bli utgangspunktet for den norske rikssamlingen (*Heimskringla*), og tar et oppgjør med Snorres fremstilling.

organisering, og hvilken rolle kongs- og lendmannsgårdene hadde i rikssamlingsprosessen.³⁹ Iversens problemstillinger sammenfaller slik ganske godt med mine egne, selv om han som arkeolog har et langt større fokus på materielle og fysiske strukturer og landskap enn hva jeg har. De delene av avhandlingen som er mest relevante for sammenligningen med min oppgave, er organisert kronologisk etter henholdsvis forholdene på 1000-tallet og forholdene på 1200-tallet, og jeg har forsøkt å sammenligne denne utviklingen med utviklingen i Viken.

Historiker Merete Røskafts doktorgradsavhandling fra 2003, *Maktens landskap*.

Sentralgårder i Trøndelag ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder, ca. 800-1200, handler om sentralgårdene i Trøndelag. I avhandlingen fokuserer Røskaft på gårdenes sentralfunksjoner og det økonomiske grunnlaget for eierne av disse. Hun undersøker videre sentralgårdenes kontinuitet gjennom overgangen mellom hedensk og kristen tid.⁴⁰ Røskaft er først og fremst opptatt av de lokale forholdene i Trøndelag, og ikke landsdelens tilknytning til rikssamlingen i like stor grad som jeg er i min oppgave. Avhandlingen er tematisk organisert, og det kronologiske aspektet legges mest vekt på innenfor studiet av hver enkelt gård, og ikke for utviklingen i landsdelen som helhet. Dette har gjort det noe vanskelig å sammenligne forholdene i Trøndelag med forholdene i Viken.

Historiker Knut Dørums doktorgradsavhandling fra 2004, *Romerike og riksintegreringen*.

Integreringen av Romerike i det norske rikskongedømmet i perioden ca. 1000-1350, tar for seg gårdene på Romerike og Opplandene. Hos Dørum er, som avhandlingens tittel viser, riksintegreringen hovedfokus, og hoveddelen av avhandlingen er viet til krongodset på Romerike.⁴¹ I studiet av riksintegreringen er Dørum også opptatt av skatter, militærvesen og lovgivning; forhold som havner utenfor rammen for min oppgave. Delene som omhandler kongsgårder og rikssamling er derimot høyst relevant for en sammenligning med de tilsvarende forholdene i Viken.

Iversens, Røskafts og Dørums studier er doktorgradsavhandlinger, og derfor langt mer omfattende enn min masteroppgave. Avhandlingene har likevel vært inspirasjon og forbilder for min egen oppgave. Deres tema sammenfaller som vi har sett med mitt, og det vil derfor være interessant å sammenligne forholdene i Viken med de tilsvarende forholdene i de andre

³⁹ Iversen (2004): 9-11

⁴⁰ Røskaft (2003): 11-12

⁴¹ Dørum (2004): 3-12

landsdelene, noe jeg vil gjøre i kapittel 7. Dette vil tilføre forskningen noe nytt, da det ikke finnes noen tilsvarende sammenligning av de kongelige eiendomsforholdene i de ulike norske landsdelene i rikssamlingstiden. Jeg vil altså undersøke den landsdelen som ennå ikke er blitt studert; Viken, og dessuten forsøke å gi en oversikt over utviklingen i hele kongedømmet.

1.4 Kilder og metode

Kildene jeg bruker min oppgave er i hovedsak sagalitteratur og skaldekvad, altså narrative kilder. Jeg benytter også i noen grad jordebøker og lovtekster. Den forholdsvis store mengden primærkilder kommer av at både perioden og området jeg studerer er kildefattige. Ofte bidrar en enkelt kilde med bare svært få opplysninger. Til sammen har likevel mengden opplysninger blitt tilfredsstillende. Når det gjelder sagalitteraturen, har jeg brukt svært mange forskjellige norrøne sagaer og latinske krøniker, og det er ikke rom for å presentere alle her. Jeg vil konsentrere meg om å presentere og diskutere de sagaene jeg har benyttet meg mest av. Som kilder til tiden før 1177 har jeg hovedsakelig brukt *Heimskringla*, *Fagerskinna*, *Morkinskinna* og *Ågrip*. For tiden etter 1177 har jeg benyttet *Sverres saga*, *Baglersagaene* og *Håkon Håkonssons saga*. De øvrige sagaene brukes i mindre grad.

Det viktigste skillet mellom de ulike sagaene jeg bruker er hvorvidt de er fortidssagaer eller samtidssagaer.⁴² Fortidssagaer omhandler personer og hendelser som ligger forholdsvis fjernt i tid fra forfatterens egen samtid, mens samtidssagaer ble skrevet ned kort tid etter at hendelsene fant sted, og sagaforfatterne hadde gjerne selv opplevd begivenhetene, eller de hadde fått dem beskrevet av personer som selv deltok. I denne oppgaven bruker jeg sagaene som *beretning*, det vil si som kilder til hendelser i den fortiden sagaene beretter om.⁴³ I de påfølgende avsnittene vil jeg kort presentere de ulike sagaene i to grupper; først samtidssagaene og deretter fortidssagaene, og beskrive de kildekritiske utfordringene knyttet til dem. Deretter vil jeg gå kort gjennom historieforskningens syn på bruk av sagalitteraturen som kilder.

⁴² Jevnfør Sigurður Nordals tredeling av sagalitteraturen (1953), diskutert hos Helle (2011).

⁴³ Kaldal (2003): 66-67; 87. I motsetning til levning; kilde til forfatterens samtid. Det er likevel viktig å vurdere en kilde som levning selv om man også bruker den som beretning.

Sverres saga består av to deler. Den første og eldste delen kalles *Gryla*, og er skrevet av den islandske abbeden Karl Jonsson i 1180-årene mens Sverre ennå levde og styrte beretningen. Resten av sagaen er skrevet i årene etter Sverres død, av en eller flere ukjente personer.⁴⁴ *Håkon Håkonssons saga* er skrevet av Sturla Tordsson, brorsønn av Snorre. Sturla skrev sagaen i 1265 på oppdrag fra Håkon Håkonssons sønn Magnus Lagabøte. Sagaen er skrevet som et kronologisk historieverk over hele Håkon Håkonssons liv.⁴⁵ *Baglersagaene*,⁴⁶ finnes i to versjoner; en eldre og kort, og en yngre og lang versjon. Begge starter med Sverre Sigurdssons død i 1202. Den eldre er skrevet kort tid etter fortellingens slutt i 1208, mens den yngre, som slutter med Inge Bårdssons død i 1217, er skrevet rundt 1220-30. Begge forfatterne er ukjente, men alt tyder på at de begge er islendinger.⁴⁷ Jeg bruker begge versjonene i min oppgave, men det er ingen større forskjeller mellom dem når det gjelder opplysningene jeg søker. Samtidssagaene er regnet for å være sikrere historiske kilder enn fortidssagaene, og det er derfor færre problemer knyttet til bruken av dem enn fortidssagaene.⁴⁸ Samtidssagaene er detaljrike og inneholder mange rimelig sikre enkeltdata. *Sverres saga* og *Håkon Håkonssons saga* er imidlertid offisiell historieskriving for birkebeinerkongedømmet, og slik sett klart partiske.⁴⁹

Ågrip er blant de eldste eksisterende kongesagaene, skrevet rundt 1190 av en ukjent forfatter, kanskje en trønder. Sagaen starter med Harald Hårfagre og slutter med Haraldssønnene.⁵⁰ *Morkinskinna* er fra rundt 1220 og er skrevet på Island, muligens av flere ulike forfattere. Sagaen begynner med Magnus Olavsson i 1030-årene, og sagaen om ham og Harald Sigurdsson tar opp over halvparten av verket. Fordi flere blad mangler av det håndskriftet

⁴⁴ Bugge (1914): I-X. *Sverres saga* er bevart i sin helhet i fire forskjellige håndskrifter, i oversettelsen jeg bruker i min oppgave (Storm & Bugge 1914) er AM 327 lagt til grunn.

⁴⁵ Holtsmark (2008): 5-8. *Håkon Håkonssons saga* er overlevert i flere håndskrifter. I min oppgave bruker jeg Anne Holtsmarks oversettelse fra 1964 (utgave 2008), som bygger på *Skálholtsbok yngsta* (AM 81 fol.) og *Flatøybok*.

⁴⁶ I oversettelsene jeg bruker, Storm & Bugge 1914 (den lange versjon) og Rafn 1835 (den korte versjon), kalt *Håkons*, *Guttorms* og *Inges saga*.

⁴⁷ Finnur Jónsson (1923). Den eldste versjonen er den best bevarte, og finnes i *Eirspennill* og *Skálholtsbok yngsta*. Den yngste versjonen finnes bare som fullstendig tekst i en oversettelse av Peder Claussøn Friis fra rundt 1600. Den eldste versjonen handler hovedsakelig om baglerkongene, og er preget av en forholdsvis nøytral fremstilling. Den yngste versjonen er en senere bearbeidelse av den eldre. Den yngste har inkludert mer stoff om birkebeinerne, og forfatteren synes å sympatisere med disse. Det er foreslått at forfatteren av den yngste versjonen av *Baglersagaene* er den samme som også skrev den yngste delen av *Sverres saga*, jevnfør Bugge, *Utgiverens forte til Sverres saga* (1914): IX.

⁴⁸ Jón Viðar Sigurðsson (2005): 108-109

⁴⁹ Helle (1974): 16

⁵⁰ Fjeldstøl (1973): 7-11. Det mangler flere blad av håndskriftet, og trolig har sagaen holdt frem til 1177, slik som *Fagerskinna* og *Heimskringla*. I min oppgave bruker jeg både en norrøn utgave (Konungliga norræna forfæda felags 1835), og en nynorsk oversettelse (Indrebø 1973), rett og slett fordi jeg ikke fikk tak i noen moderne norsk utgave før et stykke ut i arbeidet.

som kjennes i dag, slutter *Morkinskinna* brått i 1157.⁵¹ *Fagerskinna* ble skrevet i 1220-årene, kanskje av en nordmann i Trøndelag. Sagaen starter med Halvdan Svarte, og slutter i 1177.⁵² *Heimskringla* ble skrevet av den kjente islandske høvdingen Snorre Sturlason i 1230-årene. Verket er en samling av kongesagaer som begynner i førhistorisk tid og strekker seg frem til 1177. Snorre skrev først *Olav den helliges saga*, som er den klart mest omfattende sagaen, for deretter å utvide med sagaene til kongene før og etter ham, helt frem til Magnus Erlingsson.⁵³ Alle fortidssagaene bygger hovedsakelig på muntlige kilder og skaldekvad.⁵⁴ Forfatterne også hatt tilgang til tekster av Sæmund Frode, Are Frode og Eirik Oddson.⁵⁵ Enkelt forklart kan man si at jo nærmere hendelsene ligger forfatterens egen samtid, jo mer sannsynlig er det at sagaene beskriver virkelige historiske hendelser.⁵⁶ Siden jeg hovedsakelig bruker sagaene som beretninger, er det utfordringer knyttet til å skulle bruke fortidssagaene som kilder, da disse beskriver hendelser som fant sted lenge før forfatterens levetid.

Den historiske sagakritikken har en lang historie, som går tilbake til første halvdel av 1800-tallet.⁵⁷ Det er først og fremst fortidssagaene som har vært ansett som usikre kilder. Den radikale sagakritikken⁵⁸ ble utviklet tidlig på 1900-tallet og var rådende frem til 1970-årene. De senere årene har en historisk-antropologisk tilnærming til sagalitteraturen vært vanlig i norsk middelalderforskning. Blant norske historikere i dag er Claus Krag⁵⁹ en representant for den radikale sagakritikken,⁶⁰ mens Jón Viðar Sigurðsson, Sverre Bagge og Hans Jacob Orning

⁵¹ Akselberg (2004): 321-328. Trolig sluttet også *Morkinskinna* i 1177. Man regner med at det opprinnelige håndskriftet («*Eldste Morkinskinna*») ikke lenger eksisterer, men at det som finnes i dag, GKS 1009 fol., er en avskrift av det eldste. Av samme grunn som oppgitt for *Ågrip* bruker jeg to ulike utgaver av *Morkinskinna*, en norrøn utgave (Unger 1867) og en nynorsk oversettelse (Flokenes 2004).

⁵² Hagland (2008): 19-21. *Fagerskinna* er kjent fra to avskrifter, kalt membran A og B. Det var A Tormod Torfæus gav navnet *Fagerskinna* på 1700-tallet. I min oppgave bruker jeg Edvard Eikills oversettelse til bokmål fra 2008, som bygger på avskrifter av både A og B.

⁵³ Hødnebo (1979): 687-692. Jeg bruker i all hovedsak bokmålsversetelsen til Holtsmark & Seip fra 1979, men har også benyttet en norrøn utgave (Finnur Jónsson 1911) til enkelte opplysninger.

⁵⁴ Andersen (1977): 25; Akselberg (2004): 332. Særlig *Morkinskinna* siterer mange kvad, og sagaen har en mer poetisk stil enn *Fagerskinna* og *Heimskringla*. Skaldekvadene som finnes i de to sistnevnte, finnes også i *Morkinskinna*, men *Morkinskinna* har også flere kvad som ikke finnes i *Fagerskinna* og *Heimskringla*.

⁵⁵ Hødnebo (1979): 681-683. Sæmund Frode er trolig den første som skrev om norske konger på latin, rundt 1100. Sæmund skrev om kongene fra Halvdan Svarte til Magnus Olavsson. Hans yngre samtidige Are Frode var den første til å skrive på norrønt, og hans verk sluttet sannsynligvis med Sigurd Magnusson omkring 1130. Eirik Oddssons saga *Hryggjastykki* fra rundt 1160 handlet om Harald Gille og hans sønner, samt Sigurd Slembe. En grundig kronologisk oversikt over de ulike sagaforfatterne finnes bl.a. hos Ghosh (2011): 4-18.

⁵⁶ Andersen (1977): 24

⁵⁷ Denne historien gjennomgås blant annet hos Andersen (1977): 24-25; Krag (1991); Jón Viðar Sigurðsson (2006); Helle (2011)

⁵⁸ En sagakritisk retning startet med Lauritz Weibull, se Weibull (1911).

⁵⁹ Se Krag (1991)

⁶⁰ Helle (2011): 55-57. Det må understrekes at Krag ikke slutter seg til alle Weibulls synspunkter, men han er likevel blant de mer sagakritiske norske historikerne. Tidligere norske historikere som var påvirket av Weibull, var Halvdan Koht, se Koht (1914).

er representanter for den antropologiske retningen.⁶¹ Sistnevnte retning er en tilnærming også jeg finner fruktbar når jeg bruker fortidssagaene som beretninger. Det er få andre kilder til tiden før midten av 1100-tallet, så for å få kunnskap om denne tiden, er det etter min mening lite konstruktivt å se bort fra fortidssagaene som kilder. Det må være langt mer produktivt å bruke de kildene som finnes, men på en kritisk måte. Jeg er da også ute etter navn på og informasjon om gårder, og jeg ser ingen grunn til at sagaforfatterne skulle dikte opp gårdsnavn, selv om enkelte hendelser kan være preget av myter eller skjeve fremstillinger. Jeg er dessuten interessert i mønsteret i utviklingen i krongodset gjennom perioden jeg studerer. Dette kan neppe bestrides selv om enkelthendelser kan det.⁶²

I tillegg til sagaer bruker jeg i noen grad skaldekvad som kilder. Dette gjelder *Håkonarmål*,⁶³ *Håløygjatal*,⁶⁴ *Noregs Konungatal*,⁶⁵ *Vellekla*⁶⁶ og *Ynglingatal*.⁶⁷ Skaldekvadene var kanskje den viktigste kilden for forfatterne av fortidssagaene, og flettes ofte inn i disse som en form for referanser. Skaldekvadene blir ofte sett på som mer pålitelig informasjon enn fortidssagaene, på grunn av sin stramme form som gjorde dem lette å gjenfortelle muntlig gjennom generasjoner. De regnes derfor som samtidige kilder, men bruken av dem er ikke uproblematisk, blant annet er det diskutert hvorvidt kvadene er ekte – det vil si fra fortiden og ikke fra nedskrivernes tid på 1200-tallet.⁶⁸ Særlig gjelder dette *Ynglingatal*, som skal være fra sent på 800-tallet, men som enkelte forskere hevder er en 11- eller 1200-tallskonstruksjon.⁶⁹ Diskusjonen rundt dette kvadet er for omfattende til å gå inn på her, men et godt argument mot at *Ynglingatal* og andre skaldekvad skulle være diktet i sagaforfatternes samtid, er etter mitt syn det faktum at da ville neppe sagaforfatterne hverken trodd dette var gamle dikt, eller utgitt dem for å være det.⁷⁰ Jeg forutsetter altså at skaldekvadene er samtidige kilder, som derfor kan brukes som beretninger.

⁶¹ Helle (2011): 66-70. Denne retningen har blitt kritisert for å være for «primitivistisk» med hensyn til synet på økonomi og statsutvikling av Helle (2009), se også hans tilsvarende fra Orning (2010).

⁶² Jeg diskuterer kildenes troverdighet nærmere i konklusjonens (kapittel 7) siste del.

⁶³ Diktet av Øyvind Finnsson om Håkon den gode

⁶⁴ Diktet av Øyvind Finnsson om Håkon Jarl og hans ætt

⁶⁵ Regnet for å være basert på Sæmunds historieverk

⁶⁶ Diktet av Einar Skålaglam til Håkon Jarl

⁶⁷ Tradisjonelt regnet for å være diktet av Harald Hårfagres skald Tjodolv fra Kvine

⁶⁸ Andersen (1977): 26-27

⁶⁹ Se f.eks. Krag (1991)

⁷⁰ Se f.eks. Skre (2006a)

En annen kilde er biskop Øystein Aslakssons jordebok, ofte kalt *Den røde bok*, nedtegnet rundt 1400.⁷¹ Dette er en oversikt over Oslo bispedømmes eiendommer. Selv om jordeboken er fra senmiddelalderen, kan den likevel brukes til å gi informasjon om eldre jordeiendomsforhold. Ved å bruke opplysninger om fra senmiddelalderen kan man gjøre tilbakeslutninger til eiendomsforholdene tidligere i middelalderen. Dette kalles retrospektiv metode.⁷² Jeg bruker dette til en viss grad når jeg studerer betydningen av de ulike kongs- og lendmannsgårdene i Viken. De norske kongene donerte en mengde eiendommer til kirken.⁷³ Dersom en av gårdene i min oppgave senere nevnes som kirkelig gods i jordeboken, øker sannsynligheten for at denne gården faktisk var i kongens eie i min periode.

Jeg tar også i bruk lovtekster som kilder, her *Gulatingsloven* og *Borgartingsloven*. Gulatingsloven kan ha gått helt tilbake til 900-tallet, mens Borgartingsloven er fra 1100-tallet. De bevarte håndskriftene er fra 1200-tallet, og det er derfor vanskelig å datere de enkelte lovene.⁷⁴ Lovtekster er normative kilder, det vil si at de beskriver virkeligheten slik den ideelt sett burde være, og ikke nødvendigvis slik den var. Lovtekstene er likevel verdifulle kilder til for eksempel administrativ inndeling.⁷⁵ Det er også dette jeg hovedsakelig bruker dem til. Til sammen vil disse kildene forhåpentlig bidra til å gi et så godt bilde som mulig av både eiendomsforholdene og rikssamlingsprosessen i Viken mellom ca. 800 og 1240. Hvorvidt bildet disse kildene gir er troverdig, vil bli vurdert i siste del av oppgavens konklusjon.

1.5 Oppgavens oppbygning

Oppgaven er bygget opp som en omvendt pyramide; fra det lokale til det regionale og nasjonale, eller fra et smalt perspektiv til det videre. En grundig beskrivelse av Viken og de lokale forholdene der er nødvendig før vi kan sette funnene derfra i et større og mer

⁷¹ *Biskop Eysteins jordebog: (Den røde bog): Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring aar 1400*, utgitt ved H. J. Huitfeldt i fire hefter (1873-1880), men sidenummerert som om det var én bok. Jordeboken vil i min oppgave bli referert til som *Den røde bok*.

⁷² Helle (1974): 20. Former for retrospektiv metode ble brukt allerede tidlig på 1800-tallet, men metoden slik vi kjenner den i dag stammer fra den franske historikeren Marc Bloch (hos Bloch kalt regressiv metode – «la méthode régressive»). I Norge ble en variant av metoden først definert av Asgaut Steinnes, for deretter å bli videreutviklet av Andreas Holmsen. Metodens historie beskrives hos Gjerpe (2014): 57-59. Se også Bjørkvik & Holmsen, *Kven åtte jorda i den gamle leilendingstida?* (1972) for oversikt over eiendomsforhold i Norge basert på retrospektiv metode.

⁷³ Jevnfør Bjørkvik (1968/2011); Andersen (1977); 18-19

⁷⁴ Andersen (1977): 20-22. I denne oppgaven bruker jeg *Gulatinget* og *Gulatingslova* (Helle 2001) for oversikt over Gulatingets historie og en nynorsk oversettelse av selve lovteksten, *Gulatingslovi* (Robberstad 1937). For Borgartingslovens vedkommende bruker jeg en bokmålsversettelse, *Ældre Borgartingslov. Vikens Kristenret.* (Olavsson 1914).

⁷⁵ Andersen (1977): 22-23

overordnet perspektiv. I kapittel 2 starter jeg med å diskutere og definere Vikens geografiske plassering, og hva som kjennetegnet dette området i perioden oppgaven omhandler. Deretter følger kapittel 3 om de ulike gårdene i Viken; hvor de lå, hvem som eide dem, og en vurdering av hvor viktige de var i samtiden. De tre påfølgende kapitlene; 4, 5 og 6, trekker de tidligere omtalte gårdene inn i et rikssamlingsperspektiv og vurderer gårdenes betydning i denne prosessen. Rikssamlingsperspektivdelen er organisert i tre kapitler etter den tidligere omtalte periodiseringen. Kapittel 7 er konklusjonen, der jeg oppsummerer mine funn for så å foreta en sammenligning av gårdene og riksintegreringen i Viken med de tilsvarende forholdene på Vestlandet, i Trøndelag og på Romerike.

2. Vikens geografiske utstrekning

2.1 Innledning

Termen «Viken» blir brukt i mine middelalderkilder om kystområdene i det som i dag er Øst-Norge og Vest-Sverige. Nøyaktig hvor stor utstrekning området hadde, er imidlertid uklart. Hvilke regioner som ble regnet for å være en del av Viken, varierer også, både med tid og med ulike kilder. Eiendomsforholdene og rikssamlingsprosessen i Viken er tema for min oppgave, så en gjennomgang av hvor og hva Viken egentlig var, er helt sentralt. Hovedpremisset er at Viken var kystlandet på begge sider av Oslofjorden, og at dette var et grenseområde mellom Norge og Gulatingslagen i vest, Götaland i øst og Danmark i sør. De mest omtalte grensene for Viken er henholdsvis Lindesnes og Rygjarn på vestsiden av fjorden, og Svinesund og Göta elv på østsiden. Min hypotese er at Viken ble mindre i takt med at Gulatingslagen utvidet sitt territorium. Målet med dette kapittelet er å finne ut hvorvidt man kan definere områdets geografiske grenser utfra skriftlige kilder, samt forsøke å tidfeste utviklingen i begrepsbruken.

Når jeg skal se på hvordan Viken omtales i de skriftlige kildene, vil jeg konsentrere meg om de gangene betegnelsen Viken brukes til å beskrive et geografisk område. Hvilke områder ble til enhver tid regnet for å være en del av Viken? Finnes det et mønster i hvordan begrepsbruken varierte? Og hvordan henger dette sammen med rikssamlingsprosessen og utviklingen av viktige institusjoner som lagting og bispedømmer? Jeg vil se på hvordan bruken av områdebetegnelsen utviklet seg fra 800-tallet og til 1240. Dette kapittelet vil derfor være kronologisk oppbygget. En kronologisk gjennomgang av hvilke områder som til enhver tid tilhørte Viken, er ikke bare en definisjon av områdets geografiske utstrekning, men også en innfallsvinkel til Vikens historie.

2.2 Viken

Jeg ønsker å se på forholdene i Viken helt tilbake til 800-tallet. Det finnes én samtidig kilde til dette; beretningen til håløygen Ottar, som beskrev de geografiske forholdene i Norden for den engelske kong Alfred på slutten av 800-tallet. Beretningen inneholder opplysninger om forholdene i Viken. Ottar beskriver reisen fra Vest-Norge til Skiringssal, og fra Skiringssal videre til Hedeby. Det interessante er at når Ottar seilte fra Skiringssal til Hedeby, «hadde han

Danmark på babord [...] i tre dager».⁷⁶ Dersom Ottars Skiringssal er den utgravde vikingtidsbyen Kaupang i dagens Larvik kommune, kan dette tyde på at mesteparten av Viken, i alle fall den østre delen, ble regnet som en del av danekongens rike. Opplysninger om Vikens konkrete utstrekning får vi imidlertid ikke hos Ottar.

For å få et innblikk hva som kan ha vært grensene for Viken fra 800-900-tallet av, må vi konsultere Snorres *Heimskringla*. Problemet er da åpenbart at denne er skrevet mer enn 300 år etter hendelsene som omtales. Det kan likevel være nyttig å se på hvilke områder som kan ha vært regnet for en del av Viken i sagaene om de første norske kongene. I *Heimskringla* omtales Viken for første gang i *Harald Hårfagres saga*, når Snorre forteller om Haralds erobringer av nye områder. Her brukes uttrykket «øst i Viken».⁷⁷ Det må formodentlig forstås som øst for Norge, ettersom Harald kom vestfra og la til i Tønsberg, som jo er vest i Viken. Områdene som omtales i forbindelse med Viken her, er Romerike og Vestfold helt til Grenmar,⁷⁸ samt Vingulmork helt til Svinesund, der sveakongens rike begynte.⁷⁹ Navnet Svinesunds etymologiske opphav er trolig også nettopp «svearnes sund»; grensen til svearnes land.⁸⁰ Her dannes altså et bilde av et Viken som ikke bare omfatter kystlandet fra Grenmar til Svinesund, men også deler av innlandet.

Kort tid etter disse opplysningene, forteller Snorre at Harald la under seg også området sør for Svinesund.⁸¹ Dette skal ha vært kort tid før slaget i Hafrsfjord. Senere i *Harald Hårfagres saga* nevnes dette området, Ranrike, igjen i forbindelse med Haralds sønn Guttorm. Det fortelles at Harald gav Guttorm Ranrike fra Svinesund til Göta elv, og sistnevnte landemerke kaller Snorre da for «landegrensa».⁸² Det er imidlertid lite som tyder på at Harald Hårfagre og sønnene hans hadde noen reell makt i Viken. Sagaene som ble skrevet før *Heimskringla*, nevner ingenting om Viken i forbindelse med de første norske kongene, og vi så også at beretningen til Ottar, fra omtrent samme tid som Harald Hårfagre var konge, holdt hele eller deler av Viken for å være danekongens land. Snorre med sin sagaskrivning ønsket å fremheve norske «odelskrav» på Viken, og tilsvarende svekke de danske kravene, i en tid der Viken

⁷⁶ Ottars beretning (1995): 4

⁷⁷ Snorre (1979): 62-63 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 12-13)

⁷⁸ Langesundsfjorden. Området som kaltes Vestfold i middelalderen hadde trolig langt større utstrekning enn dagens Vestfold fylke.

⁷⁹ Snorre (1979): 63 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 13)

⁸⁰ Thunberg (1946): 308-309

⁸¹ Snorre (1979): 65 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 17)

⁸² Snorre (1979): 77 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 34)

fortsatt var under press fra danske konger.⁸³ Selv om vi kan se bort fra politikk og maktforhold, er det etter min mening ikke noe i veien for at opplysningene om geografiske forhold kan være riktige, slik at Göta elv kan ha vært Vikens østlige grense på Haralds tid.

I *Historia Norvegiæ*⁸⁴ fortelles det at Tryggve Olavsson, Olav Tryggvasons far, la Viken under seg,⁸⁵ uten videre utdypning. Den samme hendelsen kan vi også lese om i *Heimskringla* og *Fagerskinna*. I *Håkon den gode saga* står det at Tryggve fikk Ranrike og Vingulmork,⁸⁶ av kong Håkon Adalsteinsfostre.⁸⁷ *Fagerskinna* forteller at Håkon «gav ham [Tryggve] riket øst i Viken».⁸⁸ At Ranrike omtales i forbindelse med Tryggve, kan tyde på at grensene gikk helt til Göta elv. Samtidig som vi må huske på at dette er skrevet i sagaen om Håkon den gode, Harald Hårfagres sønn, og som sin far hadde han trolig ingen kontroll med dette området. Det er i så fall mer sannsynlig at Tryggve var underordnet den danske kongen enn den norske.

Snorre forteller at da danekongen Harald Gormsson Blåtann kom til Viken rundt 970, tok vikværingene ham til konge. Harald Blåtann skal så ha gitt Harald Grenske, Olav Haraldssons far, styringen over Vingulmork, Vestfold og Agder til Lindesnes.⁸⁹ Siden disse områdene nevnes i forbindelse med Viken, kan vi derfor tenke oss at disse tre regionene var det området som i Harald-enes samtid ble regnet som Viken. Den nøyaktige østgrensen nevnes ikke her, men Svinesund kan ha vært regnet som Vingulmorks østlige grense, slik vi husker den var i beskrivelsen fra *Harald Hårfagres saga* («Vingulmork helt til Svinesund»⁹⁰), og dermed også Vikens. Lindesnes var som vi ser regnet som Vikens vestlige grense. Dette kan ha sammenheng med utviklingen av lagtingene. Man kjenner ikke til hvilke lover som gjaldt i Øst-Norge på 900-tallet, men vi vet at Gulatinget, lagtinget for Vest-Norge, trolig fantes i alle fall tidlig på 900-tallet.⁹¹ Vi kan tenke oss at en del av forklaringen på Vikens utstrekning er å finne i Gulatingslagens utbredelse. Viken begynte trolig der Gulatingslagen sluttet. På slutten av 900-tallet kan denne grensen ha vært Lindesnes, som vi snart skal se.

⁸³ Krag (1990): 192-193; Jón Viðar Sigurðsson (2003): 7-9

⁸⁴ Kort historieverk skrevet på latin rundt 1170

⁸⁵ *Historia Norvegiæ* (1990): 31

⁸⁶ Tilsvarende omtrent dagens Østfold og Akershus, de indre og østlige områdene rundt Oslofjorden.

⁸⁷ Snorre (1979): 86 (*Håkon den godes saga*, kapittel 2)

⁸⁸ *Fagerskinna* (2008): 63

⁸⁹ Snorre (1979): 138 (*Olav Tryggvassons saga*, kapittel 15)

⁹⁰ Snorre (1979): 63 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 13)

⁹¹ Robberstad (1937): 11; Helle (2001): 30, 45. Vi må trolig skille mellom et eldre allting og et yngre lagting (representasjonsting). En vanlig oppfatning er at lagtinget stammer fra Håkon Adalsteinsfostres tid (ca. 933-961)

2.3 Gulatingslagen ekspanderer østover

Gulatinget var en territoriell rett⁹² og må derfor ha hatt en forholdsvis klar geografisk avgrensning.⁹³ Da Håkon Jarl ble norsk konge rundt 970, i starten som en vasall under danekongen Harald Blåtann, skal han ha hatt styringen over alt land nord for Viken ifølge Einar Skålaglams kvad *Vellekla*.⁹⁴ Kvadet *Håloygjatal* av Øyvind Finnsson opplyser om at Håkons rike gikk helt øst til egdenes hjem.⁹⁵ Snorre forteller også i *Olav Tryggvasons saga* at Håkon Jarl fikk de syv fylkene Rogaland, Hordaland, Sogn, Firdafylke, Sunnmøre, Romsdal og Nordmøre.⁹⁶ Alt dette gir informasjon om grensene for både Viken og Gulatingslagen, og tyder på at Lindesnes var grensen mellom disse områdene. Det kan dreie seg om en utvidelse av Gulatingslagen under Håkon Jarl.⁹⁷ Dette kan da innebære at Gulatingslagen ble utvidet frem til Lindesnes i siste halvdel av 900-tallet, og at det var her Viken begynte. En utvidelse av Gulatingslagen kan tenkes å være et tegn på at det vestnorske riket – rimeligvis det egentlige Norge i samtiden – ekspanderte østover. Denne ekspanderingen må ha hatt konsekvenser for utviklingen også i Viken. Viken var et grenseområde, og forklaringer på områdets utvikling henger dermed sammen med utviklingen i de nærliggende landskapene. Dersom Gulatingslagen ekspanderte østover, betyr det at flere områder ble inkludert i samtidens Norge.

I *Fagerskinna* blir Viken beskrevet første gang etter slaget ved Svolder rundt år 1000, der Olav Tryggvason ble drept. Grunnen til at forfatteren først omtaler Viken da, kan være som vi var inne på tidligere, at Viken rett og slett ikke var relevant for sagaens fokus; norske kongers bedrifter, før på Olav Tryggvasons tid. Etter slaget ved Svolder skulle de tre seierherrene, norske Eirik jarl, danske kong Svein Tjugeskjegg og svenske kong Olof Skötkonung, dele Norge mellom seg etter Olav Tryggvassons fall. Kong Svein skulle da, ifølge *Fagerskinna*, få «Viken helt øst til Lindesnes».⁹⁸ Den samme hendelsen kan vi lese om i *Olav Tryggvassons saga* i *Heimskringla*. Her står det bare at «Svein danekonge fikk igjen Viken, slik han hadde hatt før».⁹⁹ Den opplysningen henviser trolig til at Svein hadde overtatt området etter sin far, Harald Blåtann (død ca. 987), som vi husker ble konge i Viken rundt 970. Utfra Snorres

⁹² I motsetning til en rett for en samfunns- eller folkegruppe.

⁹³ Helle (2001): 30-31

⁹⁴ *Vellekla*, str. 17; Snorre (1979): 138-139 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 16)

⁹⁵ *Håloygjatal* str.15, «austr til Egða býs». Egder var navnet på folket i Agder.

⁹⁶ Snorre (1979): 138 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 15)

⁹⁷ Helle (2001): 31

⁹⁸ *Fagerskinna* (2008): 151

⁹⁹ Snorre (1979): 210 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 13)

beskrivelser av hvilke områder de andre kongene og jarlene skulle ha,¹⁰⁰ kan vi slutte at det Viken Svein fikk strakk seg fra Svinesund til Lindesnes. Hos *Fagerskinna* kan uttrykket «helt øst» bety Göta elv, slik at dette også kan ha vært den østlige grensen på denne tiden. Lindesnes står imidlertid klart som Vikens vestlige grense hos både Snorre og *Fagerskinna*.

Da Olav Haraldsson holdt ting med bøndene i Viken i 1016, forteller Snorre at alle folkene der gikk over fra danekongen til Olav, helt frem til Svinesund, der sveakongens område begynte.¹⁰¹ Snorre kan videre berette at Olav Haraldsson dro til Ranrike og holdt ting med folket der, formodentlig i forsøk på underlegge seg dem. Bonden Brynjolv Ulvalde stod opp på tinget og sa at Göta elv fra gammel tid var grensen mellom rikene til den norske, svenske og danske kongen, og selv om svearne lenge hadde hatt makten helt til Svinesund, mente Brynjolv ranrikingene helst ville tjene den norske kongen.¹⁰² Etter samtalen med Brynjolv og de andre ranrikingene, skal Olav ha underlagt seg Ranrike helt øst til elven.¹⁰³ Slik tok han over området som Svein jarl ifølge Snorre hadde holdt for sveakongen. I tillegg hadde Olav allerede underlagt seg resten av Viken. Brynjolvs tale kan tyde på at det fantes en forestilling om at Göta elv var den «rette» grensen mellom de nordiske kongenes riker, og at Viken dermed kan ha strukket seg helt til Göta elv. I *Fagerskinna* fortelles det bare kort at Olav la under seg hele Norge fra Elven.¹⁰⁴ *Heimskringla* og *Fagerskinna* virker å være på linje i Viken-definisjonen her, selv om vi altså kan lese en mer detaljert versjon i *Heimskringla*.

2.4 Rygjarbit blir Vikens vestgrense

Senere i *Olav den helliges saga* fortelles det om den dansk-engelske kongen Knut den mektiges tilegnelse av Norge i 1028. Knut skal ha holdt ting med bøndene og blitt tatt til konge over hele landet, også i Viken. Viken var det siste området Knut la under seg før han ifølge Snorre hadde «vunnet Norge uten kamp» og dro tilbake til Danmark.¹⁰⁵ Under Norgesbesøket inngikk Knut vennskap med den sørvestlandske høvdingen Erling Skjalgsson, og de avtalte at Erling skulle få styringen over landet mellom Stad og Rygjarbit.¹⁰⁶ Dette

¹⁰⁰ Snorre (1979): 210 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 113): Svein jarl skal ha fått blant annet Ranrike fra Göta elv til Svinesund som Olof Skötkonungs jarl, og Eirik jarl fikk Trøndelag og Vestlandet sør til Lindesnes. Det er dermed logisk at det Viken Svein Tjugeskjegg fikk, var landet mellom Svinesund og Lindesnes.

¹⁰¹ Snorre (1979): 250-251 (*Olav den helliges saga*, kapittel 61)

¹⁰² Snorre (1979): 251 (*Olav den helliges saga*, kapittel 61)

¹⁰³ Snorre (1979): 252 (*Olav den helliges saga*, kapittel 61)

¹⁰⁴ *Fagerskinna* (2008): 171

¹⁰⁵ Snorre (1979): 397 (*Olav den helliges saga*, kapittel 173)

¹⁰⁶ Snorre (1979): 394 (*Olav den helliges saga*, kapittel 170)

antyder at Rygjarbit på denne tiden var blitt den vestlige grensen for Viken, og at Viken dermed hadde blitt forskjøvet nordøstover fra Lindesnes siden Olav Tryggvassons fall. Kan dette ha sammenheng med utvidelsen av Gulatinget?

Som vi har sett, ekspanderte Gulatingslagen på slutten av 900-tallet østover til Lindesnes. Kanskje skjedde en tilsvarende ekspandering frem til Rygjarbit i første halvdel av 1000-tallet. Knut Robberstad skriver at Gulatingslagen gikk fra Mia på grensen til Romsdal og til Rygjarbit.¹⁰⁷ Stedsnavnet Rygjarbit er ikke nevnt i selve lovteksten; der nevnes kun de ulike fylkene. Det er *Historia Norvegiæ* som er kilden til påstanden om Rygjarbit-Mia som grensene for Gulatinget,¹⁰⁸ men det er viktig å huske på at *Historia Norvegiæ* er fra siste halvdel av 1100-tallet. Det kan neppe være snakk om at Mia-Rygjarbit var grensene for Gulatinget hele veien, det må etter mitt syn snarere være slik at disse grensene representerer en forholdsvis sen utvikling, for eksempel fra første halvdel av 1000-tallet.

I både *Olavs-teksten*¹⁰⁹ og *Magnus-teksten*¹¹⁰ i *Gulatingsloven* tales det om «6 fylker» som Gulatingslagen bestod av. I *Magnus-teksten* utdypes det med at disse fylkene var Hordafylke, Rygjafylke, Firdafylke, Sygnafylke, Egda fylke og Sunnmøre.¹¹¹ Dette er nesten en beskrivelse av det landet (Stad til Rygjarbit) Erling Skjalgsson fikk av Knut den mektige! Det ser altså ut til at Gulatingslagen flyttet seg østover i løpet av 1000-tallet. Dersom det er holdbart å hevde at Rygjarbit var grensen for Agder, kan det bety at hele Agder i første halvdel av 1000-tallet ble innlemmet i Gulatingslagen. Medfører dette riktighet, er også innsnevring av Vikens vestgrense fra Lindesnes til Rygjarbit en konsekvens. Andre opplysninger i *Gulatingsloven* som støtter et skille mellom Agder (Rygjarbit) og Viken, er den såkalte *Utgjerdsbolken*, der spørsmålet hvor mange skip som skal sendes fra hvert fylke for landevern tas opp. Her nevnes vikværingene og egdene for seg.¹¹² Dette kan muligens støtte teorien om Rygjarbit som grense for Viken, men utviklingen er vanskelig å tidfeste.

¹⁰⁷ Robberstad (1937): 11

¹⁰⁸ *Historia Norvegiæ* (1990): 20

¹⁰⁹ Lovene man regnet for å gå tilbake til Olav Haraldssons tid

¹¹⁰ Tillegg fra Magnus Erlingssons tid

¹¹¹ *Gulatingslovi* (1937): 19-20

¹¹² *Gulatingslovi* (1937): 253

2.5 Borgartinget og Oslo bispedømme – Viken får sine egne styringsorganer

Fra midten av 1000-tallet vokste også kirkeorganisasjonen frem i Norge. Etter hvert ble det gradvis til at biskopene tok faste seter, i første omgang i Nidaros, på Selja, og i Oslo. En fast organisering i tre bispeseter ble trolig gjennomført i kong Olav Kyrres regjeringstid (1067-1093). St. Hallvard-helligdommen var en viktig grunn til at Oslo ble setet for det østlandske bispedømmet.¹¹³ De tre bispedømmene svarte antakelig omtrent til de samtidige lagdømmene.¹¹⁴ For Viken gjelder dette Borgarting. I forhold til *Gulatingsloven* er svært lite bevart av *Borgartingsloven*. Den har lite informasjon om hvilket konkret geografisk område loven gjaldt for, men under et avsnitt om vedlikehold av kirker, fortelles det om «6 fylkeskirker i de tre fylker».¹¹⁵ Av de seks fylkeskirkene Borgartingsloven nevner, ligger to i Ranrike, to i Borgarsysle og to i Vestfold,¹¹⁶ så disse områdene må i alle fall juridisk sett ha vært regnet som en del av Borgartingslagen og Viken.

Borg var et lokalt tingsted fra 1000-tallet, men omfattet trolig ikke hele Viken før på midten av 1100-tallet.¹¹⁷ Selve begrepet Borgarting dukker opp i sagalitteraturen først i forbindelse med Harald Sigurdsson. *Fagerskinna* og *Morkinskinna* skriver at Harald ble tatt til enekonge på Borgarting etter Magnus Olavssons død i 1047.¹¹⁸ Snorre nevner ikke Borgarting før i *Haraldssønnes saga*, da Inge Haraldsson ble tatt til konge der i 1136.¹¹⁹ Kanskje var det først i tiden rundt Inges kongehylling at Borgarting var et regionalt ting. Det kan virke som om lagtinget og bispedømmet i Viken vokste frem nesten parallelt. Det ser ut til at Vikens egne administrative apparat vokste frem i tiden rundt, og i etterkant av, at Gulatingslagen ekspanderte til Rygjjarbit. Kanskje var Gulatingslagens ekspansjon et «dytt» for utviklingen av egne styringsorganer i Viken?

Grunnleggingen av kirkeorganisasjonen – både bispedømmer og litt senere klostre – må ha vært viktig for den norske kongemaktens kontroll med Viken. Opprettelsen av erkebispedømmet i Nidaros i 1152/53 knyttet Viken sterkere til resten av Norge, da Oslo

¹¹³ Kolsrud (1958): 178-179

¹¹⁴ Kolsrud (1958): 180

¹¹⁵ *Ældre Borgartingslov. Vikens kristenret* (1914): 22

¹¹⁶ Kirkene i Konghelle og Svarteborg, Tune og Aker, og Sem og Hedrum.

¹¹⁷ Norseng & Eliassen (2005): 32-34

¹¹⁸ *Fagerskinna* (2008): 260; *Morkinskinna* (2004): 104

¹¹⁹ Snorre (1979): 609 (*Haraldssønnes saga*, kapittel 1). «Da de kom til Viken, ble det stevnet Borgarting, og der ble Inge tatt til konge [...]» Snorre forteller også at Knut den mektige ble tatt til konge i Borg i 1028, men da bruker han ikke selve ordet Borgarting, jevnfør *Olav den helliges saga*, kapittel 173.

bispedømme ble lagt under Nidaros, mens det tidligere hadde tilhørt det fellesnordiske erkebispedømmet i Lund.¹²⁰ De første klostrene i Viken ble grunnlagt på midten av 1100-tallet, først i Skien, Oslo og Rygge, deretter i Tønsberg og Konghelle.¹²¹ Dette kan ses som en form for styrking av den norske kongens herredømme over Viken, kanskje spesielt klosteret i grensebyen Konghelle, som ble grunnlagt av erkebiskop Øystein en gang før 1181.¹²²

2.6 Viken under dansk press

Neste gang vi kan lese beskrivelser av Vikens utstrekning i *Heimskringla*, er i *Magnus Erlingssons saga*. Magnus' far, Erling Skakke, reiste kort tid etter sønnens kongehylling i 1161 til Danmark for å få støtte av den danske kong Valdemar Knutsson. Avtalen deres gikk ut på at Valdemar skulle hjelpe Magnus å legge Norge under seg, mot at Valdemar skulle ha «Viken nord til Rygjjarbit», siden dette var riket Valdemars forfedre hadde hatt.¹²³ Avtalen nevnes også noen kapitler senere, og da beskrives Valdemars krav som «Viken fra øst og til Rygjjarbit».¹²⁴ I *Fagerskinna* omtales den samme avtalen, men her er ordlyden «alt land som ligger mellom Lindesnes og Danmark».¹²⁵ Hvorvidt denne avtalen virkelig eksisterte, er omdiskutert,¹²⁶ men egentlig ikke relevant når det gjelder definisjonen av Vikens grenser.

I tilfellet med kong Valdemar og Erling Skakke har altså Snorre og forfatteren av *Fagerskinna* litt ulike versjoner av hva som var Valdemars krav. Når det gjelder den østlige grensen for Viken, er uttrykksmåtene «Danmark» i *Fagerskinna* og «fra øst» i *Heimskringla* trolig referanser til Göta elv. Henholdsvis Rygjjarbit og Lindesnes blir nevnt som Vikens vestlige grense. Fra Valdemars og Erlings tid har vi en noenlunde samtidig kilde; *Historia Norvegiæ*. Viken blir i *Historia Norvegiæ* beskrevet som et lagdømme med fire fylker, som strakk seg fra «danskegrensen til det stedet som kalles Rygjjarbit».¹²⁷ «Danskegrensen» er trolig Göta elv, og forfatteren skriver også i det første kapittelet at Norge «begynner i øst ved [Göta-]elven».¹²⁸ Dette er altså en klar utredning for hvilke områder som på slutten av 1100-tallet ble regnet for å utgjøre Viken; nemlig kystlandet mellom Göta elv og Rygjjarbit. Dette,

¹²⁰ Jón Viðar Sigurðsson (2003): 20

¹²¹ Jón Viðar Sigurðsson (2003): 24

¹²² Jón Viðar Sigurðsson (2003): 25

¹²³ Snorre (1979): 654 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 2)

¹²⁴ Snorre (1979): 668 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 23)

¹²⁵ *Fagerskinna* (2008): 390

¹²⁶ Se Krag (1990): 187-188

¹²⁷ *Historia Norvegiæ* (1990): 20

¹²⁸ *Historia Norvegiæ* (1990): 19

samt *Magnus-teksten* i *Gulatingssloven*,¹²⁹ styrker etter min mening Snorres versjon, slik at det er mest sannsynlig at det var Rygjarbit som var Vikens vestgrense på Magnus Erlingssons tid. Når det gjelder den østlige grensen, er både *Heimskringla*, *Fagerskinna* og *Historia Norvegiæ* samstemte: Vikens østlige grense i siste halvdel av 1100-tallet var «danskegrensen», altså Göta elv.

2.7 Viken «fra Svinesund til Rygjarbit»

I *Sverres saga* fortelles det at Sverre Sigurdsson skal ha lagt alle de østlige syslene i Viken under seg.¹³⁰ Hvilke konkrete områder det innebar, står det imidlertid ingenting om, men det betyr rimeligvis landet på østsiden av fjorden. Videre får vi høre at baglerne la Viken under seg etter at de hadde tatt Inge Magnusson¹³¹ til konge på Borgarting i 1196,¹³² men uten at vi får noen konkrete opplysninger om Vikens grenser. I 1188 fortelles det om at Sverre skal ha gitt sin angivelige bror Eirik¹³³ styringen over landet fra Svinesund til Rygjarbit.¹³⁴ Senere kan vi lese om Sverres upopulære skatteinnkrevinger i Viken vinteren 1200, som førte til at vikkværingene gjorde opprør. Det fortelles at «alle var med i uraadet østenfra Svinesund helt til Vestfold og Raumarike».¹³⁵ Det gis altså inntrykk av at Svinesund ble regnet som Vikens østlige grense.

I *Baglersagaene* fortelles det imidlertid at Håkon Sverresson våren 1203 dro til Viken, og at han «fór like øst til Elven, og alt landsfolket gik under ham»,¹³⁶ noe som igjen gir inntrykk av at Göta elv var Vikens grense. Håkon Sverresson kunne legge under seg Viken, baglernes område, fordi baglerne etter baglerkongen Inges død også aksepterte Håkon som konge.¹³⁷ Etter Håkons død i 1204 gav vikkværingene seg igjen over til baglerne,¹³⁸ men her får vi ingen opplysninger om hvilke områder man regnet for å tilhøre Viken. Den mest håndfaste informasjonen som finnes om Viken i *Baglersagaene*, kan vi lese i kapitlet om *Kvitsøyforliket*. I 1208 ble det satt grid mellom baglerne og birkebeinerne på Kvitsøy i Rogaland. Her ble det avtalt at baglerkongen Filippus Simonsson skulle ha Opplandene og

¹²⁹ *Gulatingsslovi* (1937): 19-20. Her står det at Egdafylke (Agder) hørte til Gulattinget.

¹³⁰ *Sverres saga* (1914), kapittel 25

¹³¹ Baglerkongen Inge gikk for å være uekte sønn av kong Magnus Erlingsson.

¹³² *Sverres saga* (1914), kapittel 132

¹³³ Eirik Sigurdsson skal ha vært sønn av Sigurd Munn, som også Sverre regnet som sin far.

¹³⁴ *Sverres saga* (1914), kapittel 113

¹³⁵ *Sverres saga* (1914), kapittel 162

¹³⁶ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 4

¹³⁷ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 124

¹³⁸ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 8; *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1835), kapittel 4

Viken fra Svinesund til Rygjarbit.¹³⁹ Den samme avtalen nevnes også i *Håkon Håkonssons saga*.¹⁴⁰

Beretningen om opprøret mot Sverre, hans utdeling av land til Eirik og resultatet av Kvitsøyforliket gir inntrykk av at Svinesund-Rygjarbit var Vikens utstrekning. Imidlertid kaltes området fra Svinesund til Göta elv også for Viken. Da Sverre ble tatt til konge på Saurbø i Ranrike, omtales stedet som «Saurbø i Viken»,¹⁴¹ og da sønnen Håkon la Viken under seg, kalles området ved Göta elv for «helt øst i Viken».¹⁴² Når forfatterne av *Baglersagaene* forteller om baglernes sysler kort tid før Kvitsøyforliket, ligger tre av dem øst for Svinesund.¹⁴³ Elvesysel; syselen ved Göta elv, nevnes også i *Håkon Håkonssons saga* i forbindelse med Viken, og hver gang er det en norsk konge (her Håkon Håkonsson eller Sigurd Ribbung) som har utdelt syselen.¹⁴⁴ Det er dermed tydelig at den norske kongen hadde kontroll over kystlandet helt til Göta elv, og at dette området var en del av Viken. Hvorfor Svinesund da ble oppgitt som grensen for det Viken henholdsvis Eirik og Filippus fikk utdelt, og hvorfor Viken fra Svinesund til Göta elv ble holdt utenfor, er dermed umulig å si. Kanskje var det slik at birkebeinerkongen Inge fikk tildelt dette området i forbindelse med Kvitsøyforliket; hans områder blir nemlig ikke redegjort for. Det er imidlertid ingenting som tyder på at Inge hadde noe mer støtte eller kontakter lengst øst i Viken enn hva Filippus og baglerne hadde, så dette forblir et ubesvart spørsmål.

I senmiddelalderen var forholdet derimot omvendt; begrepet Viken ble brukt om kystområdene øst for Borgarsysle. I biskop Øysteins jordebok med fortegnelser over Oslo bispedømmes eiendommer fra slutten av 1300-tallet, brukes Viken som områdebetegnelse i oversikten. Dette dreier seg da om kirker og eiendommer i Ranrike og Elvesysle.¹⁴⁵ Det ser dermed ut til at Viken i løpet av middelalderen gikk fra å bety hele kystområdet, til spesifikt å bety de to østligste syslene. Det er også interessant at mens Viken rundt 1200 i landutdelinger ble definert som Rygjarbit til Svinesund, ble det rundt 1400 definert som nettopp den delen som ble holdt utenfor 200 år tidligere.

¹³⁹ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 35; *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1835), kapittel 18

¹⁴⁰ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 91

¹⁴¹ *Sverres saga* (1914), kapittel 7

¹⁴² *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 4

¹⁴³ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 17. Sotenes, Bevja og Elvesysel.

¹⁴⁴ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 67, 93. Se også Appendix 2.

¹⁴⁵ *Den røde bok* I: 183; *Den røde bok* II: 245, 303

2.8 Oppsummering

Vi begynner å ane konturene av et Viken som strakk seg fra Göta elv til Lindesnes, og med et kjerneområde fra Svinesund til Rygjarbit. Utviklingen av Viken som geografisk og politisk område har etter min mening både ytre og indre årsaker. Tidlig i perioden er det de ytre årsakene som fremstår som viktigst, da først og fremst ekspanderingen av Gulatingslagen i vest. Utover 1000-tallet blir derimot indre årsaker som utvikling av bispedømme og lagdømme viktig. Viken fremstår først som et grenseområde mellom Norge i vest og Danmark og Sverige i øst, og deretter mer som et selvstendig område med egne religiøse og juridiske organer.

Som antydnet innledningsvis, krympet Viken. På grunn av kildesituasjonen er det en umulig oppgave å vurdere de nøyaktige grensene for Viken helt tilbake på 800-tallet, og kanskje var det heller ingen faste grenser. På slutten av 900-tallet begynner imidlertid informasjonen å bli mer sikker. Etter hva jeg kan se, er det to forhold som har påvirket innsnevringen av Viken – utvidelsen av Gulatingslagen og danekongens innflytelse. I 970-årene ble Harald Blåtann norsk konge. Som vi husker, innsatte han Håkon Jarl som sin underordnede, med «alt nordafor Viken» i len. På samme tid foregikk en utvidelse av Gulatingslagen frem til Lindesnes. Disse to hendelsene kan meget vel henge sammen; der Håkons rike endte, måtte også Gulatingslagen ende. Rundt femti år senere oppstod en lignende situasjon. En ny danekonge, Knut den mektige, ble norsk konge, og innledet samarbeid med en ny norsk stormann, Erling Skjalgsson. Nå hadde det riket danekongen gav den norske stormannen rykket et godt stykke lenger øst. Både *Magnusteksten* i *Gulatingsloven* og *Historia Norvegia* fremholder begge Rygjarbit som skillet mellom Gulatingslagen og Viken, men som nevnt er utviklingen vanskelig å tidfeste. Jeg mener utvidelsen av Gulatingslagen til Rygjarbit – og den tilsvarende innsnevringen av Viken – kan spores tilbake til Knut den mektiges tilegnelse av Norge. Det kan dermed se ut til at utvidelsen av Gulatingslagen, begge gangene det skjedde, handlet om et samarbeid mellom danekongen og hans norske underordnede. Dette fikk umiddelbare konsekvenser for den geografiske avgrensningen av Viken – danekongens område.

Dersom vi skal prøve oss på en kronologisk analyse av Vikens geografiske utstrekning, finner vi de tydeligste skillene i siste halvdel av 900-tallet og første halvdel av 1000-tallet, der henholdsvis Lindesnes og Rygjarbit blir Vikens vestlige grenser. Dette er etter min mening

uttrykk for maktsillet som foregikk mellom danekongen og de norske stormennene. Harald Blåtann fikk Viken helt fra Lindesnes, mens på Knut den mektiges tid gikk skillet ved Rygjarbit. Rygjarbit fortsatte etter dette å være Vikens vestlige grense, så vestgrensen virker å ha vært stabil og absolutt. På østsiden var situasjonene annerledes. Her har grensen vekslet mellom å gå ved Svinesund og ved Göta elv. Sistnevnte nevnes så vidt flere ganger, og var da også Norges riksgrense frem til 1600-tallet. I min oppgave vil jeg i hovedsak regne Viken for å være kystområdene fra Rygjarbit til Göta elv.¹⁴⁶ I de følgende kapitlene vil jeg undersøke de viktigste gårdene i dette området, og hvordan disse kan brukes illustrere innlemmelsen av Viken i det samtidige Norge.

¹⁴⁶ Området mellom Lindesnes og Rygjarbit er uansett svært lite omtalt i mine kilder, og ingen gårder i dette området nevnes.

3. Geografisk distribusjon av maktsentra i Viken

3.1 Innledning

Historiker Hallvard Bjørkvik kartla de norske kongsgårdene før 1130 i et upublisert arbeid fra 1968. I denne kartleggingen brukte han opplysninger fra sagaer, skaldekvad og diplomer, samt en vurdering av større gårder i kirkelig eie i senmiddelalderen. De vikske gårdene i Bjørkviks oversikt er Sem i Vestfold og Haukbø og Vettaland i Ranrike.¹⁴⁷ Jeg benytter de samme kildene som Bjørkvik, men finner at det må ha vært flere kongs- og lendmannsgårder i Viken enn disse tre, noe jeg vil vise i dette kapittelet.

Dette kapittelet vil handle om de ulike maktsentraene i Viken. Kapittelet er tematisk inndelt i fire deler; rurale kongsgårder, byene og urbane kongsgårder, lendmanns- og sysselmanngårder, og til slutt øvrige gårder av betydning.¹⁴⁸ Hver kategori er kronologisk organisert, for å gi et visst inntrykk av utviklingen i tid, men kapittelet vil ha et noe oppramsende preg. Dette er jeg godt klar over, men mener det er nødvendig med en grundig gjennomgang av alle de vikske gårdene av betydning. I dette kapittelet vil jeg vurdere hvilken betydning de ulike maktsentraene kan ha hatt i samtiden, og hvilke funksjoner de enkelte gårdene hadde. I tillegg vil jeg undersøke hvordan maktsentraene i Viken var fordelt geografisk, og om det var merkbare endringer i den geografiske spredningen over tid. Innledningsvis vil jeg kort drøfte hvordan jeg har vurdert hvilke gårder som kan regnes som kongs- og lendmannsgårder.

En kongsgård regner jeg for å være en gård i kongelig eie som brukes som kongelig residens. Det er imidlertid få gårder som eksplisitt omtales som kongsgårder i sagaene. Jeg har derfor måttet bruke andre metoder for å kunne vurdere hvorvidt en gård er kongsgård eller ikke. Den første indikasjonen på at en gård er en kongsgård, er ett og slett at kongen bor der. Dersom kongen bor der og det ikke omtales noen annen eier av gården, er det sannsynlig at det dreier seg om en kongsgård. Det er også andre faktorer som kan styrke dette inntrykket. At det står eller har stått en kirke på gårdens grunn, er en indikasjon på at vi kan ha med en kongsgård å gjøre. Det går også an å bruke retrospektiv metode – dersom gården var kirkelig gods i senmiddelalderen, er det sannsynlig at den var i kongelig eie tidligere, da kongen stod for en

¹⁴⁷ Bjørkvik (1968) i Andersen (1977): 295

¹⁴⁸ Av gårder som ikke eies av den norske kongen eller hans administrasjon er kun de jeg vurderer som potensielle maktsentra i samtiden inkludert i dette kapittelet. For en oversikt over alle de vikske gårdene som omtales i sagaene, se appendix 1.

stor del av eiendomsdonasjonene til kirken.¹⁴⁹ Med tiden ble det vanlig blant kongene å bruke byene som administrative sentra. I Viken startet denne utviklingen trolig allerede tidlig på 1000-tallet. Jeg vil diskutere byene og kongsgårdene der i en egen seksjon, da jeg mener det må skilles mellom de rurale og de urbane kongsgårdene.

Kongen kunne gi en gård han eide til lendmenn, som fikk et betinget eierskap over den så lenge kongen som gav dem gården regjerte.¹⁵⁰ Det finnes bare ett konkret eksempel fra Viken på slik utdeling av gods; Olav Haraldssons overdragelse av gården Vettaland til lendmannen Brynjolv Ulvalde.¹⁵¹ Flere opplysninger tyder imidlertid på at Vettaland forble i Brynjolvs etterkommeres besittelse, noe som illustrerer at det neppe fantes klare og formelle regler for eierforholdene her. Flere gårder i min oppgave havner i kategorien lendmannsgård uten at en slik overdragelse er beskrevet, fordi en lendmann eller sysselmann nevnes som eier av gården. I slike tilfeller er det derfor usikkert hvorvidt gårdene er de aktuelle mennenes private eie, eller om de er gitt av kongen. Vi vet det var vanlig at lendmenn hadde både privat gods og gods de fikk utdelt av kongen.¹⁵² Det er derfor usikkerhet knyttet til de konkrete eierforholdene til kongs- og lendmannsgårdene, men jeg vil forsøke å drøfte spørsmålet i oppsummeringen til dette kapittelet.

3.2 De rurale kongsgårdene

3.2.1 Sem

Sem utenfor Tønsberg er tradisjonelt regnet for å være en gammel kongsgård,¹⁵³ og er også en av gårdene i Bjørkviks oversikt fra 1968. Hvor langt tilbake gården var en kongsgård, er derimot usikkert. Gården knyttes til Harald Hårfagres angivelige sønn Bjørn Farmann. Tilnavnet «Farmann» indikerer at Bjørn drev med en form for handel utenbys eller utenlands. Snorre skriver i *Harald Hårfagres saga* at «[k]ong Bjørn hadde også kjøpskip ute i fart på andre land og skaffet seg på den måten kostbare saker og andre varer han syntes han trengte.»¹⁵⁴ Videre forteller han at Haralds sønn Eirik Blodøks krevde inn skatter fra Bjørn på vegne av faren.¹⁵⁵ Harald Hårfagre skal ha delt ut land til sønnene sine og gitt dem halve

¹⁴⁹ Andersen (1977): 18-19; 295

¹⁵⁰ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 83, 86; Iversen (2004): 7-8

¹⁵¹ Snorre (1979): 253 (*Olav den Helliges saga*, kapittel 62)

¹⁵² Jón Viðar Sigurðsson (1999): 86

¹⁵³ Johnsen (red) (1945): 317

¹⁵⁴ Snorre (1979): 79 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 36)

¹⁵⁵ Snorre (1979): 79 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 36)

inntektene fra disse områdene.¹⁵⁶ Harald Hårfagres makt strakte seg som vi har vært inne på bare utover Vestlandet, så det er tvilsomt at han hadde mulighet til å kreve skatt fra Vestfold.

Utover *Harald Hårfagres saga* nevnes Sem ytterligere én gang i sagalitteraturen. Ifølge *Ågrip* Harald Gille ha utført jernprøven sin på Sem.¹⁵⁷ Beretningen her er svært kort. Snorre er litt mer utførlig selv om han ikke nevner gårdens navn. Snorre skriver at Sigurd Magnusson kalte Harald til seg og at de avtalte vilkår for jernprøven, og av beretningen fremgår det at Harald utførte prøven kort etter dette, i påsyn av to biskoper.¹⁵⁸ At Sigurd bad Harald komme til Sem, og at det var en kirke der, tyder på at dette nå var en kongsgård. Denne hendelsen fant trolig sted rundt 1125. Utover dette er ikke gården omtalt.¹⁵⁹

At sagaene er så sparsomme med referanser til Sem, er påfallende, da dette er en av de største og mest kjente gårdene i hele Viken. Man skulle tro gården ville blitt nevnt oftere i sagalitteraturen, slik kjente kongsgårder som Avaldsnes,¹⁶⁰ Utstein¹⁶¹ og Seim¹⁶² gjør. Disse gårdene ligger riktignok på Vestlandet, et område norske konger hadde langt større kontroll over enn Viken. Som vi så i kapittel 2, må vi trolig utpå 1000-tallet før norske konger fikk noe langvarig herredømme i Viken. En norsk kongsgård i Viken i på 800- og 900-tallet er derfor nokså usannsynlig. Vi kan etter min mening ikke regne med at Sem ble en kongsgård før tidligst rundt 1000, da den norske kongen først greide å ta kontroll over Viken.

Gårdsnavnet Sem, norrønt Sæheimr, betyr sjøgården, og viser rimeligvis til gårdens geografiske plassering ved Tønsbergfjorden.¹⁶³ Navnet kan dateres til før vikingtid,¹⁶⁴ så dette er utvilsomt en gammel gård. Sem kirke, en stenkirke fra rundt 1100, er bygget i tilknytning

¹⁵⁶ Snorre (1979): 76-77 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 34)

¹⁵⁷ *Ågrip* (1835): 418

¹⁵⁸ Snorre (1979): 585 (*Magnussønnes saga*, kapittel 26)

¹⁵⁹ Iversen (2004): 201 mener derimot at hendelsen med Haralds jernprøve dreier seg om Seim i Lindås, fordi Sigurd skal ha vært på veitsler på Jæren før Harald oppsøkte ham, og lendmannen som fulgte Harald, Hallkjel Huk, var fra Møre. Beretningen om Sigurds veitsler på Jæren står imidlertid i kapittelet før beretningen om da Harald og Hallkjel oppsøkte Sigurd. Jeg kan dermed ikke se at det foregående kapittelet har noen sammenheng med kapittelet der Harald og Sigurd møtes, idet de fremstiller to ulike historier. Jernbyrd skulle ifølge *Frostatingsloven* holdes i fylkeskirker, noe Sem kirke var, og det taler også for å plassere Sem i Vestfold. Jeg regner derfor det Sem *Ågrip* refererer til for å være Sem i Vestfold.

¹⁶⁰ Nevnt hos Snorre i *Harald Hårfagres saga*, *Håkon den godes saga*, to ganger i *Olav Tryggvasons saga*, og flere ganger i *Olav den helliges saga*.

¹⁶¹ Nevnt hos Snorre i *Harald Hårfagres saga* to ganger (én som Haralds gård i et skaldekvad av Torbjørn Hornklove), og i *Olav den helliges saga* to ganger (begge i siterte skaldekvad).

¹⁶² Nevnt hos Snorre i *Harald Hårfagres saga* to ganger (begge eksplisitt som kongens gård) og i *Håkon den godes saga* (som stedet han gravlegges).

¹⁶³ Rygh (1907): 208, 215

¹⁶⁴ Thoresen (red) (1976): 14

til gården. Der den nåværende stenkirken står, kan det ha stått en eldre trekirke som kanskje kan dateres tilbake til 1000-tallet.¹⁶⁵ Sem kirke var en av Vikens seks fylkeskirker etter *Borgartingsloven*.¹⁶⁶ Fylkeskirkene ble trolig reist ved gamle maktsentra, etter initiativ fra kongen, kanskje i samarbeid med lokale høvdinger. Det er vanlig å tenke seg at det var misjonskongene, altså Olav Tryggvason og Olav Haraldsson, som etablerte ordningen med hovedkirker eller fylkeskirker.¹⁶⁷ Det faktum at det ble reist en fylkeskirke på Sem, sannsynliggjør etter mitt syn at gården var en kongsgård da kirken ble reist, fordi fylkeskirkene trolig ble reist på kongsgårder.¹⁶⁸ Dette kan ha skjedd under Olav Haraldsson, noe Anders Kristian Ødegaard regner med i sin masteroppgave i historie, *Kongen som kirkebygger*.¹⁶⁹ Det er derfor etter min mening sannsynlig at Sem ble en kongsgård tidlig på 1000-tallet, og at det var Olav Haraldsson som først la gården under kronen. Det kan også være en mulighet for at gården kom i kongelig eie allerede under Olav Tryggvason, da Snorre skriver at «Olav [dro] vestover i Viken og gjestet på storgardene sine [...]»¹⁷⁰ En slik gård vest i Viken *kan* ha vært Sem.

Som kongsgård var Sem et administrativt sentrum i Viken fra tidlig på 1000-tallet. At sognet har fått navn etter gården, forsterker også inntrykket av denne gårdens lokale betydning. Kirken reist ved gården gir også gården en religiøs funksjon. Gården ble beholdt i kongens eie helt til 1524, da den ble overført til lensherren Erik Ugerup.¹⁷¹ Det er derfor sannsynlig at gården ble brukt som kongelig residens gjennom hele middelalderen.

3.2.2 Aker

Gården Aker utenfor Oslo er ikke, i like stor grad som for eksempel Sem, ansett for å være en kongsgård. Bjørkvik har ikke inkludert Aker i sin oversikt over norske kongsgårder. Jeg vil likevel hevde den var det, som vi snart skal se. Gården omtales i forbindelse med Magnus Olavssons møte med farbroren Harald Sigurdsson i 1046. Møtet mellom de to frendene beskrives av både Snorre, Theodoricus Monachus¹⁷² og forfatterne av *Fagerskinna* og *Morkinskinna*. Theodoricus nevner bare møtet helt kort.¹⁷³ Det har vært foreslått at denne

¹⁶⁵ Thoresen (red) (1976): 18

¹⁶⁶ *Ældre Borgartingslov. Vikens kristenret*. (1914): 22

¹⁶⁷ Andersen (1977): 319-321; Brendalsmo (2010): 32

¹⁶⁸ Brendalsmo (2010): 30

¹⁶⁹ Ødegaard (2015): 96-97

¹⁷⁰ Snorre (1979): 178 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 63)

¹⁷¹ Johnsen (red.) (1945): 319

¹⁷² Norsk munk og forfatter av *Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium*, skrevet på latin rundt 1180.

¹⁷³ Theodoricus Monachus (1990): 80

gården er Åker på Hedmarken.¹⁷⁴ Det er kun Theodoricus' beretning som støtter dette, idet han skriver at «[d]ette forliket sluttet nå farbroren og brorsønnen ved en innsjø på Opplandene.»¹⁷⁵ Forfatterne av *Fagerskinna* og *Morkinskinna* skriver derimot at Magnus «kom til Viken og fikk høre at kong Harald kom mot ham med en hær».¹⁷⁶

At Magnus kom til Viken med en hær, tyder på at han kom sjøveien, noe som ville gjort det naturlig å legge til ved en gård ved kysten, og ikke dra skipene helt opp til Hedmarken. Snorre skriver dessuten også at mennene til Harald «rodde om natta nordetter langs land. De fór dag og natt like til de møtte kong Magnus der han lå med hæren sin.»¹⁷⁷ Det at Harald hadde nettopp kommet fra Danmark,¹⁷⁸ at Haralds menn da rodde nordover ifølge Snorre, og at forfatteren av *Morkinskinna* skriver at «Haralldr konvngsr søkir ofan í moti honom»,¹⁷⁹ får det etter min mening til å høres ut som om Harald kom sørfra Danmark oppover Oslofjorden, og møtte Magnus nord i Viken. Dette høres geografisk sett langt mer forenelig ut med gården Aker innerst i Viken, enn en gård på Hedmarken. Arkeologen Frans Arne Stylegar har også tatt opp dette spørsmålet, og kommet frem til at gården der Magnus og Harald møttes, trolig var Aker i Viken, og ikke Åker.¹⁸⁰ Jeg forutsetter det samme i min oppgave.

Gjestebudet kong Magnus holdt, beskrives både av Snorre,¹⁸¹ i *Fagerskinna* og i *Morkinskinna*. Harald hadde ifølge *Fagerskinna* med seg 60 menn,¹⁸² og med alle mennene Magnus utvilsomt også hadde, må gården ha huset minst 100 mann i tillegg til tjenestefolk. De forteller at Magnus gav Haralds menn gaver, blant annet våpen, gull eller klær, avhengig av hvilken status mennene hadde. Til slutt gav Magnus Harald en kjepp som symbol på at han gav ham halve Norge.¹⁸³ Morgenens etter kunngjorde Magnus denne avtalen for mennene

¹⁷⁴ For eksempel hos Helle et al. (2006): 59

¹⁷⁵ Theodoricus Monachus (1990): 80

¹⁷⁶ Sitat fra *Fagerskinna* (2008): 252; nesten nøyaktig samme beretning finnes i *Morkinskinna* (1867): 19

¹⁷⁷ Snorre (1979): 494 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 22)

¹⁷⁸ Snorre (1979): 492-493 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 19-22)

¹⁷⁹ *Morkinskinna* (1867): 20

¹⁸⁰ Stylegar (2011)

¹⁸¹ Snorre (1979): 495 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 23). Det bør bemerkes at i Snorres versjon beskrives de samme hendelsene som *Fagerskinna* og *Morkinskinna*, men Snorre fremstiller det som om gjestebudene foregikk i provisoriske boomgivelser, og ikke på en gård. Snorre skriver blant annet at «Magnus lå ved stranda og hadde telt oppe på land», «[o]m kvelden gikk Harald og mennene hans til skipet sitt» og «(...) Magnus gikk samme dagen med seksti mann til teltene til kong Harald (...)» Ettersom gjestebudene og avtalene mellom de to kongene ble holdt på en gård ifølge tre andre sagaer, i tillegg til å være utførlig beskrevet i to av dem, bør dette holde som argument for å vektlegge *Morkinskinnas* og *Fagerskinnas* informasjon om gården Aker. I tillegg kommer at Snorres versjon også er den yngste.

¹⁸² *Fagerskinna* (2008): 252

¹⁸³ Snorre (1979): 495 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 23); *Fagerskinna*: 252-253; *Morkinskinna* (2004): 71-72

sine.¹⁸⁴ Da Magnus' gjestebud var omme, holdt Harald et tilsvarende gjestebud for nevøen. Det står ikke hvor dette gjestebudet stod, men siden det ikke nevnes noe nytt gårdsnavn eller noen annen gård, og heller ingen form for reising eller utskifting av mannskap, høres det ut som om Haralds gjestebud for Magnus også stod på Aker. Her gav Harald gaver til Magnus' menn, og han gav Magnus halvparten av gullet han hadde skaffet seg i utlandet.¹⁸⁵

Aker gård nevnes også i *Sverres saga*, i forbindelse med at Filippus Jarl,¹⁸⁶ en av birkebeinerhøvdingene, ifølge sagaen stadig overnattet på gården sammen konen til presten i Korskirken i Oslo. Kort tid etter ble gården omringet av baglerne og Filippus drept.¹⁸⁷ Dette hendte på nyåret 1200. I tillegg omtales gården i *Håkon Håkonssons saga*, der det fortelles om et slag mellom birkebeinerne og ribbungene som skal ha stått ikke langt fra gården i 1227.¹⁸⁸ Her bare nevnes gårdsnavnet kort, og det er ingen opplysninger om personer eller annet tilknyttet gården.

Gårdsnavnet Aker, norrønt Ákr, betyr åker. Dette er et gammelt gårdsnavn, og indikerer at Aker var en gammel gård, som kan ha vært et maktsenter innerst i Viken lenge før den ble kongsgård. Også Aker hadde en kirke. Kirken, som i dag kalles Gamle Aker kirke, ble bygget på gården.¹⁸⁹ Denne kirken ble trolig reist på begynnelsen av 1100-tallet, og kan som Sem ha hatt en eller flere forgjengere.¹⁹⁰ Aker kirke er også omtalt som en av seks fylkeskirker i Viken i *Borgartingsloven*.¹⁹¹ Dette viser at kongsgårdene hadde både administrative og religiøse funksjoner, og at den religiøse funksjonen tilknyttet gårdene ble videreført og institusjonalisert i form av fylkeskirkene. Dette gjør at både Sem og Aker må ha vært dominerende maktsentra i samtiden.

Aker må ha vært kongsgård på midten av 1000-tallet med Harald og Magnus, men kan godt ha blitt kongsgård allerede under Olav Haraldsson. Dette er fylkeskirken en indikasjon på, slik at Aker trolig ble krongods tidlig på 1000-tallet. I løpet av middelalderen ble Aker oppdelt i to gårder, lille og store Aker, og både gårdene og kirken ble i 1396 registrert som

¹⁸⁴ Snorre (1979): 495 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 24)

¹⁸⁵ Snorre (1979): 495-496 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 24); *Fagerskinna*: 253-255; *Morkinskinna* (2004): 72-73

¹⁸⁶ Filippus var sønn av Birger Brosa, svensk jarl og Sverre Sigurdssons støttespiller.

¹⁸⁷ *Sverres saga* (1914), kapittel 160

¹⁸⁸ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 152

¹⁸⁹ Rygh (1898b): 96

¹⁹⁰ Müller (1980): 14-15

¹⁹¹ *Ældre Borgartingslov. Vikens kristenret*. (1914): 22

Nonneseter klostets eiendom.¹⁹² Både kirken og gården ble gitt til klosteret i 1186 av biskop Helge av Oslo, men det er usikkert hva denne eiendomsoverdragelsen egentlig innebar. Muligens var meningen å overføre ansvaret for driften av kirken til kirkeorganisasjonen. Hvem som eide gården før den ble overført til klosteret, er også usikkert. Det kan ha vært biskopen i Oslo, kanskje i kraft av å være bispedømmets øverste leder.¹⁹³ Arkeolog Erik Schia setter tidspunktet for overdragelsen av gården fra kongen til kirken til tiden da Oslo bispedømme ble opprettet rundt 1070.¹⁹⁴

3.2.3 Haukbø

Haukbø i Ranrike, nå Håkeby i Tanum nord i Bohuslän, regnes som kongsgård av Bjørkvik.¹⁹⁵ Gården omtales eksplisitt som kongsgård i hele fire ulike sagaer; *Heimskringla*, *Fagerskinna*, *Morkinskinna* og *Ågrip*,¹⁹⁶ så kategoriseringen av gården er uproblematisk. Haukbø var kongsgården til Olav Kyrre, som døde på gården i 1093. Olav skal ha hatt mange kongsgårder, men bare Haukbø nevnes. Det sannsynliggjør at dette var den viktigste gården hans. Alle de fire sagaene oppgir Haukbø som Olavs dødssted, men forfatteren av *Morkinskinna* omtaler også gården som et sted der Olav «satt lenge».¹⁹⁷ Forfatteren av *Fagerskinna* skriver det samme, men uten å nevne gårdsnavnet; han skriver bare at Olav «satt lenge på en stor kongsgård øst i Ranrike».¹⁹⁸ Siden handlingen i *Fagerskinna* både før og etter omtalen av denne kongsgården er så å si identisk med *Morkinskinna*, og forfatteren av *Fagerskinna* nevner gårdsnavnet Haukbø bare ett avsnitt senere, tror jeg det er rimelig å anta at de omtaler samme gård. Dette forsterker inntrykket av Haukbø som Olavs viktigste gård.

Både *Morkinskinna*, *Fagerskinna* og Snorre kommer med beskrivelser av hvordan Olav endret på flere skikker og gjorde administrative endringer. Han skal ha utvidet antallet hirdmenn og andre tjenestemenn betydelig. Sagaforfatterne forteller at Olav hadde både kjertesveiner, skutelsveiner og stallare ved bordet. Han hadde hundre hirdmenn og seksti gjester, selv om det vanlige hadde vært henholdsvis seksti og tretti, i tillegg til seksti

¹⁹² *Den røde bok* II: 299

¹⁹³ Müller (1980): 17-18

¹⁹⁴ Schia (1995): 148

¹⁹⁵ Bjørkvik 1968 i Andersen (1977): 295

¹⁹⁶ Snorre (1979): 551 (*Olav Kyrres saga*, kapittel 8); *Fagerskinna* (2008): 324; *Morkinskinna* (1867): 130; *Ågrip* (1835): 410

¹⁹⁷ *Morkinskinna* (2004): 197

¹⁹⁸ *Fagerskinna* (2008): 324

huskarer.¹⁹⁹ Hos *Morkinskinna* og *Fagerskinna* omtales disse skikkene rett før Haukbø, eller kongsgården i Ranrike, omtales. Det er mulig å tenke seg at beskrivelsene av innredning, bordplassering og hvilke menn som hadde hvilke oppgaver, også beskriver forholdene på Haukbø. Det er det sannsynlig at Haukbø var senter for en rekke administrative funksjoner under Olavs regjeringstid. Gården nevnes i Øystein Aslakssons jordebok som en av gårdene som i 1396 tilhørte Oslo bispedømme.²⁰⁰ Det har, så vidt jeg kan se, ikke fantes noen kirke på gården, og det er vanskelig å tidfeste når gården kom i den norske kongens eie. Kanskje var det først under Olav Kyrre at Haukbø ble kongsgård, jeg finner i alle fall ingen indikasjoner på at gården kan ha blitt krongods tidligere.

3.2.4 Fors

Gården Fors i Ranrike, nå Foss i Munkedal, Bohuslän, er ikke blant de vikske gårdene Bjørkvik holder for å være kongsgårder. Jeg vil likevel hevde at den var det. Gården omtales i forbindelse med konflikten mellom Harald Gille og nevøen Magnus Sigurdsson (senere «den blinde») i 1134. Magnus søkte støttespillere nord og vest i landet, Harald i Viken og på Opplandene. Snorre forteller kort at Harald og mennene hans holdt til på Fors kort tid før et slag mellom ham og Magnus.²⁰¹ Fors dukker opp igjen i forbindelse med Haralds sønn, Øystein. I kampene mot broren Inge ble Øystein drept øst i Viken, og liket hans ble ført til Fors.²⁰² Den samme hendelsen beskrives også i både *Fagerskinna* og kvadet *Noregs konúngatal*.²⁰³ De to sistnevnte nevner bare kort at Øystein ble gravlagt i Fors. Snorre utdyper ytterligere at Øystein ble begravet i Forskirken, og at kongen ble regnet som hellig fordi det skjedde ulike jærtegn der han ble drept.²⁰⁴

At gården omtales som oppholdssted for Harald og gravsted for sønnen hans, sannsynliggjør at dette var en kongsgård. Det fremgår av kildene at det stod en kirke på gården. Fors kirke kan være bygget så tidlig som på 1000-tallet, først som trekirke, mens den nåværende stenkirken er fra 1300-tallet.²⁰⁵ Navnet på gården og kirken er også bevart i sognenavnet Foss. At en kirke var tilknyttet gården er en indikasjon på at Fors var en sentral gård. Fors kirke

¹⁹⁹ *Morkinskinna* (2004):196-197; *Fagerskinna* (2008): 322-323; Snorre (1979): 550 (*Olav Kyrres saga*, kapittel 3-4)

²⁰⁰ *Den røde bok* II: 228

²⁰¹ Snorre (1979): 594 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 2)

²⁰² Snorre (1979): 634-635 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 32)

²⁰³ *Fagerskinna* (2008): 378; *Noregs konungatal* str. 65

²⁰⁴ Snorre (1979): 635 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 32)

²⁰⁵ Svenska kyrkan, *Foss Kyrka*

nevnes i Øystein Aslakssons jordebok i 1391²⁰⁶ og senere i 1399,²⁰⁷ og kirken eide da en stor mengde skyld, gårder og gårdparter. Fors gård er ikke nevnt i kilder før 1134. Kanskje ble den kongsgård først under Harald Gille. Harald var også, som vi skal se i kapittel 6, aktiv i de østre delene av Viken.

3.2.5 Fyrileiv

Gården Fyrileiv i Ranrike, nå Färlev i Lysekil, Bohuslän, er som Fors ikke med i Bjørkviks kongsgårdsoversikt, men vi skal se at disse to gårdene hadde flere fellestrekk. Gården Fyrileiv er omtalt hos Snorre og i *Fagerskinna* som stedet der det første slaget mellom Harald Gille og Magnus Blinde stod.²⁰⁸ *Morkinskinna* har trolig også inkludert gården og slaget i beretningen, men sagaen har en lakune der slaget forventes omtalt.²⁰⁹ Harald skal ha bodd på gården med femten hundre mann. Noen eier er ikke omtalt, og både det og det store antallet menn som fulgte kongen, sannsynliggjør at gården var Haralds egen. Kongen hadde menn som holdt vakt til hest på alle veiene fra gården.²¹⁰ At det var flere veier inn til gården indikerer en sentral plassering i omlandet.²¹¹ Til sammen taler dette for at Fyrileiv var en kongsgård.

Navnet Fyrileiv er todelt, og det første leddet betyr rimeligvis et sted der det vokser furu. Navnets andre ledd, -leiv, kan bety forlatt eiendom.²¹² Kanskje kan dette bety at Fyrileiv var en forlatt gård da Harald konfiskerte den? Fyrileiv kan, som Fors, ses i sammenheng med Harald Gilles aktiviteter i Viken, og at han skal ha skaffet seg to gårder der, høres ikke usannsynlig ut. At bygden er kalt Färlev, tyder på at gården har gitt navn til stedet, noe som indikerer sentral plassering. I 1398 anføres Fyrileiv blant Oslo bispedømmes eiendommer,²¹³ noe som er med på å forsterke inntrykket av at den var en kongsgård. Noen kirke finner jeg derimot ingen indikasjoner på at gården kan ha hatt.

²⁰⁶ *Den røde bok* II: 367-369

²⁰⁷ *Den røde bok* III: 538

²⁰⁸ Snorre (1979): 594 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 2); *Fagerskinna* (2008): 354

²⁰⁹ *Morkinskinna* (1867): 199-200. Sagaen slutter med at Magnus Sigurdsson får beskjed om at faren er død, og fortsetter igjen med at Magnus er blitt tatt til fange av Harald Gille.

²¹⁰ Snorre (1979): 594 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 2)

²¹¹ Snorre skriver ikke noe om hvor mange veier det dreide seg om, men formuleringen «alle veger» betyr rimeligvis at det var minst tre av dem.

²¹² Rygh (1914): 195-196

²¹³ *Den røde bok* I: 33

3.2.6 Ramnes

Heller ikke Ramnes i Re i Vestfold regnes av Bjørkvik som kongsgård, men vi skal se at flere faktorer tyder på at den var det. Magnus Erlingsson og mennene hans seg på gården Ramnes under slaget på Re i 1177. Både Snorre og forfatteren av *Fagerskinna* beskriver slaget, selv om bare Snorre nevner navnet på gården. Begge forteller at Magnus var i Tønsberg da han hørte at birkebeinerne var på Re, og dro dit. Formuleringene i begge forfatterens beretning støtter etter min mening antagelsen om at Ramnes var Magnus' kongsgård: Snorre fortsetter med å skrive at «[d]a de kom til garden»,²¹⁴ og forfatteren av *Fagerskinna* skriver at Magnus' menn «tråkket seg voll ovenfor gården».²¹⁵ Snorre skriver rett etter at «birkebeinene var på en annen gard».²¹⁶ Først et avsnitt senere bruker Snorre navnet Ramnes.²¹⁷ Omtalen av Ramnes som «gården» i bestemt form, og ikke «en gård», slik som gården birkebeinerne var på, hos begge forfatterne er etter min mening en indikasjon på at Ramnes var Magnus' gård, og at dette var noe leserne eller lytterne var innforstått med.

Snorre forteller at Magnus hadde med seg nesten 1500 mann til Ramnes. Etter slaget skal Magnus ha vært inne på gården i stuen, med mange menn, tydeligvis så mange at de ikke merket at det var en birkebeiner der.²¹⁸ Det er altså rimelig å tenke seg at gården var stor. Det virker som om det bare gikk én vei til gården.²¹⁹ Som på flere andre av kongsgårdene, stod det også en kirke på Ramnes. Ramnes kirke er fra 1100-tallet, og står på det som i dag er gården Lille Ramnes.²²⁰ Kirken eksisterte altså allerede på Magnus' tid, uten at den kan dateres nærmere. Delingen av gården kan ha skjedd i senmiddelalderen;²²¹ på Magnus' tid var det fortsatt én gård. Både Snorres og *Fagerskinnas* beretninger og kirken på gården er klare indikasjoner på at Ramnes var en kongsgård.

3.2.7 Folkenborg i Aurmark

Folkenborg i Aurmark, nå Rødenes i Østfold, er en potensiell kongsgård, selv om heller ikke denne er inkludert i Bjørkviks oversikt. I 1225 overnattet kong Håkon på denne gården etter å ha vært i Värmland. Her skal han ha fått «nok av allting og godvilje attpå».²²² Denne korte

²¹⁴ Snorre (1979): 677 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 42)

²¹⁵ *Fagerskinna* (2008): 417

²¹⁶ Snorre (1979): 677 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 42)

²¹⁷ Snorre (1979): 678 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 42)

²¹⁸ Snorre (1979): 678-679 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 42)

²¹⁹ Snorre (1979): 677 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 42); *Fagerskinna*: 417. Begge bruker «veien» i entall.

²²⁰ Unneberg & Holt (1970): 620

²²¹ Unneberg & Holt (1970): 385

²²² Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 126

kommentaren spiller på at Håkon ikke fikk øl da han var i Värmland,²²³ men sier også noe om gården Folkenborg. Den må ha vært en rik gård der det ikke var mangel på noe. Dette var trolig Håkons kongsgård, da ingen annen eier omtales. De knappe kildeopplysningene gjør imidlertid Folkenborg til den mest usikre av kongsgårdene.

3.3 Byene og kongsgårdene der

3.3.1 Borg

Borg ble i henhold til Snorres *Olav den helliges saga* grunnlagt av Olav Haraldsson i 1016. I denne sammenhengen fortelles det også at Olav også anla både kongsgård og en Mariakirke i byen.²²⁴ Kongsgården nevnes bare kort, men det fremgår tydelig av den videre beretningen i sagaen at Olav oppholdt seg i byen en rekke ganger. De langvarige oppholdene og opplysningene om sysselutdeling og handel viser at både administrasjon og kontroll med handel opptok kongen mens han styrte fra Borg.

Borg er en av de seks byene (*civitates*) som de angлонormanniske historieskriveren Ordericus Vitalis omtaler i 1135, sammen med tre andre vikske byer; Tønsberg, Oslo og Konghelle.²²⁵ Gården og byen lå gunstig til ved utløpet av Glomma. Plasseringen var også strategisk viktig med hensyn til Olav Haraldssons forsøk på å få kontroll over hele Viken, også områdene østover. Arkeologiske undersøkelser for nærmere å fastslå byens opprinnelse har ikke vært mulig, siden middelalderbyområdene raste ut i Glomma i 1702. Det er likevel sannsynlig at sagatradisjonen er etterrettelig her, og at Olav Haraldsson anla et kongelig-kirkelig støttepunkt på østsiden av Viken.²²⁶ Det at Olav Haraldsson valgte å grunnlegge en kongsgård i byen, var noe forholdsvis nytt. Kanskje var det bare Olav Tryggvason som før hadde gjort noe lignende i Norge, da han anla en kongsgård i Nidaros.²²⁷ På Vestlandet ble det derimot ikke byer og urbane kongsgårder før med Bergen rundt 1100,²²⁸ altså nesten hundre år senere enn Olav Haraldsson. Kongene trengte fastere støttepunkter enn gårdene, noe som skapte behov for byene.²²⁹ Som nevnt i innledningen kan dette være uttrykk for en ny måte for kongen å styre på. Vi kommer nærmere inn på dette i neste kapittel.

²²³ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 125

²²⁴ Snorre (1979): 252 (*Olav den helliges saga*, kapittel 61)

²²⁵ Helle et al. (2006): 41

²²⁶ Helle et al. (2006): 58

²²⁷ Røskoft (2003): 163

²²⁸ Iversen (2004): 388

²²⁹ Andersen (1977): 230

Kongsgården i Borg, etter hvert kalt Borregård, fortsatte å være en sentral gård gjennom middelalderen.²³⁰ Fra 1397 var denne gården kirkelig gods, og omtales i biskop Øystein Aslakssons jordebok.²³¹ Det er sannsynlig at Borg tidlig var også et religiøst sentrum. Olav Haraldsson skal som nevnt ha fått bygget en Mariakirke i Borg. Mariakirker er en type kirke som gjerne knyttes til kongemakten og sentrumsfunksjoner,²³² noe som tydeliggjør Borgs betydning. Oslo hadde som vi også skal se en Mariakirke, som skal ha blitt grunnlagt av Harald Sigurdsson. Selv om en mulighet er at Olav ble introdusert for Mariakulten i Rouen, der han skal ha blitt døpt i en Mariakirke, kan det like gjerne ha vært Harald Sigurdsson som grunnla også Mariakirken i Borg. Ødegaard foreslår at kirken Olav Haraldsson fikk bygget i Borg kan ha vært en Klemenskirke, siden kongen fikk bygget en slik i Nidaros og muligens også Oslo.²³³ En kirke, uansett type, er det nok uansett svært trolig at Olav grunnla i Borg.

Borg omtales også i forbindelse med Olav Kyrre etter faren Harald Sigurdssons fall i 1066. Han skal ha gitt den engelske hirdmannen Skule jordeiendommer ved seks norske byer, blant dem Borg, Tønsberg, Oslo og Konghelle. Snorre lar Skule uttale at han ønsker «noen eiendommer som ligger nær de kjøpsteder hvor De, Herre, er vant til å sitte og ta juleveitsler».²³⁴ Dette tyder på at Borg og kongsgården der var blitt innarbeidet som sete for den norske kongen på Olav Kyrres tid. Borg ble også sete for Borgartinget. I *Magnus Erlingssons saga* kan Snorre fortelle at Erling Skakke stevnet til fire-fylkersting i Borg.²³⁵ I 1160-årene må Borgartinget altså ha blitt et regionalt ting for hele Viken.²³⁶ Borg og kongsgården der fremstår som et sentrum for både administrative oppgaver, handel, militært forsvar og religiøs utøvelse, og derfor et viktig maktsenter helt fra tidlig på 1000-tallet.

3.3.2 Tønsberg

Tønsberg regnes ofte for å være Norges eldste by.²³⁷ Selv om dette kanskje er på usikkert grunnlag, er byen i alle fall en av de eldste. Det kan ha vært en sentral gård der byen nå ligger helt tilbake til 4-500-tallet.²³⁸ Tønsberg omtales allerede i *Harald Hårfagres saga* som en

²³⁰ Rygh (1897): 298

²³¹ *Den røde bok* III: 490, 493, 496, 497, 498

²³² Johansen, Opstad & Dehli (1976): 262

²³³ Ødegaard (2015): 92

²³⁴ Snorre (1979): 545 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 98)

²³⁵ Snorre (1979): 668 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 24)

²³⁶ Norseng & Eliassen (2005): 33

²³⁷ Tønsberg kommune, *Fakta om Tønsberg*; Visit Vestfold, *Tønsberg*

²³⁸ Brendalsmo (1994): 106

kjøpstad.²³⁹ Dette må på denne tiden forstås som handelsplass, og ikke by.²⁴⁰ Det er heller ingenting som tyder på at Harald eller hans etterkommere noensinne bodde i Tønsberg, kun at de var innom. Ingen av kildene har noen eksplisitt omtale av noen kongsgård i Tønsberg. Det står likevel klart at det må ha eksistert en slik der fra Olav Haraldssons tid. Ifølge Snorre hadde Olav nemlig opphold i Tønsberg hele syv eller åtte ganger, flere av dem langvarige.²⁴¹ Mens Borg var kongens sete om høsten og vinteren, virker han å ha sittet i Tønsberg om våren. Dette kan ha sammenheng med et årlig kjøpstevne i Tønsberg om våren.²⁴² Akkurat som i Borg var handel viktig i Tønsberg. I begynnelsen av 1020-årene holdt Olav en opplandskonge, Rørek, fanget i Tønsberg. Rørek kom seg senere til Island,²⁴³ og kan ha vært opphavet til islendingenes kunnskap om Tønsberg som by på Olav Haraldssons tid.²⁴⁴ Når Snorre forteller om Røreks fangenskap og flukt, fremgår det av beretningen at han stedet han satt fanget på, var en gård. Denne gården må ifølge arkeolog Jan Brendalsmo ha vært Olav Haraldssons egen.²⁴⁵ Arkeologiske kilder vitner også om urban bebyggelse rundt Berget (nå Slottsfjellet) fra 1000-tallet,²⁴⁶ noe som passer godt med Olavs regjeringstid. Olav skal også ha fått bygget en kirke i Tønsberg, som ifølge Brendalsmo ha vært gårdskirke på Olavs kongsgård.²⁴⁷

Videre skal Harald Gille ha vært i Tønsberg da han ble tatt til konge i 1136.²⁴⁸ Dette er første gang Haugatinget, som etter hvert ble et prestisjefyllt hyllingsting, omtales.²⁴⁹ Den første kongsgården i Tønsberg kan altså ha blitt bygget av Olav Haraldsson. Håkon Håkonsson bygde en ny kongsgård i stein i første halvdel av 1200-tallet, trolig på omtrent samme sted som Olav bygde sin gård.²⁵⁰ Som Borg kan Tønsberg derfor ha vært et viktig administrativt og religiøst maktsenter for den norske kongen allerede fra tidlig 1000-tall, og fortsatte å være det gjennom hele perioden jeg studerer.

²³⁹ Snorre (1979): 63-64 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 13 og 15)

²⁴⁰ Brendalsmo (1994): 44

²⁴¹ Snorre (1979): 238, 250-251, 278, 298, 321-322, 340, 393 (*Olav den helliges saga*, kapittel 45, 61, 83, 95, 114, 116, 128 og 167)

²⁴² Brendalsmo (1994): 46

²⁴³ Snorre (1979): 284 (*Olav den helliges saga*, kapittel 86)

²⁴⁴ Helle et al. (2006): 57-58

²⁴⁵ Brendalsmo (1994): 46

²⁴⁶ Helle et al. (2006): 57-58

²⁴⁷ Brendalsmo (1994): 46

²⁴⁸ Snorre (1979): 593 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 1)

²⁴⁹ Brendalsmo (1994): 46

²⁵⁰ Brendalsmo (1994): 46-47

3.3.3 Oslo

Oslo er tradisjonelt regnet for å være grunnlagt av Harald Sigurdsson på midten av 1000-tallet. Snorre skriver at «Kong Harald lot reiste kjøpstad øst i Oslo, og der holdt han ofte til, for det var godt for tilførsel der og rik landsbygd omkring. Der satt han godt til for å verge landet mot danene og likeså for å gjøre hærferd i Danmark.»²⁵¹ Det er funnet arkeologiske spor etter både kirkegård og kongsgård fra midten av 1000-tallet, så Harald Hardråde kan godt ha hatt en avgjørende rolle i utviklingen av Oslo som by.²⁵² Urbaniseringen begynte likevel tidligere. Den eldste bebyggelsen i Oslo ligger rundt det som nå er ruinene av den gamle Klemenskirken. Forgjengeren til denne kirken kan være bygget av Olav Haraldsson, eller kanskje til og med Olav Tryggvason.²⁵³ En annen mulighet er at den eldste Klemenskirken og byen ble grunnlagt av danekongen Harald Blåtann allerede på slutten av 900-tallet. Harald Sigurdssons rolle var trolig å videreføre utviklingen, en innsats som var langt fra ubetydelig.²⁵⁴ Kongsgården og en tilhørende kongsgårdskirke var det også trolig Harald Sigurdsson som stod for.²⁵⁵ *Morkinskinna* kan fortelle at Harald tok veitsler i Oslo.²⁵⁶ Kanskje er det kongsgården i byen som er referert til. En kirke var viktig for den norske kongen når han skulle etablere et maktsenter. Harald Sigurdsson bygget trolig den eldste Mariakirken i Oslo, en type kirke med bysantinsk forbilde.²⁵⁷

En kongsgård i Oslo må, dersom dette allerede var et tettbebygget og urbant område, ha vært naturlig for den norske kongen når det allerede fantes kongsgårder både i Borg og i Tønsberg. I tillegg kommer Oslos gunstige geografiske plassering innerst i Viken, der kongen kunne holde kontroll med både opplendinger og daner. Håkon Håkonsson kan ha bygget en ny kongsgård også i Oslo. Håkon var i Oslo våren 1228, da erkebiskop Tore kom til Oslo fra Roma etter å ha blitt vigslet. Håkon inviterte erkebiskopen til å bo på kongsgården, forteller sagaforfatter Sturla. Et avsnitt senere skriver han at Håkon bodde på Digerskytningen.²⁵⁸ P. A. Munch foreslår i «*Det norske folks historie*» at kongsgården kanskje ennå ikke var helt ferdig, slik at erkebiskopen bodde der, mens kongen tok inn på en skytningsstue.²⁵⁹ Oslo hadde altså

²⁵¹ Snorre (1979): 516 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 58)

²⁵² Helle et al. (2006): 56

²⁵³ Nedkvitne (2000): 37

²⁵⁴ Schia (1995): 133-134

²⁵⁵ Nedkvitne (2000): 41

²⁵⁶ *Morkinskinna* (2004): 111

²⁵⁷ Ødegaard (2015): 107-108

²⁵⁸ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 170

²⁵⁹ Munch (1857): 743

flere funksjoner; både et strategisk forsvarssentrum, religiøst sentrum og kongelig administrasjonsby.

3.3.4 Konghelle

En viktig by for den norske kongen var Konghelle. Sigurd Magnusson Jorsalfare skal ifølge både Snorre og forfatteren av *Morkinskinna* ha bygget en festning med kongsgård og kirke i Konghelle. Her oppholdt han seg i lange perioder.²⁶⁰ Som Tønsberg og kanskje også Oslo var Konghelle en by før Sigurd fikk bygget festningen og kongsgården, men byen ble hjulpet opp av Sigurds inngripen. *Morkinskinna* oppgir at Sigurd «satte kongsstolen og hovedstaden i Konghelle».²⁶¹ Sagaene har også lite å si om handel i Konghelle, men Snorre skriver at «ingen kjøpstad ble mektigere den gang i Norge».²⁶² Byen skal ha vært en kjøpstad allerede på Olav Kyrres tid, for som vi husker er den blant byene hirdmannen Skule fikk eiendommer ved.²⁶³ At Konghelle da nevnes blant byer Olav Kyrre pleide å «sitte», kan muligens peke mot at det var en kongsgård i byen allerede på Olavs tid, selv om en slik gård ikke omtales eksplisitt før med Sigurd Magnusson, Olavs barnebarn. Byens navn kan kanskje si noe om byens funksjon. Det siste leddet i navnet, -helle, betyr lasteplass, og tyder på handelsaktivitet på stedet. Navnets første ledd spiller trolig på stedets funksjon som kongelig møtested.²⁶⁴

Konghelle blir i sagaene fremstilt som et sentrum for militært forsvar og forliksmøter mellom stridende stormenn. Allerede med Olav Tryggvason og Sigrid Storråde²⁶⁵ og Olav Haraldsson og Olof Skötkonung,²⁶⁶ og senere med Magnus Berrføtt, Inge Stenkilsson og Erik Eiegod,²⁶⁷ skal Konghelle ha vært et møtested for forhandlinger. Arkeologiske undersøkelser har vist urban bebyggelse i Konghelle fra slutten av 1000-tallet, kanskje rundt Olav Kyrres tid.²⁶⁸ Den norske kongens interesse for Konghelle berodde trolig på militære og politiske hensyn; byen lå strategisk til for å markere grensen mot både svenske og danske motstandere.²⁶⁹

²⁶⁰ Snorre (1979): 591 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 32); *Morkinskinna* (2004): 264

²⁶¹ *Morkinskinna* (2004): 264

²⁶² Snorre (1979): 591 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 32)

²⁶³ Snorre (1979): 545 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 98)

²⁶⁴ Helle et al. (2006): 58

²⁶⁵ Snorre (1979): 177 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 61)

²⁶⁶ Snorre (1979): 298 (*Olav den helliges saga*, kapittel 94)

²⁶⁷ Snorre (1979): 562 (*Magnus Berrføtts saga*, kapittel 15)

²⁶⁸ Helle et al. (2006): 58

²⁶⁹ Helle et al. (2006): 59; Jón Viðar Sigurðsson (2003): 16-18

Som i de tre andre Viken-byene var også det religiøse viktig når kongen skulle ha sete i en by, og Sigurd Magnusson fikk bygget en kirke i Konghelle. I *Morkinskinna* omtales kirken ved kongsgården som Korskirken, mens Snorre også bruker navnet Kastlekirken. Det siste navnet er en henvisning til kastellet, altså festningen, som kirken og gården lå innenfor. Det tydeliggjør at dette var en kongsgårdskirke. Det var også her Sigurd valgte å oppbevare splinten av det hellige kors,²⁷⁰ som han hadde ervervet i det hellige land, enda han hadde lovet å oppbevare det der Olav den hellige lå, det vil si i Nidaros.²⁷¹ Den samme kirken omtales også i *Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, i forbindelse med vernerens angrep på Konghelle i 1135, der vernerne tok flisen av det hellige korset. Dette angrepet betød nedgang for byen, noe også Snorre bemerker.²⁷² Byen fortsatte likevel å brukes til militære formål, blant annet av Harald Gille,²⁷³ Inge Haraldssons lendmann Gregorius Dagsson²⁷⁴ og Magnus Erlingsson.²⁷⁵ Konghelles strategiske plassering som forsvarsby må ha vært viktig for den norske kongen, og plasseringen av helligdommen fra Jerusalem i kirken her, tyder på at også det religiøse og ideologiske var viktig i kampen for å sikre Vikens sørøstlige grense.

3.4 Lendmannsgårdene

3.4.1 Vettaland

Den første lendmannsgården vi kjenner til i Viken er Vettaland i Ranrike, nå Skee i Bohuslän. Vettaland er blant de tre Viken-gårdene i Bjørkviks oversikt.²⁷⁶ Olav Haraldsson gav ifølge Snorre denne gården til lendmannen Brynjolv Ulvalde i forbindelse med erobringen av Ranrike i 1016.²⁷⁷ Gården skaffet Olav seg trolig ved konfiskering fra en politisk motstander. Det er et gravfelt der gården lå, så dette kan ha vært et maktsenter helt tilbake til jernalderen.²⁷⁸ Dersom Vettaland var en av de rikeste gårdene i området da Olav Haraldsson klarte å bli konge i Viken, var konfiskeringen av denne gården et strategisk klokt – og muligens også risikabelt – trekk. Vettaland dukker så opp igjen i *Håkon Herdebreis saga*, der

²⁷⁰ Snorre (1979): 591 (*Magnussønnes saga*, kapittel 32). «Da lot kongen det hellige korset og mange andre helligdommer få plass der [i Kastlekirken].»

²⁷¹ Snorre (1979): 574 (*Magnussønnes saga*, kapittel 11)

²⁷² Snorre (1979): 599-605 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 9-12)

²⁷³ Snorre (1979): 596 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 4). «Kong Harald kom til Konghelle [...]. Da hadde lendmenn og bymenn samlet seg mot ham og satte en fylking opp fra byen. Men kong Harald [...] bad dem at de ikke skulle verge hans eget land med våpenmakt mot ham [...] og til slutt løste bøndene opp sin hærsmaling og gav seg under kong Harald.»

²⁷⁴ Snorre (1979): 637 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 1). «Gregorius var i Konghelle, hvor fare var nærmest, og der verget han landet.»

²⁷⁵ *Sverres saga* (1914), kapittel 85. «Fra Konungahella hadde han [Magnus] to skibe [...]

²⁷⁶ Bjørkvik (1968) i Andersen (1977): 295

²⁷⁷ Snorre (1979): 253 (*Olav den helliges saga*, kapittel 62)

²⁷⁸ Petersson & Hernek (2001): 57-58

Håkon og hans jarl Sigurd Hallvardsson satte fyr på gården i 1161. Bonden som bodde på Vettaland da, het Halldor Brynjolvsson.²⁷⁹ I *Haraldssønnes saga* omtales denne Halldor som en av lendmennene som Inge Haraldssons lendmann Gregorius Dagsson lokket over til Inge fra hans bror Øysteins side.²⁸⁰ Halldor var Gregorius' svoger, gift med hans søster Sigrid,²⁸¹ og dette slektsforholdet kan også ha spilt en rolle for Halldors støtte til Inge.

Da Håkon Herdebrei og Sigurd Hallvardsson brant ned Vettaland, ble Halldor drept. Det går frem av Snorres fremstilling at en søstersønn av Gregorius, Åmunde Gyrðsson, sønn av Gregorius' andre søster Gyrid og Gyrð Åmundesson,²⁸² også bodde på Vettaland. Gutten var bare fem år gammel, og trolig til oppfostring hos slektningene. Snorre forteller at nesten 20 mann ble drept da gården brant, og Gregorius' unge nevø ble tatt til fange.²⁸³ Disse hendelsene førte indirekte til Gregorius' død – da han fikk høre om ugjerningene satte han etter Håkon og mennene hans, og ble drept da han gikk over isen på elven Bevja.²⁸⁴

Som lendmannsgård var Vettaland en del av kongens administrasjon, noe som gir Vettaland klar posisjon som et viktig maktsenter i Viken. At Inge Haraldssons lendmann Halldor var sønn av en Brynjolv kan også tyde på slektskontinuitet. En annen Halldor Brynjolvsson omtales i *Harald Hardrådes saga*, 100 år tidligere. Denne var sønn av Brynjolv Ulvalde, Olav Haraldssons lendmann.²⁸⁵ Etter hva jeg kan se, er det sannsynlig at den Halldor Brynjolvsson som levde i 1160-årene var ætling av disse. Dersom dette var tilfelle, styrker det Vettalands posisjon som maktsenter i Ranrike og i Viken ytterligere. Ikke bare fortsatte Vettaland å være lendmannsgård gjennom 150 år, men gården var trolig også sete for den samme slekten hele veien. Hva som skjedde med folket på Vettaland etter brannen i 1161, er usikkert, men gården kan ha mistet sin posisjon som maktsenter, for vi hører ikke mer om Vettaland i sagaene etter dette. Gården hadde i henhold til *Den røde bok* en kirke, som var oppført i 1391 med en rekke tilliggende eiendommer,²⁸⁶ noe som betyr at Vettaland var eller hadde vært et eget sogn. Dette forsterker inntrykket av gårdens lokale betydning.

²⁷⁹ Snorre (1979): 646 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 13)

²⁸⁰ Snorre (1979): 633 (*Haraldssønnes saga*, kapittel 30)

²⁸¹ Snorre (1979): 646 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 13)

²⁸² Denne Gyrð Åmundesson var sønn av Inge Haraldssons fosterfar, Åmunde Gyrðsson. Han var sønn av en Gyrð, som igjen var sønn av Lov-Besse, som er kjent som mannen bak deler av Borgartingsloven. Jevnfør Norseng & Eliassen (2005): 31-32; Snorre (1979): 637 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 2)

²⁸³ Snorre (1979): 646 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 13)

²⁸⁴ Snorre (1979): 646-647 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 14)

²⁸⁵ Snorre (1979): 546-547 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 100)

²⁸⁶ *Den røde bok* II: 395

3.4.2 Stokke

Stokke, eller Stokkar, i Vestfold ser ut til å være den eneste gården av betydning for sagaforfatterne i vestre Viken på 1000-tallet. Den omtales kun i *Morkinskinna*, som kan fortelle at Trond, en «gjæv lendmann», bodde på gården.²⁸⁷ Gården lå i Vestfold, i dagens Stokke kommune. Dette kan være snakk om den forsvunne gården Stokkar, gården som har gitt navn til bygden. Den nåværende prestegården ligger der denne gården antas å ha ligget.²⁸⁸ Beskrivelsene i sagaen, der forfatteren forteller at mennene stod på en haug der de hadde vidt utsyn over sjøen, stemmer imidlertid ikke helt med de geografiske forholdene ved Stokkar. Det kan derfor også dreie seg om gården Sjustok – «Stokke ved sjøen».²⁸⁹ Denne gården kan også opprinnelig ha hett Stokkar, men fått et tilleggsnavn for å skille den fra den andre Stokkar-gården, som lå lenger inn i landet.²⁹⁰ «Sjøen» det da er snakk om, er trolig Tønsbergfjorden. Det er også mulig at gården har fått det første leddet av navnet etter et personnavn, Sjófarr.²⁹¹

Morkinskinna forteller at kong Magnus Olavsson besøkte gården ubedt en høst Trond holdt et stort gjestebud der.²⁹² Dette kan muligens dreie seg om høsten 1046, ettersom dette virker å ha skjedd kort tid etter at Harald Sigurdsson hadde kommet til Norge. Vi får inntrykk av at Stokke er en storgård, etter gjestebudet å dømme. Forfatteren forteller at gjestebudet var folkerikt, og at de holdt mange leiker. Hvem Trond var lendmann for, utdypes ikke, men det mest sannsynlige er at han var Magnus' lendmann, ettersom det var han som oppsøkte gården. Gården virker, utfra beskrivelsen i sagaen, å ha hatt en sentral plassering i omlandet, uavhengig av hvilken av Stokke-gårdene dette kan ha vært. At Trond holdt et stort gjestebud vitner om store ressurser. Dette, samt at Trond var lendmann, gjør Stokke til en sentralgård og et administrativt sentrum. Hvorvidt gården var Tronds slektsgods eller en gård Magnus hadde forlent ham, fremgår ikke av beretningen, men det at Magnus kom ubedt til gården, kan indikere at gården var kongens eiendom. Magnus kan ha skaffet seg eiendommen selv, men det går også an å tenke seg at det var faren Olav som tilegnet seg gården.

²⁸⁷ *Morkinskinna* (2004): 86

²⁸⁸ Berg (1928): 146

²⁸⁹ Christensen (1979): 89

²⁹⁰ Berg (1928): 160

²⁹¹ Rygh (1907): 181

²⁹² *Morkinskinna* (2004): 86

3.4.3 Sveinke Steinarssons gård

Dette dreier seg om en ikke navngitt, og derfor ukjent, gård nær Göta elv. Akkurat som Stokke, er også denne gården kun omtalt i *Morkinskinna*. Sveinke Steinarsson var lendmann i Magnus Berrføtts regjeringstid på slutten av 1000-tallet. Muligens var han gjort til lendmann av Magnus' far Olav Kyrre, eller, kanskje mer sannsynlig, av Olavs bror Magnus Haraldsson. Sveinke var ifølge *Morkinskinna* nemlig tidligere fosterfar til Håkon Toresfostre, Magnus Haraldssons sønn og Magnus Berrføtts fetter.²⁹³ Vi får høre om gården i forbindelse med Sveinkes konflikt med Magnus Berrføtt. Bakgrunnen for konflikten var at Sveinke satt med landskylden som tilhørte kongen, og ikke ville underordne seg ham grunnet lojaliteten til sin tidligere fostersønn.²⁹⁴ Magnus og tre andre vikske lendmenn kom hjem til Sveinkes gård for å få ham til å underkaste seg Magnus. Magnus truet med å konfiskere Sveinkes eiendom, men de andre vikværingene greide å megle mellom partene, slik at den foreløpige løsningen ble at Sveinke midlertidig måtte forlate landet.²⁹⁵

Dette er et eksempel på en konflikt om økonomiske og materielle forhold mellom kongen og en lendmann. Konflikten førte til at kongen konfiskerte lendmannens gods, selv om lendmannen fikk eiendommene tilbake etter at partene forliktes.²⁹⁶ Fortellingen gir inntrykk av at eiendomsforholdene var flytende og uformelle. Magnus konfiskerte Sveinkes gods, og gav ham det siden tilbake igjen. Men hvem eide godset i utgangspunktet? Var dette lendmannens slektsgods, var det eiendommer han opprinnelig hadde fått av kongen, eller kanskje begge deler? Det er også mulig at Sveinke hadde fått hele eller deler av godset sitt av en annen konge enn Magnus, kanskje av Magnus' farbror Magnus Haraldsson. Dette kan ha gjort både graden av underordningsforhold og eiendomsforhold usikre, noe som kan ha fremprovosert konflikten. Det er vanskelig å anslå størrelsen på Sveinkes gård, men han hadde i alle fall kontroll over mange menn. Han kunne stille opp med 500 menn på tinget,²⁹⁷ og han skal ha hatt en stor hær da han møtte kong Magnus på gården sin.²⁹⁸ Som lendmannsgård var Sveinkes gård definitivt et administrativt sentrum, men særlig mye mer informasjon om gården finnes ikke, da navnet på gården ikke er kjent.

²⁹³ *Morkinskinna* (2004): 200

²⁹⁴ *Morkinskinna* (2004): 208-209

²⁹⁵ *Morkinskinna* (2004): 210

²⁹⁶ *Morkinskinna* (2004): 210-212

²⁹⁷ *Morkinskinna* (2004): 207

²⁹⁸ *Morkinskinna* (2004): 210

3.4.4 Bratsberg

Bratsberg i Gjerpen ved Skien forbindes med Dag Eilivsson og sønnen Gregorius. Dag var lendmann hos Magnus Berrføtt, og hadde i sin tid vært med Magnus på hans tokt til Irland i 1102-1103.²⁹⁹ Ifølge *Morkinskinna* skal Dag ha hatt eid «jorder» ved Tønsberg.³⁰⁰ Tønsberg-godset kan ha vært Dags opprinnelige eiendom, og Bratsberg en eiendom han fikk i kraft av lendmannsstillingen.³⁰¹ Dermed kan det ha vært Magnus Berrføtt som konfiskerte gården og overlot den til Dag. Dag var trolig også den som tok initiativ til å bygge nonneklosteret Gimsøy på en øy som tilhørte gården.³⁰²

Dags sønn Gregorius Dagsson var lendmann hos kong Inge Krokrygg. Gregorius ble Inges fremste mann da formynderne hans døde, og Inge fikk seg sin egen hird. Gregorius var i henhold til Snorre «formann for landsstyringen sammen med kong Inge».³⁰³ Inge var sterkt funksjonshemmet, han hadde både pukkelrygg og var lam i det ene benet, og Snorre forteller at han lot høvdingene styre.³⁰⁴ Det må ha vært mange menn tilknyttet gården Bratsberg. Snorre forteller at Gregorius stilte med over hundre mann på egen bekostning,³⁰⁵ og omtaler dem som lendmannens huskarer.³⁰⁶ Det er tydelig at Gregorius var både rik og mektig, og sannsynligvis var han i praksis noe i nærheten av en riksstyrer i Inges navn. Bratsberg ble brent i 1157 av kong Øystein, Inges bror, men Gregorius kom seg unna.³⁰⁷

Sagaene inneholder ikke flere omtaler av Dags og Gregorius' slekt, men filolog Magnus Olsen foreslår at Hallvard Bratte, som omtales i *Sverres saga* og *Håkon Håkonssons saga*, kan ha vært en slektning av Gregorius. Samtidig som Sigurd Jarlsson, Erling Skakkes yngste sønn, ristet runer i Vinje kirke om at han ikke ville gå til forlik med kong Sverre, ristet også en Hallvard Grenske runer om et svik. Olsen mener Hallvard Grenske kan ha vært identisk med Hallvard Bratte, og at denne altså var av «Bratsberg-ætten».³⁰⁸ Runene er ikke nøyaktig datert, men må ha blitt ristet etter Magnus Erlingssons død i 1184, ettersom Sigurd nevner brorens død i sin runeinnskrift. Dersom Olsen har rett i sin antakelse, kan Gregorius' slekt ha

²⁹⁹ Snorre (1979): 564 (*Magnus Berføtts saga*, kapittel 23)

³⁰⁰ *Morkinskinna* (2004): 308

³⁰¹ Østvedt (1970): 10

³⁰² Østvedt (1970): 12-13

³⁰³ Snorre (1979): 626 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 21)

³⁰⁴ Snorre (1979): 626 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 22)

³⁰⁵ *Morkinskinna* (2004): 312 anfører nitti mann.

³⁰⁶ Snorre (1979): 631 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 27)

³⁰⁷ Snorre (1979): 633 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 29 og 30); *Fagerskinna* (2008): 374; og *Morkinskinna* (1835): 236

³⁰⁸ Olsen (1951): 292-297

vært kongelige rådgivere i ytterligere en eller to generasjoner etter Gregorius. Senere ble Bratsberg kirkelig gods. I 1398 er Bratsberg oppført som en av gårdene under Gimsøy kloster.³⁰⁹ Dette kan tyde på en kongelig donasjon av gården til kirken en eller annen gang i tiden etter Gregorius' død. Kanskje i forbindelse med Magnus Erlingssons fall og Bratsberg-ættens mulige «degradering» som følge av dette, eller kanskje allerede etter Gregorius' død.

3.4.5 Skrikvik

Skrikvik i Ranrike, nå Skredsvik nær Uddevalla i Bohuslän, var gården til en mektig høvding og lendmann som het Simon. Gården omtales i *Sverres saga*. Vinteren 1178 dro Sverre med 500 mann til Simons gård, hvor de tok alt løsøre de kunne finne og brente gården og skipene til Simon. Simon svarte ved å kalle sammen 420 mann mot Sverre og birkebeinerne.³¹⁰ Bare størrelsen på hærfølgene til både Sverre og Simon viser at Simon må ha vært en mann som rådde over store ressurser. Sagaen har ingen utdypende forklaring på hvorfor Sverre ville brenne gården til Simon, men at han var en mektig og rik motstander av Sverre, var kanskje grunn nok. Det opplyses heller ikke om hvem Simon var lendmann hos, men det er nærliggende å tenke seg at han var tilknyttet Magnus Erlingsson, Sverres motstander.

Gården hadde trolig også egen kirke. Skrikvik kirke er nevnt i biskop Øysteins jordebok i 1399.³¹¹ Skrikvik kirke kan ha blitt bygd i tilknytning til gården, noe som gjør den til et religiøst sentrum. Skrikvik er også et sognenavn senest i 1396 i henhold til jordeboken.³¹² At sognet har fått navn etter gården, tyder på at gården var den mest sentrale i området, slik vi har sett med flere andre av maktsentraene i Viken.

3.4.6 Blakstad

Blakstad i Asker var gården til baglerhøvdingen Gudolv. Han omtales som sysselmann for baglerne i *Baglersagaene*,³¹³ og dukker opp igjen i *Håkon Håkonssons saga*, først som bagler, deretter som kong Håkons mann,³¹⁴ og til sist som en av lederne i opprørsgruppen ribbungene.³¹⁵ Som sysselmann var Gudolv en del av det kongelige administrative apparatet, noe som gjør Blakstad til et maktsenter. I 1226, etter Sigurd Ribbungs død, reiste Gudolv

³⁰⁹ *Den røde bok* I: 26

³¹⁰ *Sverres saga* (1914), kapittel 18

³¹¹ *Den røde bok* III: 537

³¹² *Den røde bok* II: 230. «Skriksuikar sokn»

³¹³ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 17. Se også appendix 2.

³¹⁴ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 64

³¹⁵ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 69-70

hjem til Blakstad, hvor han ble drept til tross for at han forskanset seg i en kirke ved gården.³¹⁶ Denne kirken finnes det ikke flere opplysninger om, men det kan ha vært en privat gårdskirke.³¹⁷ Like nord for gården ligger et område kalt «Kirkesletta», noe som kan antyde at kirken lå der.³¹⁸ En gårdskirke forsterker Blakstads posisjon som maktsenter, da det også gjør gården til et religiøst sentrum.

Selve gården Blakstad er trolig gammel. Gårdsnavn som ender på –stad indikerer at den er fra vikingtiden, eller kanskje til og med tidligere.³¹⁹ Stad-gårdene var sannsynligvis utskillelser fra eldre gårder. Blakstads beliggenhet gjør det sannsynlig at den var en av de viktigste gårdene i området, strategisk plassert oppe i en ås med utsyn over fjorden.³²⁰ I en tid der mye transport foregikk via sjøer og elver, var det en fordel å ha utsikt over hvem som kom og gikk, men det var også av betydning at man ble sett. En dominerende plassering av en gård vitner om makt.

Hva som skjedde med Blakstad etter Gudolvs død, forteller ikke sagaene noe om. Gudolv hadde en sønn, Eiliv Krone,³²¹ men ham finnes det ikke flere opplysninger om. Utfra opplysningene i *Håkon Håkonssons saga* fremstår Blakstad som Gudolvs slektsgård, men sytti år etter Gudolvs fall, i 1297, tilhørte Blakstad gård Nonneseter kloster.³²² Det var hertug Håkon Magnusson (senere kong Håkon V) som overførte gården til klosteret.³²³ Etter mitt syn er det rimelig at gården ble konfiskert av kong Håkon Håkonsson allerede etter Gudolvs død. Gudolv blir fremstilt på en svært lite fordelaktig måte, noe som tyder på at han var dårlig likt av kongen. Dette kan ha vært et kongelig motiv for konfiskasjon av Gudolvs eiendom.

³¹⁶ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 158-159

³¹⁷ Engelstad (1958): 11

³¹⁸ Christie (1969): 348

³¹⁹ Engelstad (1958): 3

³²⁰ Engelstad (1958): 4

³²¹ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 69-70. «[...] sendte Gudolv sin sønn Eiliv Krone sør til Halland.»

³²² Engelstad (1958): 11; Øystein Aslakssons jordebok II: 299-301

³²³ Bjørkvik (1968/2011): 130, 157

3.5 De øvrige gårdene

3.5.1 Holtan og Geirstad

Holtan og Geirstad er begge nevnt i *Ynglingesaga* og *Ynglingatal*.³²⁴ Geirstad er i tillegg omtalt i *Om Opplendingenes konger*.³²⁵ Ifølge tradisjonen etter Snorre skal Holtan og Geirstad ha vært kongsgårder på 700- og 800-tallet for henholdsvis kongene Halvdan Øysteinsson (den milde og matille) og Olav Geirstadalv. Disse fremstilles av Snorre som Harald Hårfagres oldefar og farbror. I nyere historieforskning er det derimot enighet om at Harald Hårfagres slekt må søkes på Vestlandet.³²⁶ Det er sannsynlig at lærde i høymiddelalderen koblet Harald Hårfagre og hans far Halvdan Svarte på rekken av såkalte ynglingekonger.³²⁷ Hvem Halvdan Øysteinsson og Olav Geirstadalv var, og om de i det hele tatt har eksistert, er dermed usikkert. Gårdene kan likevel ha vært maktsentre uavhengig av slektsopplysningene hos Snorre. Det at gårdene er omtalt i *Ynglingatal*, og ikke bare i Snorres fortelling, kan også styrke denne antakelsen. Det er derimot lite sannsynlig at disse gårdene var kongsgårder for den norske kongeslekten, slik Snorre påstår. Jeg mener det er sannsynlig at disse gårdene tilhørte lokale høvdinger uten tilknytning til Harald Hårfagre og hans slekt.

Snorre skriver at Holtan var hovedgården til Halvdan Øysteinsson.³²⁸ I *Ynglingatal* fortelles det bare at Halvdan bodde på Holtan.³²⁹ Gårdsnavnet Holtan er kjent i Borre fra 1593, og denne blir av Oluf Rygh regnet for å være identisk med gården fra *Ynglingatal* og *Ynglingesaga*.³³⁰ Asgaut Steinnes har andre forslag til gårdens beliggenhet, og mener gården Holtan i Sandefjord er mer sannsynlig. Nabogården til denne er nemlig en gård som heter Huseby.³³¹ Vi husker fra innledningen at Husebygårdene kan ha vært såkalt *bona regalia*; gods som tilhørte kongedømmet som institusjon. I henhold til Steinnes indikerer gårdsnavnet Huseby en gård som har vært et kongelig administrasjonssenter.³³² Steinnes mener navnet Huseby er sekundært, og at både Huseby og Holtan opprinnelig kan ha vært en del av storgården Holtan, der navnet Huseby etter hvert festet seg som gårdsnavn på den ene delen.³³³ Holtan i Sandefjord kan i skriftlige kilder spores tilbake til 1320, og nabogården

³²⁴ Snorre (1979): 47-48 (*Ynglingesaga*, kapittel 46, 49 og 50)

³²⁵ *Om Opplendingenes konger* (1829), kapittel 2

³²⁶ Jón Viðar Sigurðsson (2008): 13

³²⁷ Myhre (2015): 117-118

³²⁸ Snorre (1979): 46 (*Ynglingesaga*, kapittel 47)

³²⁹ Snorre (1979): 46 (*Ynglingesaga*, kapittel 47); *Ynglingatal* str. 36

³³⁰ Rygh (1907): 113

³³¹ Steinnes (1955): 55-56

³³² Steinnes (1955): 1-2

³³³ Steinnes (1955): 56-57

Huseby til 1445.³³⁴ Dersom disse gårdene er *Ynglingatal*s Holtan, åpner dette en mulighet for at Holtan var et administrativt sentrum i Viken senere i middelalderen. Hvilken status gården hadde helt tilbake på 700-tallet, finnes det derimot ingen indikasjoner på utover den knappe informasjonen i *Ynglingatal*.

Situasjonen er omtrent den samme når det gjelder Geirstad. Gården skal ha tilhørt Olav Geirstadalv, og Olav skal også ha blitt hauglagt på gården. Dette fremgår både av Snorres beretning og av de siterte strofene fra *Ynglingatal*. Kvadet kan fortelle at Olav «rådde det vide land i Vestmar».³³⁵ Selve gårdsnavnet er et -staðir-navn; sammensatt av staðir, bosted, og mannsnavnet Geir, som betyr spyd. Staðir-gårdene blir vi har vært inne på regnet for å stamme fra vikingtiden eller litt tidligere,³³⁶ noe som passer godt med tidspunktet denne gården skal ha eksistert. I motsetning til Holtan har imidlertid ikke gårdsnavnet Geirstad overlevd opp til moderne tid. Geirstad blir vanligvis regnet for å være identisk med enten Gjekstad i Sandefjord eller Gjerstad i Tjølling.³³⁷ Steinnes knytter Geirstad til enda en Huseby-gård, Huseby i Tjølling, nabogården til Gjekstad, på tilsvarende måte som han gjør med Holtan.³³⁸ Siden *Ynglingatal* nevner Vestmar og Grenland,³³⁹ er det etter min mening mulig at Geirstads beliggenhet må søkes lengre vest. Gården Gjerstad i Bamble³⁴⁰ eller Gjerstad prestegård i Gjerstad³⁴¹ kan kanskje være kandidater til vikingtidens Geirstad.

3.5.2 Store-Dal

Gården Store-Dal i Åmord, dagens Skjeberg i Østfold, omtales rundt 1115. Gården nevnes i forbindelse med et av Sigurd Magnussons frilleforhold. Kongens besøk på Store-Dal kan derfor ikke si noe om størrelsen og ressursene på denne gården (ettersom kongen neppe hadde med seg hele hirden for å dra på kvinnebesøk), selv om gården var viktig i forbindelse med kongens bygging av nettverk. Bonden på gården, Olav, blir av Snorre omtalt som mektig, og datteren Borghild, som ble Sigurds frille, ble senere mor til Magnus Blinde.³⁴² Da Magnus ble konge, ble morbroren Håkon hans mann, og Håkon var blant dem som ble drept da Magnus

³³⁴ Rygh (1907): 275

³³⁵ Snorre (1979): 48 (*Ynglingesaga*, kapittel 49); *Ynglingatal* str. 39-40

³³⁶ Andersen (1977): 16-17

³³⁷ Myhre (2015): 122

³³⁸ Steinnes (1955): 21-22

³³⁹ *Ynglingatal* str. 35

³⁴⁰ Rygh (1914): 55

³⁴¹ Rygh (1905): 14

³⁴² Snorre (1979): 579-580 (*Magnussønnes saga*, kapittel 19)

ble tatt til fange av Harald Gille.³⁴³ Det er sannsynligvis på grunn av dette samarbeidet med kongemakten at Snorre og *Morkinskinna* tar seg bryet med å fortelle om Store-Dal og folkene der.

Store-Dal dukker igjen opp i *Sverres saga* rundt 1200. Sverre og birkebeinerne brente bygden Åmord, og her nevnes Store-Dal. Det fortelles at Sverre brente flere storgårder, men Store-Dal er den eneste som navngis. Dette indikerer at gården også 80-90 år etter Sigurd Magnussons besøk må ha vært en sentral gård. Eieren av gården kalles Håvard bonde. Ettersom Sverre brant gården hans, var Håvard neppe noen venn av ham, og det kan ikke utelukkes at Håvard var tilknyttet baglerne på en eller annen måte. Det bemerkes også i sagaen at folkene i Åmord stolte på at baglerne kom dem til hjelp.³⁴⁴

Store-Dal har trolig vært et maktsenter på østsiden av Viken gjennom svært lang tid. Det vitner det store jernaldergravfeltet på gården om.³⁴⁵ Knyttet til kongemakten ser ikke gården ut til å ha blitt før på begynnelsen av 1100-tallet. Et samarbeid over to generasjoner, slik vi ser her, tyder på en viss kontinuitet, men makten Olav og siden barna hans fikk som følge av kongens vennskap, ser ut til å ha tatt slutt med Magnus' avsettelse, da Håkon ble drept. Det kan derfor tenkes at Store-Dals posisjon kan ha vært hovedsakelig avhengig av det personlige forholdet til kongen, og ikke bygget i så stor grad på lokalt grunnlag. Hvem Håvard bonde var er umulig å si, men han kan, som en av storbøndene i bygda, ha hatt en forbindelse til baglerne og deres konge Inge Magnusson.

3.5.3 Linnestad

Gården Linnestad i Re i Vestfold omtales i *Haraldssønnenes saga* og *Morkinskinna* i forbindelse med Sigurd Slembes og Magnus Blindes fall. En av Magnus' menn, som også falt i slaget, var Lodin Saupprud fra Linnestad.³⁴⁶ Arkeologiske utgravinger viser at gården også er åstedet for det første slaget på Re i 1163.³⁴⁷ Her vant Erling Skakkes styrker over Sigurd Hallvardsson, hærfører for kongsemnet Sigurd Markusfostre. Ifølge *Fagerskinna* bodde Sigurd Hallvardsson i forbindelse med slaget på en gård som het Dyndugstad.³⁴⁸ Dette

³⁴³ Snorre (1979): 598 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 8); *Morkinskinna* (1867): 199

³⁴⁴ *Sverres saga* (1914), kapittel 169

³⁴⁵ Bakke (1953): 160

³⁴⁶ Snorre (1979): 617 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 10); *Morkinskinna* (1867): 218-219

³⁴⁷ Vestfold Fylkeskommune, *Linnestad*

³⁴⁸ *Fagerskinna* (2008): 382

gårdsnavnet finnes ikke igjen i noen andre kilder, og «Dyndugstad» er trolig en forvansking eller misforståelse for Linnestad.³⁴⁹

3.5.4 Gården til Simon

Denne gården, som oppgis å ha ligget et uspesifisert sted øst i Viken, omtales i forbindelse med Sigurd Munns forføring av en tjenestejente som resulterte i hans sønn Håkon Herdebrei. Håkon ble oppfostret på gården av Simon.³⁵⁰ Gården navngis ikke, hverken hos Snorre eller i *Morkinskinna*, men begge omtaler eieren Simon Torbergsson som mektig og rik, noe som tyder på en stor gård. Det at Sigurd satte Simon til å fostre opp sønnen, gjør at det må ha eksistert en form for vennskap mellom Sigurd og Simon, noe som igjen indikerer at Simon og gården hans, hadde høy status. Simons sønner ble Håkons menn da guttene vokste opp,³⁵¹ så vennskapet gikk rimeligvis i arv. Hva slags posisjon gården hadde er vanskelig å si, men et såpass tett samarbeid med kongemakten må utvilsomt ha hatt en betydning for gårdens status i omlandet. Statusen til denne gården og folkene der minner mye om Store-Dal. Husbøndene er fra før mektige menn, men det er det personlige forholdet til kongen som løfter deres status såpass at Snorre og *Morkinskinna* mener gårdene er verd å nevne i sagen om de norske kongene.

3.5.5 Saurbø

Saurbø i Ranrike, nå Sörbygden i Bohuslän, var Håkon Herdebreis skjulested for farbroren Inges menn. Inges lendmann Gregorius Dagsson satte fyr på en stor gård i nærheten fordi han trodde Håkon bodde der, men det viste seg at Håkon bodde på en mindre gård.³⁵² Selv om Håkon, som da også var konge, bodde på denne gården, tror jeg ikke den kan regnes som kongsgård. Dersom den hadde vært det, ville Gregorius trolig visst hvor Håkon befant seg. Saurbø fremstår snarere som kongens skjulested under kampene. Saurbø er også nevnt som det første stedet Sverre Sigurdsson lot seg kongehylle i 1177.³⁵³ Kanskje kan eieren av gården ha vært en venn av Håkon, og derfor senere også støttet Håkons påståtte bror Sverre. Saurbø er nevnt i *Øystein Aslakssons jordebok* som en av gårdene under Foss kirke.³⁵⁴ Dette kan indikere en kongelig konfiskasjon. Gården har også gitt navn til bygden, noe som

³⁴⁹ Unneberg & Holt (1970): 142

³⁵⁰ Snorre (1979): 623-624 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 18); *Morkinskinna* (1867): 224

³⁵¹ Snorre (1979): 637 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 1)

³⁵² Snorre (1979): 645-646 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 13)

³⁵³ *Sverres saga* (1914), kapittel 7

³⁵⁴ *Den røde bok* II: 369

sannsynliggjør at gården var blant de største i området. Hvilke funksjoner gården kan ha hatt, lar seg vanskelig utlede utfra kildene som foreligger.

3.5.6 Folkenborg i Heggen

Folkenborg i Heggen, nå Eidsberg i Østfold, er gården der Håkon Håkonsson ble født i 1204. Her bodde presten Trond, som skal ha både døpt og oppfostret Håkon.³⁵⁵ Utover dette er det ingen informasjon om Trond, men han må rimeligvis ha støttet birkebeinerne. At gården hadde en egen kirke og prest, gjør gården til et religiøst sentrum. En gård med egen kirke var neppe noen ubetydelig gård i omlandet. I biskop Øysteins jordebok omtales Folkinsborgh kirke med både gården Folkenborg og tre andre gårder under seg.³⁵⁶ At gården senere ble liggende under kirken, kan tyde på en senere kongelig konfiskasjon, men når er umulig å si.

3.5.7 Huseby

På gården Huseby rett ved Folkenborg bodde storbonden Erlend. I *Håkon Håkonssons saga* skriver sagaforfatter Sturla at Erlend hjalp presten Trond på Folkenborg å oppfostre Håkon Håkonsson og «smugle» ham ut fra det bagler-dominerte Viken. Videre gir Sturla opplysninger om Erlends ætt; Erlend skal ha vært «kong Sverres frende og av Guttorm Gråbardes ætt».³⁵⁷ Guttorm Gråbarde var far til Tora Guttormsdatter, mor til Sigurd Munn, som Sverre regnet som sin far.³⁵⁸ I *Baglersagaene* derimot, ser det ut til at Erlend har skiftet side. Forfatteren kan fortelle at det var Erlend som gav Filippus Simonsson kongsnavn på Borgarting i 1207.³⁵⁹ Dette forteller derimot ikke Sturla noe om.

At Erlend var den som gav Filippus kongsnavn, tyder på at han var en person med høy status. Ved kongevalg var det den fremste av bøndene som gav kongsnavn til den nye kongen.³⁶⁰ Erlend må dermed ha vært en viktig person i området. Det samme gjelder dermed gården. Navnet Huseby er en indikasjon på at den var en sentral gård, som vi husker fra diskusjonen omkring Holtan og Geirstad. Rygh forklarer gårdsnavnet Huseby som en stor gård med mange hus.³⁶¹ Westerdahl og Stylegar mener Huseby-navnet er gitt som følge av kongelig

³⁵⁵ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 19

³⁵⁶ *Den røde bok* I: 171

³⁵⁷ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 19

³⁵⁸ Snorre (1979): 593 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 1). «Kong Harald fikk en sønn, som het Sigurd, med Tora, datter til Guttorm Gråbarde»

³⁵⁹ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 26

³⁶⁰ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 76

³⁶¹ Rygh (1898a): 57

konfiskering,³⁶² og den standardiserte navngivningen i sammenheng med utviklingen av en sterkere kongemakt.³⁶³ De mange husebygårdene i Viken kan vitne om en kongemakt, enten fra Vest-Norge eller Danmark, som konfiskerer gårder i et erobret område som ledd i en rikssamling.³⁶⁴ Om Huseby i Eidsberg var en slik kongelig konfiskert gård og et administrativt sentrum, kan vanskelig leses utfra sagakildene, men selvsagt ikke utelukkes.

3.6 Oppsummering

Mine funn viser at vi kan regne med at det fantes syv kongsgårder i Viken i tidlig middelalder og høymiddelalder: Sem, Aker, Haukbø, Fors, Fyrileiv, Ramnes og Folkenborg i Aurmark. Det fantes også kongsgårder i byene Tønsberg, Oslo, Borg og Konghelle. I tillegg kommer seks lendmannsgårder; Vettaland, Stokke, Sveinkes gård, Bratsberg, Skrikvik og Blakstad. Minst tre av de rurale kongsgårdene – Sem, Aker, Haukbø – og fire av lendmannsgårdene – Vettaland, Stokke, Sveinkes gård og Bratsberg – kan trolig spores tilbake til før 1130. Dette er altså mer enn det dobbelte av anslaget Bjørkvik kom frem til 1968.

Jeg skiller mellom rurale og urbane kongsgårder fordi jeg som nevnt i kapittelets innledning anser de to gruppene for å ha spilt ulike roller i den norske kongens strategi for å få kontroll over Viken. Vi har sett at den norske kongen grunnla kongsgårder i to byer, Borg og Tønsberg, allerede tidlig på 1000-tallet. På midten av 1000-tallet hadde kongen sete i ytterligere en by, Oslo, og fra senest i 1120-årene også i Konghelle. I løpet av en periode på knappe hundre år hadde den norske kongen skaffet seg kongsgårder og kirker i hele fire byer i Viken. Grunnleggelserne ser ut til i stor grad å ha skjedd i perioder der den norske kongen var sterk, og den danske tilsvarende svak. Byene var dermed viktige i den norske kongens prosess med å sikre seg overherredømme over Viken.³⁶⁵ Dette kan være noe av grunnen til de mange byene i Viken i forhold til de andre landsdelene i Norge; i Viken måtte den norske kongen kjempe mot utenlandske konger i tillegg til lokalbefolkningen. Dette kan ha skapt behovet for forsterkning av byer med egne kongeseter parallelt med konfiskering av godset til lokale motstandere.

³⁶² Westerdahl & Stylegar (2004): 105

³⁶³ Westerdahl & Stylegar (2004): 112

³⁶⁴ Westerdahl & Stylegar (2004): 116-117

³⁶⁵ Jón Viðar Sigurðsson (2003): 21-22

Det ser ut til at de enkelte gårdene i Viken kan ha hatt flere ulike funksjoner jevnfør teorien om sentralplasser. Både byene og de fleste av gårdene nevnt her har trolig vært slike sentralplasser, om enn av litt ulik verdi. Administrative funksjoner virker å ha vært en fellesnevner, samt i mange tilfeller også religiøse og militære. Mange av kongsgårdene har også gitt navn til sognet eller bygden de ligger i, noe som indikerer at disse gårdene var blant de største og mest sentrale i omlandet. Flere av gårdene jeg regner som kongs- og lendmannsgårder endte opp som kirkelig gods, noe som støtter mine antagelser om at gårdene faktisk var krongods, jevnfør teorien om retrospektiv metode.

Sett under ett er de viktigste gårdene i Viken forholdsvis jevnt distribuert. Det som er interessant her er å se på plassering i forhold til kommunikasjonslinjer. Felles for absolutt alle gårdene som er omtalt her, er at de er tilgjengelige via sjøveier. De fleste kongs- og lendmannsgårdene ligger ved kysten og er tilgjengelige via Skagerrak, og de to innlandsgårdene Ramnes og Folkenborg i Aurmark er tilgjengelige via elver som har utløp i Skarerrak. Ramnes og Folkenborg er de siste gårdene som ble lagt under kronen, og at disse ligger i innlandet, kan muligens være et tegn på at landeveiene ble bedre mot slutten av perioden jeg studerer. For et maktsenter er tilgjengelighet sentralt, og som vi ser av kartet, har de fleste maktsentra i Viken en slik tilgjengelig plassering når det gjelder samtidens viktigste fremkomstmiddel; skipet. Dette bildet minner svært om forholdene på Vestlandet i samme periode, der alle kongsgårdene og de fleste av lendmannsgårdene lå ved kysten.³⁶⁶ Sentral plassering ved sjøveier ser ut til å være et allment trekk i samtiden, og ikke noe som er spesielt for Viken.

Før 1130 er de seks kongs- og lendmannsgårdene i Viken, jevnt fordelt mellom vest og øst. Blant gårdene som omtales i borgerkrigstiden, ligger et klart flertall på østsiden. Det er også på østsiden at de fleste ikke-kategoriserbare gårdene ligger. Hva kan disse funnene bety? Utviklingen av den geografiske distribusjonen av gårdene i Viken må settes i sammenheng med rikssamlingen og hvordan Viken ble innlemmet i det norske riket. Hvordan passer mønsteret av Viken-gårder gjennom middelalderen inn i denne utviklingen? Dette vil jeg ta opp i neste kapittel.

³⁶⁶ Iversen (2004): 381

4. Gårdene i Viken i et rikssamlingsperspektiv. Del 1. ca. 750-1040.

4.1 Innledning

Dette kapittelet vil handle om maktsentra i Viken før 1040, og hvilken rolle disse spilte i rikssamlingsprosessen. Denne perioden er preget av samling av større områder på Vestlandet og i Trøndelag, og av at det hovedsakelig var danekongen som hadde kontroll over Viken. Likevel skal vi se at også den norske kongen, først og fremst Olav Haraldsson, i perioder greide å underlegge seg området. Først mot slutten av perioden finner vi kongsgårder i Viken. Det er imidlertid sannsynlig at det også før den norske kongens inntog fantes maktsentra i Viken der mektige høvdinger regjerte over mindre områder. Tiden før 1040 kjennetegnes også av begynnende byutvikling. De gårdene fra forrige kapittel som tilhører denne epoken, vil bli diskutert her i sammenheng med den politiske situasjonen i Viken. La oss se hvorvidt de vikske maktsentraene kan belyse den norske rikssamlingsprosessen, og omvendt.

4.2 Småkonger i Viken?

I sagaene fortelles det om småkonger og mektige høvdinger uavhengige av den norske (vestlandske) kongen. Både på Vestlandet, i Trøndelag og på Opplandene finnes slike helt frem til 1000-tallet.³⁶⁷ I Viken hører vi derimot ingenting om slike. Det er imidlertid vanskelig å tenke seg at hele denne landsdelen skal ha vært uten høvdinger. En mulighet er at Viken i kraft av å være et grenseområde hadde ustabile maktforhold, noe som førte til fraværet av et sterkt herskerdynasti med stabile maktsentra. Det må etter min mening ha eksistert høvdinger eller småkonger også i Viken, om enn i mindre skala og med større preg av diskontinuitet enn i de andre landsdelene. De såkalte ynglingekongene og andre konger i Viken som fremstilles som tilhørende Hårfagreætten, kan i virkeligheten ha vært lokale høvdinger i Viken uten tilknytning til den vestnorske kongeætten. Når den norske kongen etter hvert begynte å tilegne seg eiendommer i Viken, var dette trolig gårder han konfiskerte fra slike lokale høvdinger og stormenn.

Den første vikske gården som omtales i sagaene, er Holtan, som kan ha eksistert en gang på 700-tallet. Hvordan de politiske forholdene i det som i dag er Norge var på 700-tallet, vet vi lite om. Vikingferdene begynte på slutten av 700-tallet. Vikingtiden representerte ikke noen

³⁶⁷ På Vestlandet fantes f. eks Erling Skjalgsson og Giske-høvdingene, i Trøndelag og Nord-Norge Ladejarlene og høvdinger som Tore Hund og Hårek fra Tjøtta, og på Opplandene de såkalte «småkongene» med bl.a. Harald Hardrådes far Sigurd Syr.

klar endring av samfunnsforholdene, men det var i løpet av denne perioden samlingen av det som i dag er Norge begynte.³⁶⁸ Sent på 700-tallet var det fortsatt ikke snakk om noe Norge, og høvdingen kan bare ha hatt makt over et begrenset geografisk område, eller kanskje helst et begrenset antall personer eller hushold. Fra den gotiske historieskriveren Jordanes' verdenshistorie fra 500-tallet kjenner vi til navn på flere stammer eller grupperinger, som ranrikinger, romerikinger, grener, egder, ryger og horder.³⁶⁹ Disse kan ha representert politisk organisering, men det kan også være snakk om hovedsakelig geografiske grupperinger.³⁷⁰ Jordanes kaller det skandinaviske området for *Skandza*, noe som tyder på at den skandinaviske halvøya ble ansett for å være et område med felles kultur og språk, men med mindre lokale grupper innad, som nevnt over. Dette kan fortsatt ha vært tilstanden på Holtan-høvdingens tid.

For å vite mer om de politiske forholdene innad i Viken på 700-tallet må vi gå til arkeologiske kilder. Det er naturlig å se til Borre, der det store feltet med gravhauger ligger. Gravfeltet kan ha vært i bruk helt fra 500-tallet og frem til 900-tallet – det siste århundret muligens bare med sekundærgraver. Gravfeltet kan ha vært primært monumenter over avdøde, men det kan også ha vært en arena for konflikter mellom ulike herskerdynastier som reiste slike hauger for å markere sitt territorium. At det er mange hauger på Borre, kan da være uttrykk for rivalisering snarere enn stabilitet, der konkurrerende dynastier har kjempet om makten i området.³⁷¹ Gården Holtan kan ha vært setet til et slikt herskerdynasti, selv om det er usikkert nøyaktig hvor gården kan ha ligget.

Et annet område av stor betydning i Viken på denne tiden, var Skiringssal i dagens Larvik kommune. Her ble det anlagt en by rundt 800. Både Skiringssal og to andre lignende byer, Ribe og Hedeby, lå alle tre i utkantene av den danske kongens territorium, noe som gjør det rimelig å anta at disse byene ble anlagt av den danske kongen.³⁷² Kanskje var Skiringssal også et regionalt religiøst sentrum, da fornaldersagaen om de danske og svenske kongene hevder at «Þá voru höfð blót í Skírínígssal, er til var sótt um alla víkina.»³⁷³ Vi må regne med at danekongen har hatt lokale støttespillere; eliten i området. Det går an å tenke seg at Holtan-

³⁶⁸ Krag (2000): 28

³⁶⁹ Jordanes (1932): 35

³⁷⁰ Krag (2000): 27

³⁷¹ Myhre (2015): 130-131

³⁷² Skre (2006b): 461

³⁷³ *Sögubrot af nokkurum fornkonungum í Dana- ok Svíaveldi* (1829): 388. «Det ble holdt blot i Skiringssal, og dit søkte alle folk i Viken». Min oversettelse.

gården kan ha huset lokale høvdinger med forbindelser til danekongen. På begynnelsen av 800-tallet kan de frankiske annalene fortelle at to danske konger var i Vestfold, i den nordligste delen av sitt rike, for å slå ned et opprør.³⁷⁴ Dette er en klar referanse til dansk overherredømme i Viken, men vitner også om at det blant vikkværingene fantes mektige personer som ikke ville akseptere danekongens kontroll.

I beretningen til Ottar fra slutten av 800-tallet fremstilles også Viken, i det minste de østre delene, som en del av Danmark.³⁷⁵ Det danske kongedømmet, som ser ut til å ha hatt kontroll over Viken på 700- og tidlig 800-tall, ble imidlertid svekket i siste halvdel av 800-tallet og frem mot midten av 900-tallet.³⁷⁶ Det er også på denne tiden at gården Geirstad dukker opp. Geirstad kan tenkes å ha vært en gård der danekongenes lokale støttespillere holdt til, men gården kan også tenkes å ha vært et maktsentrum hvis suksess skyldtes nettopp danekongenes problemer.

Svekkelsen av det danske kongedømmet kan også ha bidratt til å muliggjøre Harald Hårfagres vestnorske kongedømme.³⁷⁷ Haralds kjerneområde var mellom Lindesnes og Sognefjorden.³⁷⁸ Gårdene hans skal ifølge Snorre ha vært Alrekstad, Seim, Fitjar, Utstein og Avaldsnes.³⁷⁹ Haralds tilknytning til disse gårdene regnes for å stamme fra en pålitelig tradisjon, og utgjorde trolig de viktigste støttepunktene i Haralds ambulerende kongedømme.³⁸⁰ Som hersker over et større område må Harald ha hatt makt til å sette lokale høvdinger i et underordningsforhold, men så lenge ingen truet hans overherredømme, lot han trolig undersåttene styre slik de ønsket i hverdagen.³⁸¹ På omtrent samme tid foregikk det også en samling av et større område lenger nord, med Håkon Grjotgardsson og ladejarlene ved gården Lade i Trøndelag.³⁸² Handel utgjorde en stor del av ladejarlenes ressursgrunnlag, og gården var i tillegg et politisk og religiøst sentrum.³⁸³

³⁷⁴ *Annales Regni Francorum* (1895): 138-139

³⁷⁵ Ottars beretning (1995): 4

³⁷⁶ Krag (2000): 54-55

³⁷⁷ Krag (2005): 115-116

³⁷⁸ Krag (2000): 46

³⁷⁹ Snorre (1979): 80 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 38)

³⁸⁰ Iversen (2004): 21

³⁸¹ Krag (2000): 48

³⁸² Krag (2000): 48-49

³⁸³ Røskaft (2003): 108

I Viken kan ingen av disse «rikssamlingene» ha vært av direkte betydning i samtiden. Spørsmålet er hvorvidt Geirstad kan ha vært en sentralgård på linje med Lade og de Vestlandske kongs- og administrasjonsgårdene. Svekkelsen av det danske kongedømmet kan ha gitt større spillerom for de nevnte rivaliserende herskerdynastiene i Viken. Dersom Geirstad var en av disse, må gårdens betydning ha vært forholdsvis kortvarig, ettersom gårdsnavnet ikke er kjent hverken senere i middelalderen eller i moderne tid. De vestlandske og trønderske sentralgårdene har derimot høy grad av kontinuitet, og må derfor ha spilt en langt viktigere rolle over tid. Trolig har det norske kongedømmet og Ladejarl-dynastiet sørget for kontinuitet for disse gårdene, mens slike sterke og varige lokale dynastier ikke ser ut til å ha eksistert i Viken.

Fra 900-tallet av har sagaene litt mer informasjon om forholdene i Viken. Gården Sem dukker opp i *Harald Hårfagres saga* i forbindelse med Eirik Blodøks' drap på den angivelige broren Bjørn Farmann en gang rundt 930.³⁸⁴ På denne tiden var Gorm den gamle i ferd med å gjenoppbygge det danske riket,³⁸⁵ men hvilken makt det kan ha hatt i Viken i samtiden, er usikkert. Imidlertid ser det ut til å ha hatt en forbindelse til Harald Hårfagre og hans etterkommere. Ifølge sagatradisjonen var både Halvdan Svarte og Harald Hårfagre gift med danske kongsdøtre.³⁸⁶ Det samme var Haralds sønn Eirik.^{387 388} Eiriks giftermål med Gorms datter Gunnhild vitner om et ønske om vennskap og samarbeid med Gorm fra Harald Hårfagres side.³⁸⁹ Disse giftermålene over tre generasjoner tyder på en form for allianse eller samarbeid med danene, selv om sagaforfatterne ikke vektlegger denne.

Harald Hårfagres saga forteller heller ingenting om noen konflikt med daner i Viken. Den eneste gangen Harald virker å ha oppholdt seg der, var det grunnet at folkene der skal ha støttet sveakongen.³⁹⁰ Ellers er det kun Haralds sønner Snorre forteller om når det gjelder erobring av områdene i Viken. Disse «sønnene» kan i virkeligheten ha vært lokale småkonger uten tilknytning til Harald. Harald skal riktignok ha hatt en sønn ved navn Bjørn, som også

³⁸⁴ Snorre (1979): 78-79 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 36)

³⁸⁵ Myhre (2015): 136

³⁸⁶ Andersen (1977): 67

³⁸⁷ Krag (2005): 122

³⁸⁸ *Historia Norvegiæ* (1990): 29. Det er bare *Historia Norvegiæ* som opplyser om Eiriks forbindelse til Gorm. Både Snorre og *Fagerskinna* skriver at Eiriks kone Gunnhild var datter av Ossur Tote fra Hålogaland. Siden *Historia Norvegiæ* er den eldste kilden, og slektskapet forklarer Gunnhilds og sønnens senere tette kontakt med Gorms sønn Harald Blåtann, blir opplysningene derfra regnet som mer pålitelige.

³⁸⁹ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 70

³⁹⁰ Snorre (1979): 63 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 13)

nevnes i Øyvind Finnssons kvad *Hákonarmál*.³⁹¹ Men hvorvidt Bjørn i kvadet er den samme som Bjørn Farmann i sagaen, er usikkert.³⁹² Forfatterne av *Fagerskinna* og *Ågrip* omtaler Bjørn som «Bjørn Farmann, som noen kalte Buna»,³⁹³ noe som forsterker inntrykket av forvirring. Bjørn Buna var ifølge blant andre *Laksdøla saga* far til Kjetil Flatnev, en herse fra Romsdalen.³⁹⁴ Her må det være snakk om en sammenblanding av tradisjoner.

Hvem var Bjørn Farmann? Forfatteren av *Historia Norvegiæ* skriver at Bjørn ble oppfostret i Grenland, og at han også skal ha hersket der.³⁹⁵ Det står i *Harald Hårfagres saga* at Eirik drepte Bjørn på Sem fordi han ville ha Bjørns skatteinntekter fra Vestfold.³⁹⁶ Som vi har vært inne på var Harald og Eirik først og fremst Vestlandskonger. Deres tilknytning til Vestfold er trolig skapt av høymiddelalderens sagaforfattere på grunn av 11-1200-tallets dansk-norske kamp om kontrollen over Viken.³⁹⁷ Det er derfor lite sannsynlig at en av Haralds sønner kan ha hatt en kongsgård i Vestfold. Bjørn Farmann, dersom han var en historisk person, må etter min mening ha vært en lokal Viken-høvding, og gården Sem må på 900-tallet ha vært et lokalt maktssenter uten tilknytning til den norske kongen.

I Håkon den godes, Eirikssønnenes og Håkon Jarls regjeringstid er Viken i det hele tatt lite omtalt. Håkon den godes og Eirikssønnenes kjerneområde var som deres fars og farfars på Vestlandet, mens Håkon jarls styre flyttet dette til Trøndelag.³⁹⁸ De samme vestlandske kongsgårdene Harald Hårfagre hadde, ble trolig også benyttet av hans etterkommere under deres styre. Den fremste av Eirikssønnene, Harald Gråfell, kalles ofte «Hordalandskongen» i skaldekvad, noe som bør regnes som uttrykk for hans tilknytning til dette området.³⁹⁹ Dersom disse kongene hadde hatt noen makt i Viken, er det lite trolig at skaldene og sagaforfatterne ville tiet om det. Vi kan derfor rimeligvis gå utfra at de norske kongene hovedsakelig hersket over Vestlandet og Trøndelag på 900-tallet.

³⁹¹ *Hákonarmál* str. 2

³⁹² Krag (2005): 121

³⁹³ *Fagerskinna* (2008): 47; tilsvarende i *Ågrip* (1835): 378

³⁹⁴ Soga um Laxdølerne (1899), kapittel 1

³⁹⁵ *Historia Norvegiæ* (1990): 31. Forfatteren bruker uttrykket «hvor han også sies å ha hersket», som om han ikke er sikker på hvorvidt informasjonen han har er pålitelig.

³⁹⁶ Snorre (1979): 79 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 36)

³⁹⁷ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 67

³⁹⁸ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 67, 70-71

³⁹⁹ Iversen (2004): 21

Tryggve Olavsson, den senere kong Olav Tryggvasons far, omtales i sagaene som en småkonge i Viken. Snorre og *Fagerskinna* skriver at han fikk riket av sin angivelige onkel Håkon den gode,⁴⁰⁰ mens *Historia Norvegiæ* beskriver ham som en selvstendig hersker i Viken.⁴⁰¹ Slektskapet med Håkon og avstamningen fra Harald Hårfagre er trolig en konstruksjon fra høymiddelalderen, men Tryggve kan likevel godt ha vært en høvding eller småkonge i Viken. Han skal ifølge Snorre ha blitt drept av Eirikssønnene fordi de mistenkte ham for samarbeid med Håkon Jarl.⁴⁰² I *Historia Norvegia* nevnes et slags rykte om at Tryggve likevel ikke ble drept av fetterne, men av folket i Ranrike der han hersket, på grunn av sitt harde styre.⁴⁰³ Dette kan godt være riktig. Også Snorre skriver at Tryggve hersket i Ranrike.⁴⁰⁴ Det er etter min mening vel så sannsynlig at Tryggve ble drept av ranrikingene, ettersom hans forbindelse med Hårfagre-ætten er tvilsom. Dersom Tryggve var konge i Ranrike, blir det at sønnen hans senere skulle bli den første av de norske kongene til å skaffe seg en viss kontroll over Viken,⁴⁰⁵ som vi snart skal se, straks mer logisk.

Etter Tryggves død lå Viken klart for danekongen Harald Blåtann, som ble tatt til konge i Tønsberg. Deretter skal han ha gitt Harald Grenske, den senere kong Olav Haraldssons far, herredømmet over Viken, det området som «frendene hans hadde hatt fra gammelt».⁴⁰⁶ *Historia Norvegiæ* nevner også at Harald hadde makten i Grenland, men sier ikke noe om noen overkonge som Harald Blåtann.⁴⁰⁷ Harald Grenske skal ha vokst opp i Grenland i siste halvdel av 900-tallet. Ifølge Snorre ble han oppfostret hos Roe Kvite, som var lendmann.⁴⁰⁸ Roe Kvite er den første personen i *Heimskringla* som kalles lendmann.⁴⁰⁹ Det er usikkert hvor historisk denne tittelen er, og i så fall hvem Roe egentlig var lendmann hos. Den norske kongen var på Roes tid var Harald Gråfell, eller muligens Håkon Jarl. Det virker lite sannsynlig at en av disse – som hadde sin maktbase henholdsvis på Vestlandet og i Trøndelag – kan ha hatt en lendmann i Grenland.

⁴⁰⁰ Snorre (1979): 86 (*Håkon den gode saga*, kapittel 2); *Fagerskinna* (2008): 10. Snorre skriver at Tryggve fikk Vingulmork og Ranrike, mens forfatteren av *Fagerskinna* er mindre spesifikk og skriver bare «øst i Viken».

⁴⁰¹ *Historia Norvegiæ* (1990): 31. «Etter at han hadde lagt under seg Viken (...)»

⁴⁰² Snorre (1979): 120-121 (*Håkon Jarls saga*, kapittel 4)

⁴⁰³ *Historia Norvegiæ* (1990): 32

⁴⁰⁴ Snorre (1979): 86 (*Håkon den godes saga*, kapittel 2)

⁴⁰⁵ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 71

⁴⁰⁶ Snorre (1979): 138 (*Olav Tryggvassons saga*, kapittel 15)

⁴⁰⁷ *Historia Norvegiæ* (1990): 31

⁴⁰⁸ Snorre (1979): 121 (*Håkon Jarls saga*, kapittel 6). I bokmålsversjonen kalles Roe lendmann, på norrønt (Finnur Jónsson 1911) kalles han «Hróa ins hvíta, lendz mannz». I de påfølgende sagaene i den norrøne utgaven blir lendmenn kalt «lendr maðr». Mulig det dreier seg om ulike stillinger.

⁴⁰⁹ Iversen (2004): 27

Det virker imidlertid sikkert at Viken var under dansk herredømme i siste halvdel av 900-tallet, trolig med lokale vasaller som Harald Grenske. På Jellingstenen i Sør-Jylland fikk Harald Blåtann ristet inn at han vant seg både Danmark og Norge. Over mesteparten av Norge hadde han riktignok innsatt Ladejarlen Håkon Sigurdsson som hersker, men danekongen hadde selv direkte kontroll med Viken.⁴¹⁰ Mens han var konge i Viken, kan Harald Blåtann som vi husker fra forrige kapittel grunnlagt Oslo. Byens plassering var svært gunstig for danekongen; her kunne han både hente naturressurser som myrmalm og kleberstein fra bygdene, han kunne ta kontroll over handelen i hele Viken, og veien var rimelig kort tilbake til Danmark.⁴¹¹ Skalden Einar Skålaglam diktet kvadet *Vellekla* om Håkon Jarl, der han kunne meddele at «[a]lt nordafor Viken, ligger nå under jarlen.»⁴¹² Det er tydelig at Håkon Jarl hersket over Norge, og Harald Blåtann over Viken.

4.3 Arvekrav på Viken?

Danenes herredømme over Viken bekreftes også i *Olav Tryggvasons saga*. Da Olav Tryggvason kom til Norge som voksen i 990-årene, ble han tatt til konge i Viken. Snorre forteller at høvdingene i Viken «som før hadde fått landet av danekongen og holdt det for ham, de ble nå Olavs menn og fikk landet av ham.»⁴¹³ Danekongen var nå Harald Blåtanns sønn Svein Tjugeskjegg. Harald Grenske hadde vært en av dem som «holdt landet» for danekongen, men han hadde dødd kort tid før Olav Tryggvason kom til Viken.⁴¹⁴ Kanskje dette kan ha skapt et maktvakuum, slik at Olav dukket opp i Viken i en tid der det manglet en lokal hersker.

Det er sannsynlig at Olav tok kontrollen i Viken i kraft av å være sin fars sønn, selv om Snorre nedtoner dette. Det er først i forbindelse med misjoneringen i Viken at Snorre omtaler området som «det riket som kong Tryggve, far hans, hadde styrt før [...]»⁴¹⁵ Snorre forteller at Olav var lenge i Viken og hadde kontakt med frendene sine og tidligere venner av faren.⁴¹⁶ I *Noregs konungatal* omtales han også som «Tryggves arving»,⁴¹⁷ noe som etter min mening

⁴¹⁰ Andersen (1977): 100

⁴¹¹ Schia (1995): 129

⁴¹² *Vellekla* str. 17; Snorre (1979): 139 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 16)

⁴¹³ Snorre (1979): 170 (*Olav Tryggvassons saga*, kapittel 51)

⁴¹⁴ Snorre (1979): 163-164 (*Olav Tryggvassons saga*, kapittel 43)

⁴¹⁵ Snorre (1979): 173 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 53)

⁴¹⁶ Snorre (1979): 172 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 53)

⁴¹⁷ *Noregs konungatal* str. 23. «Arfi Tryggva».

sannsynliggjør at Olav tok kontroll over Viken i kraft av å være sin fars sønn. Da Olav Tryggvasons påståtte sønn, Tryggve Olavsson, kom til Norge etter Olavs død, skriver Snorre at «folk gjettet på at Tryggve først ville reise øst i Viken, for der hadde forfedrene hans holdt til og hatt mest støtte.»⁴¹⁸ Uavhengig av hvorvidt denne Tryggve virkelig var sønn av Olav, bidrar denne bemerkningen til å styrke min oppfatning av at Viken, og kanskje spesielt de østligste områdene, var Olav Tryggvasons område. Olav skal ha hatt storgårder i Viken. Nøyaktig hvor disse lå eller hva de het, kan ikke Snorre opplyse om,⁴¹⁹ rimeligvis fordi han ikke kjente til konkrete gårder der Olav hadde sittet. Sem utenfor Tønsberg er, som vi var inne på i forrige kapittel, en mulig kandidat.

Interessant er det imidlertid at nevnte misjonsvirksomhet i Viken virker å ha vært starten på Olavs omfattende kristningsprosjekt. Snorre forteller at det var Harald Blåtann som først kristnet vikværingene, men at mange etter Haralds død gikk tilbake til å blote.⁴²⁰ Sommeren 996 var Olav Tryggvason lenge i Viken, og skal først ha døpt alle på østsiden. Deretter dro han nordover i Viken, der folk visstnok var litt mindre mottakelige, men de ble da kristnet til slutt.⁴²¹ Snorre skriver at «det endte med at i hele det riket som kong Tryggve, far hans, hadde styrt før, og likeså i det som frenden hans, Harald Grenske, hadde hatt, der gikk alle folk over til kristendommen [...]»⁴²² At det var vikværingene Olav kristnet først, må etter mitt syn være et argument for at det var i denne landsdelen han hadde størst makt til å gjøre dette. Det berodde sannsynligvis på hans arvekrav, noe også Snorre fremhever her.

Historiker Claus Krag skriver at «ingenting tyder på at han [Olav Tryggvasson] har hatt noen makt på Østlandet», og holder det til og med for «direkte usannsynlig» at Olav kan hatt makten der, og et av argumentene er alle småkongene som hersket på Østlandet, også etter Olavs tid.⁴²³ Etter min mening trenger ikke småkongene på Østlandet nødvendigvis ha vært et hinder for at Olav Tryggvason kunne ta kontroll over området. Vi ser jo mange eksempler på ordninger med skattekonger og konger som underordner seg andre konger, som eksempelet med Harald Grenske og hans mulige stilling som underkonge under Harald Blåtann. Det er

⁴¹⁸ Snorre (1979): 450 (*Olav den helliges saga*, kapittel 248)

⁴¹⁹ Snorre (1979): 178 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 63). «Da det ble vår, drog Olav vestover i Viken og gjestet på storgardene sine [...]»

⁴²⁰ En teori går ut på at det var Harald Blåtann som beordret de mange haugbrottene som ble begått i storhaugene i Vestfold på slutten av 900-tallet. Dette kan ha vært et ledd i prosessen med både kristning og det å ta kontroll over landsdelen ved fysisk å ødelegge monumentene etter gamle herskere. Se Bill & Daly (2012).

⁴²¹ Snorre (1979): 171-173 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 53)

⁴²² Snorre (1979): 173 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 53)

⁴²³ Krag (2005): 135

ingen grunn til at ikke Olav Tryggvasson kan ha gjort noe lignende. Olavs bakgrunn fra Østlandet gjør det også sannsynlig at han kan ha greid å underlegge seg i alle fall deler av dette området. Olav var en reell trussel for maktbalansen i Skandinavia.⁴²⁴ Det kan ikke ha vært andre grunner til det enn nettopp at han utfordret danenes herredømme over Østlandet. Etter Olav Tryggvasons fall i slaget ved Svolder,⁴²⁵ sannsynligvis i år 1000, får vi dessuten vite at «Svein danekonge fikk igjen Viken, som han hadde hatt før».⁴²⁶ At Svein «fikk igjen Viken», må jo nødvendigvis innebære at han hadde hatt området og mistet det. Den som gjorde at Svein mistet Viken, kan etter min mening ikke ha vært andre enn Olav Tryggvason.

Etter Olav Tryggvasons død ble altså Viken igjen kontrollert av Danmark, mens Vestlandet og Trøndelag ble gitt til Håkon jarls sønn, Eirik jarl.⁴²⁷ Akkurat som Hårfagreætten, ble også Ladejarlene alliert med danekongen gjennom ekteskap.⁴²⁸ Det er tydelig at danekongen trengte mektige allierte for å holde på herredømmet over Viken. Det var under disse forholdene at Olav Haraldsson tok makten i Norge. Olav må, som navnebroren, ha hatt et arvekrav på Viken, selv om han også fremstilles som erobringskonge. *Historia Norvegiæ* anfører at Olav ikke hadde noe arverike, og at han derfor dro i viking.⁴²⁹ Snorre skriver noe lignende – at Olav fikk kongsnavn første gang han dro i viking, selv om han ikke hadde noe land å styre.⁴³⁰ Det er tydelig at sagaforfatterne ønsker å fremstille begge Olavenes kongedømmer som erobringskongedømmer, grunnlagt på vikingvirksomhet i utlandet.⁴³¹ Etter min mening er det derimot sannsynlig at begge brukte det faktum at fedrene deres hadde hatt makten i (deler av) Viken da de lot seg ta til konger der. Et slikt arvekrav kan bidra til å forklare hvorfor Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson ser ut til å ha fått større kontroll over Viken enn hva ladejarlene eller Harald Hårfagre og etterkommerne hans fikk. Både Olav Tryggvason og Olav Haraldsson var Østlandskonger – det ser vi tydelig av forholdet deres til danekongene. Der både Hårfagreætten og Ladejarlene var danekongens allierte, ble Olavene danekongenes motstandere, fordi de ønsket å ta fra danekongene kontrollen over Viken.

⁴²⁴ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 71

⁴²⁵ Slaget ved Svolder vies stor plass i Snorres *Olav Tryggvasons saga* (kapittel 99-113), noe som tyder på at dette var en viktig hendelse i samtiden. Slaget fremstilles som et komplott der danekongen fikk både ladejarlene og jomsvikingerne til å hjelpe ham med å rydde Olav av veien.

⁴²⁶ Snorre (1979): 210 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 113)

⁴²⁷ Snorre (1979): 210 (*Olav Tryggvasons saga*, kapittel 113)

⁴²⁸ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 71. Eirik Håkonsson ble gift med Sveins datter Gyda. Deres sønn Håkon var dermed nevø av danekongen.

⁴²⁹ *Historia Norvegiæ* (1990): 36

⁴³⁰ Snorre (1979): 211-212 (*Olav den helliges saga*, kapittel 4)

⁴³¹ Krag (2000): 59

Det virker som om Viken var det første landskapet der Olav Haraldsson lot seg ta til konge etter slaget ved Nesjar.⁴³² Dette kan selvsagt komme av at seieren over Svein Tjugeskjegg gjorde at Viken var det enkleste området å ta, ettersom Viken etter danekongens tap ikke hadde noen konge eller sterk høvding, slik trønderne hadde Ladejarlene og Vestlandet hadde den mektige jarlen Erling Skjalgsson. Snorre skriver at det var først da trønderne fikk vite at Svein Håkonsson jarl var død, at de ville ta Olav til konge.⁴³³ På en annen side er det også mulig at Olav ble tatt til konge i Viken først fordi det var dette landskapet han hadde arvekrav på. De to mulighetene står heller ikke i motsetning til hverandre – Olav kan ha benyttet seg både av maktvakuum og av arvekrav.

4.4 En lendmannsgård i Ranrike

Det ser ut til at Ranrike tidlig var et viktig område i Viken – et grenseområde i grenseområdet. Som vi husker kan det tenkes at Tryggve Olavsson hadde sitt rike der, og da Olav Tryggvasson kom til Norge, var det folkene ranrikingene han sørget for å kristne først.⁴³⁴ Olav Haraldssons ferd til Ranrike er utførlig beskrevet av Snorre, noe som forsterker inntrykket av at området var viktig. En av Viken-gårdene vi kjenner til fra Olav Haraldssons tid lå også i Ranrike – Vettaland. Som beskrevet i forrige kapittel, gav Olav denne gården til lendmannen Brynjolv Ulvalde.⁴³⁵ Grunnen til at Olav trengte menn på sin side i denne landsdelen, kan ha handlet om hans pågående konflikt med den svenske kong Olof. Etter at Olav hadde blitt konge over trønderne, ble han tilbudt å være sveakongens mann med Norge i len. Dette gikk ikke Olav med på,⁴³⁶ og dro i den forbindelse til Ranrike, til Svinesund, der sveakongens område begynte. Det var her Olav møtte Brynjolv, inngikk vennskap med ham og gjorde ham til lendmann.⁴³⁷

Olavs utnevning av Brynjolv til lendmann og gavene han gav ham, tyder på at Olav ønsket lojale menn i grenseområdene sine. Olavs posisjon i Viken generelt og Ranrike spesielt kan ha vært usikker. Gavegiving var en vanlig måte å skaffe tilhengere på. Ved å gi store gaver, gjorde giveren mottakeren forpliktet til å tjene giveren, siden mottakeren ikke hadde mulighet til å gi en motgave av tilsvarende verdi. Å gi våpen var også et tegn på at mottakeren stod

⁴³² Snorre (1979): 244 (*Olav den helliges saga*, kapittel 53)

⁴³³ Snorre (1979): 245 (*Olav den helliges saga*, kapittel 56)

⁴³⁴ Snorre (1979): 173 (*Olav Tryggvassons saga*, kapittel 53)

⁴³⁵ Snorre (1979): 253 (*Olav den helliges saga*, kapittel 62)

⁴³⁶ Snorre (1973): 247-248 (*Olav den helliges saga*, kapittel 59)

⁴³⁷ Snorre (1979): 251 (*Olav den helliges saga*, kapittel 61)

under giveren i rang.⁴³⁸ At Olav gav sverdet og gården i gave til Brynjolv, betyr at Olav arbeidet målrettet for å skaffe seg mektige undersåtter i et område der makten hans fortsatt stod svakt.

Vettaland er den eneste lendmannsgården i Viken som omtales i Olavs regjeringstid. Det fremgår av Snorres beretning at Brynjolv fikk gården mot at han ble Olavs mann. Asgaut Steinnes påpeker at Vettaland må ha vært krongods, altså i utgangspunktet Olavs gård.⁴³⁹ Det er sannsynlig at gården ble konfiskert fra en lokal motstander og gitt til den lojale Brynjolv. Det virker som om det kan ha vært forskjeller på lendmannsgårdene i Viken og på Vestlandet på Olavs tid. En lendmannsgård på Vestlandet, Gjerde, nevnes også for første gang i *Olav den helliges saga*.⁴⁴⁰ Frode Iversen anser denne gården for å være et selvstendig stormannsgods, og ikke et kongelig veitslegods.⁴⁴¹ Gjerde fremstår altså som lendmannens egen gård, mens Vettaland ble derimot overført til Brynjolv da Olav Haraldsson gjorde ham til lendmann. Dette peker mot at de vestlandske lendmennene hadde en sterkere lokal forankring idet de allerede disponerte privat gods, mens vikværingen Brynjolv mottok land først da han sverget seg tro mot Olav. Dette sannsynliggjør at stormennene i Viken i kan ha vært i opposisjon mot kongemakten i større grad enn vestlendingene. Olav på sin side kan ha brukt konfiskering av gods som ledd i en prosess med å svekke motstand mot hans kongedømme, og ved å erstatte de lokale høvdingene med lojale tilhengere.

Når det gjelder arvekrav, er det trolig at dersom Olavs far Harald hadde styrt noen riker i Viken, måtte Olav ha brukt dette til egen fordel. Han kalles også Haralds arving og lignende uttrykk i flere skaldekvad.⁴⁴² Det er så vidt jeg kan se ingen konkrete opplysninger i sagaene som knytter Harald til Ranrike,⁴⁴³ noe som også kan ha bidratt til at Olav måtte gjøre en større innsats for å ta kontrollen over det området. Trolig var det Grenland og det vestlige Viken som var området til Olavs forfedre.

⁴³⁸ Jón Viðar Sigurðsson (2010): 77-78; (2008): 89

⁴³⁹ Steinnes (1955): 35

⁴⁴⁰ Snorre (1979): 416 (*Olav den helliges saga*, kapittel 195). «Erlend fra Gjerde» var blant lendmennene som hadde svoret til kong Knut at de skulle drepe Olav dersom de fikk muligheten.

⁴⁴¹ Iversen (2004): 376

⁴⁴² For eksempel *Nóregs konungatal* str. 35; *Bersoglisviser* str. 5 av Sigvat skald, og et annet kvad av Sigvat Skald gjengitt i Snorre (1979): 218 (*Olav den helliges saga*, kapittel 14)

⁴⁴³ Snorre skriver at Harald fikk Vingulmork, Vestfold og Agder; *Historia Norvegiæ* anfører Grenland som Haralds område.

4.5 Byene i Viken

For å få et inntrykk av Olavs kontrollering av Viken, går det an å se på oppholdene hans i de urbane områdene i Viken, som på Olavs tid var Borg og Tønsberg. Handel var viktig for Olav, men grunn av konflikten med danekongen Knut den mektige fikk ikke Olav handlet med England. Som konge var han imidlertid avhengig av å få tak i luksusprodukter fra utlandet for å holde på tilhengerne sine, og opprettet handelsavtaler med både Russland og Island.⁴⁴⁴ Handel kan ha vært en viktig grunn til at Olav tilbrakte forholdsvis mye tid i byene. Borg skal ha blitt grunnlagt av Olav Haraldsson selv, rett etter at Olav hadde vært i Ranrike og blitt tatt til konge over ranrikingene.⁴⁴⁵ Videre fortelles det at Olav satt i Borg en hel vinter, satte mennene sine i sysler og kontrollerte utførselen av handelsvarer slik at gøtene ikke fikk kjøpe råvarer fra Viken.⁴⁴⁶ Anleggelsen av en by øst i Viken kan ha vært et ledd i arbeidet med å få kontroll over Ranrike. Olav grunnla som vi så i forrige kapittel både kirke og kongsgård i Borg. Byen kan dermed ha fungert som et politisk og kirkelig støttepunkt i Viken for Olav.⁴⁴⁷

Etter grunnleggelsen nevnes Borg igjen høsten etter Olavs første opphold der, i forbindelse med at kongen skulle ta veitsler på Opplandene. Snorre skriver at Olav «drog ut fra Borg om høsten»,⁴⁴⁸ så han hadde tydeligvis oppholdt seg der en tid. Høsten 1018 satte Olav seg igjen i Borg for vinteren, slik han hadde gjort det året han grunnla byen.⁴⁴⁹ Olav var tilbake i Borg høsten 1022, etter å ha vært i Tønsberg samme vår. Han skal ha sittet i Borg hele høsten og tidlig på vinteren.⁴⁵⁰ Dette var imidlertid siste gangen Snorre anfører at Olav oppholdt seg i Borg. Olav var i Tønsberg ytterligere to ganger etter dette, men han var ikke innom Borg. Vi ser at da han var i Tønsberg i 1025, mente han at de vikske støttespillerne hans begynte å bli færre.⁴⁵¹ Kanskje var de enda færre i Borg enn i Tønsberg, slik at det var for risikabelt å oppholde seg i Borg. Da Knut den mektige kom til Viken i 1028, ble han nemlig tatt til konge i Borg, men var ikke innom Tønsberg.⁴⁵² Kanskje kan dette handle om at Olav hadde mest støtte vest i Viken – noe man jo også kan tenke seg på grunn av hans grenlandske farsætt – og

⁴⁴⁴ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 72

⁴⁴⁵ Snorre (1979): 252 (*Olav den helliges saga*, kapittel 61)

⁴⁴⁶ Snorre (1979): 252-253 (*Olav den helliges saga*, kapittel 61). *Fagerskinna* (2008): 171 skriver også at Olav gjorde kjøpstad, men nevner ikke noe om hverken kongsgård, kirke eller handel.

⁴⁴⁷ Helle et al. (2006): 58

⁴⁴⁸ Snorre (1979): 264 (*Olav den helliges saga*, kapittel 73)

⁴⁴⁹ Snorre (1979): 287 (*Olav den helliges saga*, kapittel 90)

⁴⁵⁰ Snorre (1979): 321 (*Olav den helliges saga*, kapittel 115)

⁴⁵¹ Snorre (1979): 340-341 (*Olav den helliges saga*, kapittel 130)

⁴⁵² Snorre (1979): 397 (*Olav den helliges saga*, kapittel 173)

at områdene øst i Viken dermed falt lettere i Knuts makt. Knut kan også ha ansett det østlige Viken som viktigere for ham å ta kontrollen over.

I forhold til tidligere norske konger oppholdt Olav Haraldsson seg mye i Tønsberg. I henhold til Snorre oppholdt for eksempel Olav Tryggvason seg i byen bare én gang.⁴⁵³ Olav Haraldsson satt derimot i Tønsberg minst syv ganger, og flere av oppholdene var langvarige. Nå var han riktignok konge over dobbelt så lenge som Olav Tryggvasson, men tidligere konger, som Harald Hårfagre og etterkommerne hans, var heller ikke mye i Tønsberg tross lang regjeringstid.⁴⁵⁴ Som vi husker fra forrige kapittel, fikk Olav trolig bygget både kongsgård og kirke i Tønsberg. Dette kan også ha vært blant tiltakene for å vinne kontroll over Viken.⁴⁵⁵ Olav Haraldsson brukte samme strategi i Tønsberg som i Borg; han anla både kongsgård og kirke i byen for å skaffe seg fotfeste i området.

Første gang Olav oppholdt seg i Tønsberg over lengre tid, kan ha vært da han ble tatt til konge i Viken. Snorre skriver at Olav «ble i Viken sommeren over».⁴⁵⁶ Selv om det ikke står nøyaktig hvor Olav befant seg, kan det tenkes at han satt i Tønsberg, for det var derfra han dro da han reiste over til Svinesund.⁴⁵⁷ Muligens kan det ha vært allerede da Olav fikk anlagt kongsgården. Det tredje oppholdet ser ut til å ha vært av lengre karakter. Våren 1018 forteller Snorre at Olav satt i Tønsberg, og han beskriver byen som en markeds plass der det var kjøpmenn og mye folk, både folk nordfra, daner og saksere.⁴⁵⁸ Dette kan ha vært en beskrivelse av det årlige kjøpstevnet som ble holdt i Tønsberg.⁴⁵⁹

I 1022 besøkte Olav igjen i Tønsberg om våren, slik han hadde gjort fire år tidligere. Igjen skal det ha vært mye folk der, og det «kom varer til byen fra utlandet».⁴⁶⁰ Olav var opptatt av handel og vareforsyning. Det skal ha vært godt år i Viken, men uår på Vestlandet på denne tiden. Olav sendte derfor bud til Rogaland og Hordaland om at folket der ikke fikk lov til å selge korn eller malt derfra, fordi han ville komme dit og ta veitsler med følget sitt. Kongen

⁴⁵³ Snorre (1979): 177-178 (*Olav Tryggvassons saga*, kapittel 62). Her skal han brent inne personer mistenkt for å ha drevet med trolldom.

⁴⁵⁴ Harald Hårfagre besøkte ifølge Snorre byen (eller gården/handels plassen?) to ganger, sønnesønnen Harald Gråfell én gang. Snorre (1979): 63-64, 121 (*Harald Hårfagres saga*, kapittel 13 og 15; *Håkon Jarls saga*, kapittel 5). Håkon den gode og Eirik Blodøks ser ikke ut til å ha besøkt Tønsberg overhodet.

⁴⁵⁵ Helle et al. (2006): 58

⁴⁵⁶ Snorre (1979): 251 (*Olav den helliges saga*, kapittel 61)

⁴⁵⁷ Snorre (1979): 250-251 (*Olav den helliges saga*, kapittel 61)

⁴⁵⁸ Snorre (1979): 278 (*Olav den helliges saga*, kapittel 83)

⁴⁵⁹ Brendalsmo (1994): 46

⁴⁶⁰ Snorre (1979): 321 (*Olav den helliges saga*, kapittel 114)

oppholdt seg i Viken hele sommeren og høsten, og var blant annet også i Borg og ved Göta elv.⁴⁶¹ Mer nøyaktige opplysninger om tilholdssteder finnes imidlertid ikke. Våren etter var Olav tilbake i Tønsberg, denne gangen i forbindelse med et møte med den mektige vestlandshøvdingen Erlings Skjalgsson, som Olav syntes hadde for stor makt. Møtet endte med at de to forliktes.⁴⁶² Grunnen til at Olav ønsket å møte Erling i Tønsberg, kan ha vært at han ikke ønsket å oppsøke Erling i hans territorium, men heller ville få Erling til Viken, der han ikke hadde noen makt.

Våren 1025 hadde Olav et lengre opphold i Tønsberg, også denne gangen i forbindelse med handel.⁴⁶³ Snorre forteller her om Knut den mektige og hans norske fetter Håkon Jarl Eiriksson,⁴⁶⁴ som virket å få mer støtte også i Norge.⁴⁶⁵ Knut skal ha sendt brev og sendemenn til Olav i Tønsberg, om at Knut regnet Norge som sitt arveland, men tilbød Olav å være hans skattekonge. Olav ville ikke gå med på å være Knuts underordnede, og sendte mennene fra seg.⁴⁶⁶ Olav hadde tydeligvis åpenbart bygget seg opp tilstrekkelig maktgrunnlag til å nekte å underordne seg Knut. Knuts kongedømme i England hadde holdt ham opptatt og slik gitt Olav muligheten til å få kontroll over Norge alene.⁴⁶⁷

I 1028 kom Olav tilbake til Viken og Tønsberg. Snorre forteller at Olav satte menn i syslene og krevde leidang, men at han hadde vanskelig for å få tak i folk.⁴⁶⁸ På de tre årene han hadde vært borte fra byen, hadde folkene der sluttet å vise ham lojalitet. Mens Olav satt i Tønsberg, seilte kong Knuts hær forbi, og Knut lot seg ta til konge på tingene fra Agder og nordover. Videre fortelles det hvordan Knut inngikk vennskap med flere av de store høvdingene på Vestlandet og i Trøndelag.⁴⁶⁹ Da Olav fikk høre at Knut hadde blitt tatt til konge, seilte han fra Tønsberg og inn i Drammensfjorden og holdt seg der til Knut hadde seilt forbi over til øst-Viken, hvor han ble tatt til konge i Borg før han reiste tilbake til Danmark.⁴⁷⁰ Knut var ikke i Tønsberg eller noen andre steder i vestre eller indre Viken på sin kongehyllingsferd. Kanskje

⁴⁶¹ Snorre (1979): 321 (*Olav den helliges saga*, kapittel 115)

⁴⁶² Snorre (1979): 321-322 (*Olav den helliges saga*, kapittel 116)

⁴⁶³ Snorre (1979): 340 (*Olav den helliges saga*, kapittel 128)

⁴⁶⁴ Sønn av Eirik Jarl og Knuts søster Gyda.

⁴⁶⁵ Snorre (1979): 340-341 (*Olav den helliges saga*, kapittel 130)

⁴⁶⁶ Snorre (1979): 341-342 (*Olav den helliges saga*, kapittel 131)

⁴⁶⁷ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 71

⁴⁶⁸ Snorre (1979): 393 (*Olav den helliges saga*, kapittel 167)

⁴⁶⁹ Snorre (1979): 394 (*Olav den helliges saga*, kapittel 170)

⁴⁷⁰ Snorre (1979): 397 (*Olav den helliges saga*, kapittel 173)

var det faktum at Olav satt i Tønsberg avgjørende. At Olav ikke gjorde motstand, handlet trolig om at han ikke hadde nok folk til å hamle opp med Knut og hans menn.

Det er interessant at Viken var det siste landskapet som falt til Knut, og at det var her Olav valgte å sitte mens Knut dro rundt i resten av landet. Da Olav fikk vite at Knut hadde reist tilbake til Danmark, seilte han tilbake til Tønsberg og tok med seg det han kunne få av menn, før han seilte vestover, og la ikke til andre steder for å prøve å skaffe folk.⁴⁷¹ Til slutt var det altså bare de vestlige delene av Viken Olav kunne forsvare mot danekongen. Her kan han ha brukt gårdene Sem og Aker som støttepunkt i tillegg til Tønsberg. De mektige høvdingene i Vest- og Midt-Norge hjalp Knut til makten, men det ser ikke ut til at slike tilsvarende høvdinge fantes i Viken. Det kan ha gjort at Olav fikk en sterkere stilling her. Det at Olav selv var østlending kan også ha vært en ulempe for ham mot de sterke Vestlands- og trønderhøvdingene.

Olav Haraldssons opphold i Viken gjennom hans regjeringstid var hovedsakelig i byene Borg og Tønsberg, og ikke på veitsler ute på landet, slik det er flere eksempler på at han var ellers i Norge. Som vi var inne på i forrige kapittel, var det trolig Olav som la gårdene Sem og Aker under kronen, slik at han må ha oppholdt seg også i det mer rurale Viken. På disse gårdene opprettet han trolig fylkeskirker, som også kan ha vært viktige i prosessen med å sikre seg overherredømmet i Viken.⁴⁷² Byutviklingen i Norge kan ha vært initiert av at kongene trengte fastere støttepunkter enn gårdene.⁴⁷³ Dette kan passe på Olavs bevegelser i Viken, og kan delvis forklare hvorfor det ikke nevnes flere gårder i området under hans regjeringstid, når vi, ved å undersøke byene, ser at han oppholdt seg forholdsvis mye i området. Vi skal riktignok se at det fantes flere rurale kongsgårder i Viken etter Olav Haraldsson, men Olavs urbane kongsgårder i Viken kan ha vært den spede begynnelsen på et urbant basert kongelig administrasjonsapparat.

Hvem folket i Viken var på Olavs tid, er det vanskelig å få inntrykk av. En av Olavs lendmenn, Ivar Kvite, bodde ifølge *Morkinskinna* i Viken,⁴⁷⁴ men Snorre hevder han var fra

⁴⁷¹ Snorre (1979): 397 (*Olav den helliges saga*, kapittel 174)

⁴⁷² Brendalsmo (2010): 30-32. Ved å bygge fylkeskirker fikk kongen kontroll med religionsutøvelsen, noe som må ha hatt en sentraliserende effekt.

⁴⁷³ Andersen (1977): 230

⁴⁷⁴ *Morkinskinna* (2004): 144-145

Opplandene.⁴⁷⁵ Vi hører om flere småkonger på Opplandene på Olavs tid,⁴⁷⁶ men i Viken kan det virke som om småkongenes tid var slutt med Olavs egen far Harald Grenske. Bortsett fra lendmannen Brynjolv og muligens Ivar, hører vi ikke mer om hvem de viktigste mennene i Viken kan ha vært, men jeg mener det er sannsynlig at det fantes flere vikske stormenn i Olav Haraldssons administrasjonsapparat.

Olav Haraldssons regjeringstid endte altså med at danekongen gjenerobret Viken. En viss kontroll over området ser Olav likevel til å ha hatt, noe som fremgår klart av hans tilegnelse av eiendommer og opphold i byene. I sine opphold i Viken fremstår han som mer opptatt av grensene mot gøtene enn mot danene, og det ser ut til at kontroll med handelen var viktig i denne sammenheng. Etter Knuts tilegnelse av Norge og Viken, var landet igjen styrt av danekongen. I denne perioden er det vanskelig å få inntrykk av forholdene i Viken, eller i Norge i det hele tatt. Snorre skriver at Knuts sønn Svein kom til Viken etter slaget på Stiklestad, og ble tatt til konge der og på alle lagtingene i hele landet. Svein og moren Alfiva skal ha vært opphavet til mange harde lover.⁴⁷⁷ Det finnes enkelte opplysninger om Alfivas og Sveins aktiviteter i Viken. Snorre forteller at Svein var i Viken da Olav Haraldsson falt på Stiklestad.⁴⁷⁸ Ifølge *Morkinskinna* var Svein også i Viken da Magnus Olavsson kom til Norge i 1035.⁴⁷⁹ I *Morkinskinna* fortelles det i tillegg om at da hertug Otto av Sachsen kom til Norge for å møte Ulvhild, Olav Haraldssons datter og Magnus' søster, kom han først til Viken og møtte Alfiva der, hvor hun skal ha gjort veitsler for hertugen.⁴⁸⁰ Ingen person- eller gårdsnavn er nevnt, men det er fristende igjen å peke på Sem eller Aker, eller kanskje en av de urbane kongsgårdene.

4.6 Oppsummering

I denne første fasen av den norske rikssamlingen ser vi altså at Viken hovedsakelig var et dansk interesseområde. Først Olav Tryggvason og siden Olav Haraldsson greide å etablere en midlertidig norsk kontroll, før Knut den mektige igjen erobret området for danene. Som følge av dette fantes det få gårder i Viken som var knyttet til den norske kongens administrasjonsapparat – kongs- og lendmannsgårder – i perioden før 1040. Det fantes urbane

⁴⁷⁵ Snorre (1979): 505 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 39)

⁴⁷⁶ For eksempel *Olav den helliges saga*, kapittel 36 hvor Snorre lister opp kongene over Hedmark, Gudbrandsdalen, Romerike, Toten, Hadeland og Valdres. Noe tilsvarende oversikt finnes ikke for Viken-konger.

⁴⁷⁷ Snorre (1979): 444 (*Olav den helliges saga*, kapittel 239); Ågrip (1835): 398-399; *Fagerskinna* (2008): 199

⁴⁷⁸ Snorre (1979): 444 (*Olav den helliges saga*, kapittel 239)

⁴⁷⁹ *Morkinskinna* (2004): 22

⁴⁸⁰ *Morkinskinna* (2004): 36

kongsgårder i Borg og Tønsberg, og de rurale kongsgårdene Sem og Aker ble trolig også kongsgårder på denne tiden. I tillegg kommer lendmannsgården Vettaland i Ranrike.

Alle gårdene er knyttet til Olav Haraldssons kongedømme. Hans forgjenger Olav Tryggvason kan ha etablert en viss kontroll med Viken, men det ser ut til at det var Olav Haraldsson som var den første som greide å bygge ut et administrativt apparat i form av kongs- og lendmannsgårder. Dette kan komme av at Olav Haraldsson hadde mer tid i Viken enn hva Olav Tryggvason hadde. Olav Haraldsson kan også ha fått større spillerom i Viken på grunn av Knut den mektiges aktiviteter i vest. Det kan virke som om Olav Haraldsson fikk størst grep om de vestlige delene av Viken. Dette kan ha en sammenheng med Olavs mulige arvekrav på Grenland og at han derfor hadde mer støtte i vest-Viken, men også at det østlige Viken kan ha vært viktigere for Knut å ta kontroll over grunnet nærheten til danskegrensen.

Det ser ikke ut til at danekongen Knut den mektige hadde noen overveldende støtte i Viken, i alle fall ikke i de vestlige delene. Når Knuts støttespillere gjøres rede for, ser vi at de består av vestlandske og trønderske høvdinger.⁴⁸¹ Dersom det hadde vært vikværingene blant dem, skulle man tro at disse ville ha blitt omtalt på lik linje med de andre. Dermed er det sannsynlig at Knut faktisk ikke hadde noen mektige støttespillere i Viken, og at Olav dermed beholdt sin støtte der, i alle fall i noen grad.⁴⁸² Knut kan selvsagt ha ment at han ikke trengte lokale støttespillere i Viken; han kan allerede ha regnet dette landskapet som sitt. Fraværet av vikske tilhengere av Knut, og tilsvarende fraværet av vikske motstandere av Olav er likevel verd å merke seg.

De første Viken-gårdene sagalitteraturen omtaler – Holtan, Geirstad og Sem – kan på 700- og 800-tallet ha vært gårdene til lokale høvdinger eller småkonger, kanskje underlagt den danske kongen. Kongsgårder for norske konger⁴⁸³ kan disse gårdene neppe ha vært. Sem ble senere lagt under kronen, kanskje av Olav Tryggvason, men mest sannsynlig av Olav Haraldsson. Da Olav Tryggvason og Olav Haraldsson i hver sine turer tok kontroll over Viken fra danekongene, hadde begge to trolig arvekrav på deler av området. Olav Haraldsson utmerket

⁴⁸¹ Snorre (1979): 412 (*Olav den helliges saga*, kapittel 186). «Bjørn [Stallare] fortalte kongen [Olav Haraldsson] om hvem som mest hadde bundet seg til å reise fiendskap mot kongen og hans menn. Han nevnte sønnene til Erling på Jæren og andre av deres frender, Einar Tambarskjelve, Kalv Arnesson, Tore Hund og Hårek fra Tjøtta.»

⁴⁸² Dette bemerkes også hos Bagge (2002): 185

⁴⁸³ Regnet som Hårfagre-ætten og Ladejarlene.

seg også ved at han i stor grad brukte de vikske byene Borg og Tønsberg som støttepunkter for sitt kongedømme, en strategi som ikke kjennes fra Vestlandet før omtrent hundre år senere.⁴⁸⁴ Hverken Olav Tryggvason eller Olav Haraldsson klarte imidlertid å beholde sitt fotfeste i Viken. Da Knut den mektige ble norsk konge i 1028 reetablerte han på denne måten det danske herredømmet over Viken, og beholdt det frem til sin død i 1035. Disse resultatene samsvarer med min hypotese om hovedsakelig dansk overherredømme i Viken frem til 1040, og med gjengs teori om norsk rikssamling. Jeg mener likevel at mine funn har bidratt til å kaste lys over forholdene i en lite studert landsdel, og jeg mener å ha vist at Olav Haraldssons virksomhet i Viken kan ha vært mer omfattende enn tidligere antatt.

⁴⁸⁴ Iversen (2004). Dette tas nærmere opp i kapittel 7.

5. Gårdene i Viken i et rikssamlingsperspektiv. Del 2. 1040-1130.

5.1 Innledning

Denne perioden kjennetegnes ved en forholdsvis sterk norsk kongemakt. Den norske kongen tok kontroll over Viken etter Knut den mektiges og sønnen Sveins død i henholdsvis 1035 og 1036. Knuts død gjorde det mulig for den norske kongen å sikre seg herredømme over Viken, og i 1042 ble den norske kongen også dansk konge, slik at styrkeforholdet mellom de to rikene nå var blitt snudd på hodet.⁴⁸⁵ I dette knappe hundreåret bestod det norske kongedømmet både av enekonger og samkongedømmer. Perioden var også preget av store samfunnsendringer. Kristendommen og kirken fikk, med kongens støtte, en sterk stilling i det norske samfunnet, noe som brakte Norge kulturelt sett nærmere Europa.⁴⁸⁶ Å gjenreise Knut den stores Nordsjø-imperium var trolig et ønske for både Magnus Olavsson og Harald Hardråde, men langvarig krig mot danekongen Svein Estridsson gjorde at de norske ressursene ikke strakk til. Etter 1066 var norske kongenes utenrikspolitikk konsentrert om øyene i vest.⁴⁸⁷ Innenlands ble Viken og Opplandene innlemmet i det norske riket.⁴⁸⁸

5.2 Osloområdet

Den første aktiviteten i Viken i Magnus Olavssons regjeringstid, er forliksmøtet mellom ham og Knut den mektiges sønn Harde-Knut ved Göta elv. Her skal de to kongene ha avtalt at den lengstlevende av dem skulle arve landet etter den andre, dersom han døde uten arving.⁴⁸⁹ *Morkinskinna* kan også fortelle at Magnus og trønderhøvdingene Kalv Arnesson og Einar Tambarskjelve var på veitsler i Viken, angivelig kort tid etter dette møtet,⁴⁹⁰ men han nevner ingen person- eller gårdsnavn. Det går likevel an å tenke seg at Magnus og lendmennene gjestet en av kongsgårdene til Magnus' far Olav. Dette kan dreie seg om Sem utenfor Tønsberg – eller Aker utenfor Oslo. Det var i alle fall på Aker at Magnus og farbroren Harald ifølge *Fagerskinna* og *Morkinskinna* møttes fire år senere, da Harald kom til Norge for å kreve kongsnavn i 1046.⁴⁹¹

⁴⁸⁵ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 73

⁴⁸⁶ Andersen (1977): 160

⁴⁸⁷ Andersen (1977): 164-166

⁴⁸⁸ Krag (2005): 242-243

⁴⁸⁹ Snorre (1979): 457-458 (*Magnus den godes saga*, kapittel 6); *Morkinskinna* (2004): 24; *Fagerskinna* (2008): 219

⁴⁹⁰ *Morkinskinna* (2004): 24

⁴⁹¹ *Fagerskinna* (2008): 252; *Morkinskinna* (1867): 19-20. I *Morkinskinna* kalles gården for «Skjoldaker» (Scialdaracre).

Som vi husker fra forrige kapittel, var det trolig Olav Haraldsson som først la Aker under kronen. Da Magnus og senere Harald ble konger, kan Aker dermed ha vært en godt etablert kongsgård. Den kan som nevnt ha blitt brukt av Magnus da han reiste rundt i Viken med Kalv Arnesson og Einar Tambarskjelve, og den ble brukt under Magnus' og Haralds forliksmøte, der det ble bestemt at de to frendene skulle dele riket. De to kongene tok dermed noen viktige avgjørelser på Aker, og for Harald fikk dette området; de indre delene av Viken, etter hvert stor betydning.

Harald spilte trolig en viktig rolle i utviklingen av Oslo som by. Det er også sannsynlig at han fikk bygget en kongsgård i Oslo, slik vi så broren Olav Haraldsson gjorde i Borg og i Tønsberg. Dette fremstår som logisk også i et rikssamlingsperspektiv. Harald trengte en residens der han både kunne forsvare Viken mot danene, og der han i tillegg var nær opplandene og kunne kontrollere de opprørske opplendingene. Sagaforfatterne forteller om flere episoder der Harald måtte fare hardt frem overfor opplendingene. Blant annet skal han ha brent bygder, konfiskert eiendommer, lemlestet og drept folk som ikke ville betale skatter til kongen, eller som hadde støttet fiendene hans.⁴⁹² Harald førte nærmest en krig mot opplendingene.⁴⁹³ Oslo var dermed godt plassert for rikssamling – et sted der kongen kunne ha kontroll med opprørere fra både inn- og utland.

Snorre nevner Oslo igjen vinteren etter slaget ved Niså (1162); da skal Harald ha sittet der.⁴⁹⁴ Det samme gjelder den følgende vinteren.⁴⁹⁵ I *Morkinskinna* omtales også noen veitsler i Oslo, men uten at det nevnes navn på gårder eller personer.⁴⁹⁶ Det er nærliggende å tenke på Aker eller kongsgården i byen. De andre byene i Viken; Borg og Tønsberg, der Olav Haraldsson forholdsvis ofte hadde tilhold, nevnes ikke i det hele tatt i forbindelse med Magnus eller Harald. *Fagerskinna* og *Morkinskinna* opplyser imidlertid at Harald ble tatt til enekonge på Borgarting som første tingsted etter Magnus' død.⁴⁹⁷ Dette nevner ikke Snorre. At Borgarting var det første tinget der Harald ble tatt til enekonge, kan være uttrykk for tilknytning til Viken, og sannsynliggjør også et opphold i Borg.

⁴⁹² Snorre (1979): 526, 530 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 70 og 73); *Fagerskinna* (2008): 282-283

⁴⁹³ Krag (2005): 236-237

⁴⁹⁴ Snorre (1979): 524 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 68)

⁴⁹⁵ Snorre (1979): 526 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 70)

⁴⁹⁶ *Morkinskinna* (2004): 111

⁴⁹⁷ *Fagerskinna* (2008): 260; *Morkinskinna* (2004): 104

5.3 Lendmenn i Viken under Magnus Olavsson og Harald Sigurdsson

Magnus Olavsson skal ifølge *Morkinskinna* ha hatt minst to lendmenn i Viken – lendmannen Trond, som bodde på gården Stokke i Vestfold, og Sigurd, som hadde en syssel i nærheten av Trond. Denne Sigurd skal i tillegg ha vært en slektning av kongen.⁴⁹⁸ Hverken Snorre, *Fagerskinna* eller *Ågrip* har informasjon om vikske lendmenn under Magnus. De innledningsvis nevnte veitslene Magnus gjorde i Viken er også informasjon fra *Morkinskinna*, noe som kan tyde på at forfatteren av denne har hatt informasjon om Magnus' aktiviteter i Viken som de andre sagaskriverne ikke har hatt, eller ikke funnet det relevant å dele. Historien fra Stokke handler da også hovedsakelig om en kvinne, Tronds datter, som Magnus ønsket å gifte seg med, men som kongen og mennene hans ble i stedet enige om at den nevnte Sigurd skulle få henne.⁴⁹⁹ Dette kan forklare hvorfor *Morkinskinna*, som har et mer anekdotisk preg enn de andre sagaene, inkluderer denne historien, mens de andre mer politisk anlagte forfatterne ikke har funnet den relevant for hva de ønsket å formidle. Selv om selve handlingen i fortellingen fra Stokke ikke er av stor betydning, gir den likevel verdifulle opplysninger om det administrative apparatet i Viken på Magnus' og Haralds tid.

Harald må også ha hatt lendmenn i Viken. Det er knapt med opplysninger om dette i sagaene, men *Ågrip* og *Morkinskinna* mener å kjenne til to lendmenn. Det dreier seg om Finn fra Ranrike, og Håkon Ivarsson fra et uspesifisert sted i Viken. Forfatteren av *Ågrip* beretter at da Harald var blitt enekonge, giftet han seg med en kvinne fra Ranrike,⁵⁰⁰ og gav farbroren hennes, Finn, store veitsler der. Harald og Finn skal senere ha røket uklare, og Finn reiste til kong Svein i Danmark og fikk jarlsnavn av ham.⁵⁰¹ Snorre nevner også en lendmann ved navn Finn som Harald hadde en konflikt med; Finn Arnesson, bror til Kalv Arnesson.⁵⁰² Etter broren Kalvs død erklærte Finn seg fiende av Harald, og dro i tjeneste hos danekongen Svein,⁵⁰³ akkurat som Finn fra *Ågrip*. Finn, enten han fremstilles som lendmann i Ranrike

⁴⁹⁸ *Morkinskinna* (2004): 86. Det står ikke direkte at Trond var Magnus' lendmann, men han omtales som lendmann og kaller Magnus for «herre», så vi kan rimeligvis gå utfra at Trond var Magnus' lendmann og ikke Haralds.

⁴⁹⁹ *Morkinskinna* (2004): 86-88

⁵⁰⁰ Dette er det ingen av de andre sagaene som forteller om. Både Snorre, *Fagerskinna* og *Morkinskinna* er enige om at Harald var gift med Ellisiv Jarosleivsdatter.

⁵⁰¹ *Ågrip* (1835): 406

⁵⁰² Snorre (1979): 314 (*Olav den helliges saga*, kapittel 110)

⁵⁰³ Snorre (1979): 513 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 53); *Fagerskinna* (2008): 275

eller trønder, skal ifølge både Snorre,⁵⁰⁴ *Morkinskinna*,⁵⁰⁵ *Fagerskinna*⁵⁰⁶ og *Ågrip*⁵⁰⁷ ha deltatt i slaget ved Niså på kong Svein Estridssons (Ulvssons) side, og blitt tatt til fange av Harald. Det virker som om forfatteren av *Ågrip* kan ha blandet Finn Arnesson med lendmannen Finn fra Ranrike. Det er likevel ikke usannsynlig at Harald inngikk vennskap med en ranriking og gav ham len, på samme måte som halvbroren Olav gjorde med ranrikingen Brynjolv. *Ågrips* opplysning om Haralds lendmann fra Ranrike kan derfor godt være riktig, til tross for en mulig sammenblanding av personer.

Det er også en mulighet for at Harald, som halvbroren Olav, kan ha hatt en lendmann på Vettaland i Ranrike. Som vi husker fra kapittel 3, var Vettaland en lendmannsgård i flere generasjoner. I *Harald Hardrådes saga* fortelles det om en Halldor som var sønn av Brynjolv Ulvalde, Olavs lendmann. Når Snorre skriver om dette lar han Halldor uttale seg i første person: «Jeg var hos begge disse brødrene [...]»,⁵⁰⁸ en formulering som tyder på at Brynjolv Ulvaldes sønn også tjente Olav Haraldsson, og senere hans halvbror Harald Sigurdsson. Ut fra disse opplysningene er det sannsynlig at også Halldor var lendmann på gården Vettaland, slik faren Brynjolv var.

Dersom vi skal følge *Morkinskinna*, var også Haralds lendmann Håkon Ivarsson fra Viken.⁵⁰⁹ *Store norske leksikon* opplyser også dette.⁵¹⁰ Snorre oppgir derimot at han var opplending. Det er selvsagt vanskelig å si noe sikkert om dette. Den påståtte avstamningen fra Håkon Sigurdsson Jarl⁵¹¹ gjør muligens opplandstilknytningen mer sannsynlig, men det går også an å tenke seg at Håkon Ivarsson kan ha vært Haralds lendmann i Viken. I *Morkinskinna* fremstilles både Håkon og faren Ivar som vikkværing.⁵¹² Det er bare Snorre som skriver at Håkon var fra Opplandene; forfatteren av *Fagerskinna* har ingen opplysninger om hvor han kom fra.⁵¹³ Det ene bør derfor holdes for like sannsynlig som det andre. Det ser heller ikke ut til at Haralds lendmenn var særlig trofaste. I *Fagerskinna* anføres det at «[p]å denne tid var

⁵⁰⁴ Snorre (1979): 520-522 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 62-63)

⁵⁰⁵ *Morkinskinna* (1867): 80

⁵⁰⁶ *Fagerskinna* (2008): 275-279

⁵⁰⁷ *Ågrip* (1835): 406-407

⁵⁰⁸ Snorre (1979): 546 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 100)

⁵⁰⁹ *Morkinskinna* (1867) gjør det ganske klart at Håkon bodde i Viken, idet han skriver bl.a. at «(...) ferr Hacon heim með Ragnhilddi kono sina i Vic avstr» (s. 84) og «Hacon ferr nv heim avstr i Vic» (s. 85).

⁵¹⁰ Store norske leksikon, *Håkon Ivarsson*

⁵¹¹ Snorre (1979): 505 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 39)

⁵¹² *Morkinskinna* (2004): 144-145

⁵¹³ *Fagerskinna* (2008): 280-282. Her står det bare at Håkon var med i slaget ved Niså, at han giftet seg med kong Magnus' datter, og at han dro til kong Svein og senere kjempet mot Harald i Jylland.

lendmennene så ustyrlige at straks de ikke likte alt kongen stelte til, løp de fra landet og til kong Svein i Danmark, og han gjorde dem til store menn.»⁵¹⁴

En annen vikværing som ble kong Sveins mann, var en viss Håkon Håreksson. I den korte fortellingen *Tåtten om Håkon Håreksson (Hákonarþáttir Hárekssonar)* fortelles historien om Håkon, som var sønn av Hårek, en rik bonde fra øst i Viken. Hårek skal ha vært så rik at han eide tolv bugårder foruten hovedgården han selv bodde på, og han skal ha reist i kjøpferd både østover, og til Tyskland, Flandern og England. Da Hårek døde, arvet sønnen Håkon farens gårder.⁵¹⁵ Historien om Håkon handler om at han reiste til Danmark og ble smedmester hos danske kong Svein, og oppnådde så høy rang hos Svein at han fikk med seg skip for å reise til England og arbeide hos den engelske kongen. Da Håkon til slutt kom hjem til gårdene sine i Viken, ventet han å finne dem falleferdige, men alt var velholdt. Håkon regnet da med at konen hadde funnet seg en ny husbond, men det viste seg at hun i stedet hadde fått hjelp av Håkons frender og felaget for å holde orden på gården.⁵¹⁶

Det står ingenting om hvor i Viken disse gårdene kan ha ligget (selv om «øst i Viken» kan tyde på at de lå på østsiden), og kanskje er ikke Hårek eller Håkon historiske personer, men fortellingen kan likevel peke mot at det fantes rike, selvstendige bønder i Viken, som også drev med handel, hadde gode nettverk og samarbeidet om gårdsdriften. Ellers har de andre vikværingene som omtales gjerne en eller annen form for tilknytning til kongemakten, som regel i et underordningsforhold. Opplysningene om hvordan Håkons kone klarte seg da mannen var borte i flere år, er også verdifulle, idet vi får et lite innblikk i hverdagslivet på storgårdene i Viken. Det er ellers lite å høre om vikske høvdinger som var uavhengige av den norske kongen, men denne tåtten kan være et vitnesbyrd om at dette faktisk fantes.

5.4 Styrking av den norske kongens herredømme i Viken

Etter Harald Sigurdssons død ble forliket mellom ham og danekongen Svein Ulvsson (Estridsson) brutt, og sønnene Magnus og Olav, som etter hvert fikk tilnavnet Kyrre, måtte forhandle.⁵¹⁷ Forfatteren av *Fagerskinna* kan fortelle at «Olav hadde ute full allmenning både

⁵¹⁴ *Fagerskinna* (2008): 275

⁵¹⁵ *Hákonarþáttir Hárekssonar* (1828): 422

⁵¹⁶ *Hákonarþáttir Hárekssonar* (1828): 425-439

⁵¹⁷ Snorre (1979): 547 (*Harald Hadrådes saga* kapittel 101); *Fagerskinna* (2008): 319; *Morkinskinna* (2004): 194

med hær og skip»⁵¹⁸ for å verge landet sitt mot danene. Konflikten ser ikke ut til å ha vart særlig lenge, for brødrekingene sluttet fred med danene uten kamp. Snorre fremstiller likevel nordmennene som den sterkeste part, ettersom de skal ha ønsket å kjempe dersom de ikke fikk forlik på samme vilkår som før. De fikk altså fred, og både Snorre og *Ågrip*⁵¹⁹ siterer fra et kvad diktet om forliket: «Det vågde ingen konger, å kreve riket.»⁵²⁰

I forbindelse med konflikten med Svein, må Olav ha oppholdt seg i Viken. I *Olavsdråpa* av Stein Herdisson, gjengitt i både *Fagerskinna*, *Morkinskinna* og *Heimskringla*, fortelles det at Olav «verger med kalde malmen Raumas grunn og grenser».⁵²¹ Rauma, den nedre delen av Glomma, har utløp ved Borg. Kvadet kan derfor tolkes som et vitnesbyrd på at Olav oppholdt seg i Borg i forbindelse med forhandlingene med Svein. Her kan han ha hatt sete på kongsgården Olav Haraldsson reiste. I kvadet heter det også at Olav «vil unne sin ætt hele Norge. Ulvs sønn trenger ikke prøve å kalle det sitt».⁵²² Uttrykket «*hele Norge*» kan kanskje tolkes som «Viken også», og tyder på at Olav kjempet for å hindre danene i igjen å ta kontrollen over Viken, selv om dette ikke formidles direkte i sagaene. *Fagerskinna* og *Morkinskinna* opplyser at forliksmøtet mellom Olav og Svein foregikk i Konghelle, «slik kongene var vant med».⁵²³ Her sikter forfatteren tydelig til både tidligere og senere kongelige møter ved denne kjøpstaden. Olav fikk Sveins datter, Ingerid, og freden mellom de to kongene varte resten av deres levetid.

Olav ble, mens den eldre broren Magnus fremdeles levde, først tatt til konge over det østlige Norge, mens Magnus hadde den nordre delen.⁵²⁴ Dette er det første eksemplet på et samkonedømme der den ene var konge på Østlandet og den andre i vest og nord, men som vi skal se, er det ikke det siste. At Olav ble den østnorske kongen, kan ha vært tilfeldig, men det kan også ha dreid seg om en form for tilknytning til, eller ønske om kontroll over, denne landsdelen. Olavs bror Magnus var imidlertid ikke uten forbindelser i Viken. Ifølge *Morkinskinna* ble nemlig hans sønn Håkon (med tilnavn Toresfostre) først oppfostret hos lendmannen Sveinke Steinarsson i Viken, før han kom til den mer kjente fosterfaren, Tore på

⁵¹⁸ *Fagerskinna* (2008): 319

⁵¹⁹ *Ågrip* (1973): 65: «Ingen konge torde/krav gjera på riket.»; *Ågrip* (1835): 410: «Iorþ sva at engi þorpi/allvalda tilcalla»

⁵²⁰ Snorre (1979): 547 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 101)

⁵²¹ Sitert fra *Fagerskinna* (2008): 320

⁵²² *Fagerskinna* (2008): 319; Snorre (1979): 547 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 101); *Morkinskinna* (1867): 124. Ordlyden i de norske oversettelsene er noe forskjellig; sitatet i brødteksten er fra *Fagerskinna*.

⁵²³ Sitat fra *Fagerskinna* (2008): 320-322. *Morkinskinna* (2004): 195 har samme opplysning.

⁵²⁴ Snorre (1979): 547 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 101); *Fagerskinna* (2008): 310

Steig i Gudbrandsdalen.⁵²⁵ Kanskje kan plasseringen av sønnen hos en vikværing ha vært en form for relasjonsspleie i en region Magnus ikke hadde direkte kontroll med, ettersom han var konge i de nordre delene av landet. Magnus døde bare to år etter at han ble konge, og noe mer informasjon om hans forhold til Viken finnes ikke.

En av Olav Kyrres fremste menn var Skule, som fikk tilnavnet Kongsfostre.⁵²⁶ Olav ville gi Skule len, men Skule ville heller ha noen eiendommer i nærheten av kjøpstedene kongen pleide å sitte om vinteren. I *Fagerskinna* nevnes ingen konkrete byer,⁵²⁷ men Snorre anfører de vikske byene Oslo, Tønsberg, Borg og Konghelle.⁵²⁸ *Morkinskinna* har samme opplysninger, men nevner ikke Borg.⁵²⁹ At Olav hadde mulighet til å gi Skule eiendommer ved tre eller fire vikske byer, tyder på at han eide mye land i Viken. Både *Ågrip* og *Morkinskinna* anfører at Olav, selv om han var gavmild på penger, var gjerrig på jordegods.⁵³⁰ At han overførte så mye eiendom til Skule vitner om Skules posisjon. Sistnevntes ønske om eiendommer ved byene vitner også om at de urbane sentraene i Norge begynte å bli viktige, og her hadde Viken en spesiell stilling som landsdelen med klart flest byer.

Vi husker fra kapittel 3 at Olav oppholdt seg lenge på kongsgården Haukbø i Ranrike. Oppholdene går ikke an å tidfeste nærmere utfra kildene, men at kongen ifølge både *Fagerskinna* og *Morkinskinna* skal ha sittet lenge på gården,⁵³¹ kan tyde på at den var et nokså fast tilholdssted. Dette sannsynliggjør at gården ble krongods i Olavs tidligste regjeringstid, kanskje i forbindelse med konflikten med danekongen Svein. Det går an å tenke seg at Haukbø ble konfiskert fra en av Sveins støttespillere. Snorre skriver at «Olav satt ofte på landet på de storgardene som han eide»,⁵³² og nevner Haukbø som en av disse. Det virker sannsynlig at Olav, som ser ut til å ha foretrukket å sitte på de rurale kongsgårdene, også oppholdt seg på Sem og Aker. Disse kan ha vært blant de andre storgardene som Snorre sikter til. Aker ble som vi husker fra kapittel 3 trolig kirkelig gods sent på 1000-tallet,⁵³³ noe som passer med Olavs regjeringstid. Olav var en religiøs mann som var svært opptatt av

⁵²⁵ *Morkinskinna* (2004): 200

⁵²⁶ Engelskfødte Skule fulgte Olav og resten av Harald Hardrådes hær til Norge året etter nederlaget ved Stamford Bridge i 1066.

⁵²⁷ *Fagerskinna* (2008): 318. Han skriver bare «noen øst i Viken, noen i Hordaland, noen i Trondheimen»

⁵²⁸ Snorre (1979): 545 (*Harald Hardrådes saga*, kapittel 98)

⁵²⁹ *Morkinskinna* (1867): 122

⁵³⁰ *Ågrip* (1973): 63-64; *Morkinskinna* (2004): 197

⁵³¹ *Morkinskinna* (2004): 197; *Fagerskinna* (2008): 324

⁵³² Snorre (1979): 551 (*Olav Kyrres saga*, kapittel 8)

⁵³³ Schia (1995): 148

kirkeorganisasjonen,⁵³⁴ og kanskje var det han som donerte Aker til kirken i forbindelse med opprettelsen av Oslo bispedømme.

Oslo bispedømme ble som vi husker fra kapittel 2 opprettet i Olavs regjeringstid. De tre norske bispedømmene Selja (senere Bjørgvin), Nidaros og Oslo tilsvarte de tradisjonelle grensene for de norske landsdelene, men det østnorske bispesetet bidro trolig til en formalisering av Vikens grenser, og til at den norske kongen økte sin kontroll med landsdelen. Olav greide å videreføre det norske herredømmet over Viken. Selv om Olav er mest kjent for å ha grunnlagt Bergen, mener jeg her å ha vist at han var forholdsvis aktiv i Viken også. Det er ikke nevnt noen lendmenn knyttet til Olav i hans korte sagaer, men det er sannsynlig at enkelte av Harald Sigurdssons lendmenn fortsatte å tjene sønnen hans, og tilsvarende kan det blant Olavs sønn Magnus Berrføtts lendmenn ha vært enkelte som først hadde vært i tjeneste hos hans far.

Etter Olavs død på Haukbø i 1193 ble sønnen Magnus Berrføtt tatt til konge. Snorre skriver at han ble tatt til konge over hele Norge, men nevner ikke hvor kongevalget foregikk.⁵³⁵ Forfatteren av *Fagerskinna* skriver derimot at Magnus ble tatt til konge i Viken.⁵³⁶ Forfatteren av *Morkinskinna* er litt mindre spesifikk og skriver «aust i landet».⁵³⁷ Kanskje Snorre skriver at Magnus ble tatt til konge i hele landet for å fremheve Magnus fremfor fetteren Håkon Toresfostre, som også ble tatt til konge, først over opplendingene og deretter over trønderne.⁵³⁸ Hos både *Fagerskinna* og *Morkinskinna* fremstilles derimot Magnus og Håkon som likeverdige konger i hver sin landsdel, slik som fedrene Olav og Magnus i sin tid hadde vært. Dersom vi skal tro *Fagerskinna* og *Morkinskinna*, var det, i alle fall i starten av regjeringstiden, først og fremst Viken som var Magnus' område. Dette forsterker igjen inntrykket av hans far Olavs tilknytning til landsdelen.

5.5 Lendmenn i Viken under Magnus Berrføtt

Magnus hadde minst fire lendmenn i Viken. I *Morkinskinna* fortelles det om en konflikt mellom Magnus og Sveinke Steinarsson, en mektig lendmann ved Göta elv. Fordi Sveinke var tidligere fosterfar til Håkon Toresfostre, ville han ikke underordne seg Magnus, og satt

⁵³⁴ Kolsrud (1958): 178-179

⁵³⁵ Snorre (1979): 553 (*Magnus Berrføtts saga*, kapittel 1)

⁵³⁶ *Fagerskinna* (2008): 325

⁵³⁷ *Morkinskinna* (2004): 200

⁵³⁸ Snorre (1979): 553-554 (*Magnus Berrføtts saga*, kapittel 1-2)

selv med landskylden for området.⁵³⁹ Magnus sendte den trønderske lendmannen Sigurd Ullstreng for å få Sveinke til enten å akseptere Magnus eller forlate landet. I denne sammenhengen fortelles det også om tre andre lendmenn i Viken; Svein Bryggjefot, Dag Eilivsson og Kolbein Klakka. Disse var også Magnus' menn og skulle hjelpe Sigurd Ullstreng med å få kontroll på Sveinke.⁵⁴⁰ Det er tydelig at kong Magnus var avhengig av lokale maktpersoner når folk skulle overtales, siden han valgte å sende de tre vikske lendmennene med trønderen Sigurd.

Sigurd og de vikske lendmennene lyktes ikke i sitt første forsøk på å få Sveinke til å underordne seg Magnus. De stevnet til ting, men Sveinke hadde med seg 500 mann og lot seg ikke overtale.⁵⁴¹ Ved neste forsøk reiste kong Magnus selv, sammen med lendmennene Svein, Dag og Kolbein, til Sveinkes gård. De tre vikværingene hadde en meglende rolle mellom Magnus og Sveinke, fordi de var venner med begge parter. Kongen mente at Sveinke måtte reise fra Norge og miste alt godset sitt, men vikværingene foreslo et kompromiss der Sveinke skulle være borte et år, og de skulle se etter eiendommene hans i mellomtiden. Til Magnus sa de at Sveinke ville være borte i tre vintre, noen kongen godtok. Sveinke reiste til Gautland, og Kolbein tok vare på gårdene hans. Etter hvert ble det imidlertid ufred i området i Sveinkes fravær, og de vikske lendmennene mente Magnus burde la Sveinke komme tilbake. Magnus oppsøkte til slutt Sveinke, og nå ble de enige og inngikk vennskap. Sveinke fikk tilbake eiendommene sine og ble «eit mektig forsvar for kongedømmet til kong Magnus.»⁵⁴²

Denne historien er interessant på flere måter. For det første gir den informasjon om det administrative apparatet i Viken. Det fantes altså minst fire lendmenn der på slutten av 1000-tallet. Beretningen om Sveinke viser også hvordan lendmannsposisjonen var avhengig av forholdet til kongen. En lendmann som ikke ville samarbeide, ble jaget bort. I dette tilfellet var det snakk om en svært mektig lendmann, siden Magnus måtte ha fire mann av samme rang for å sette ham på plass, og selv da ville ikke Sveinke underordne seg. Det ble Magnus som måtte krype til korset og oppsøke Sveinke og be ham komme tilbake. Dette viser hvilke sterk posisjon en lendmann kunne få. Til slutt er historien også et tydelig bevis på hvor

⁵³⁹ *Morkinskinna* (2004): 208-209

⁵⁴⁰ *Morkinskinna* (2004): 207

⁵⁴¹ *Morkinskinna* (2004): 207-209

⁵⁴² *Morkinskinna* (2004): 210-212

viktige lendmenn i Ranrike var for den norske kongen. Sveinke ble ifølge *Morkinskinna* en mektig forsvarer for Magnus' kongedømme, og det ble ufred i området i hans fravær.⁵⁴³

Lendmennene Svein og Kolbein omtales bare i *Morkinskinna*, men Dag Eilivsson nevnes flere steder. Han var blant dem som var med Magnus til Irland,⁵⁴⁴ og han ble far til den senere lendmannen Gregorius Dagsson. Som vi husker fra kapittel 3, skal Dag ha hatt eiendommer i Tønsberg,⁵⁴⁵ kanskje før han fikk gården Bratsberg ved Skien, og det kan ha forholdt seg slik at Tønsberg-gårdene var Dags opprinnelige ættegods, og at Bratsberg var en gård han fikk i kraft av lendmannsstillingen.⁵⁴⁶ I så fall var det trolig Magnus som gav Dag Bratsberg da han gjorde Dag til lendmann. Dette kan ha vært et ledd i en prosess med å få støtte hos flere mektige vikværing, kanskje i forbindelse med at Magnus ble tatt til konge i Viken.

5.6 Grensebyen Konghelle

Magnus var i konflikt med både den svenske og den danske kongen, men i 1101 møttes de tre kongene til forliksmøte i Konghelle. Her fikk Magnus sveakongen Inges datter Margret, og de tre kongene ble enige om at alle skulle ha det riket som deres respektive fedre hadde hatt før dem.⁵⁴⁷ Dette minner om forliket mellom Magnus' far Olav og danekongen Svein Ulvsson. At de møttes i Konghelle var neppe tilfeldig. Avtalen om at alle skulle ha de rikene fedrene deres hadde hatt, gjorde at grensebyen Konghelle må ha fremstått som et naturlig sted å inngå et slikt forlik. Møtet betydde en gjensidig anerkjennelse av de tre kongenes respektive riker. Grunnleggelsen av det nye fellesnordiske erkebispedømmet i Lund i Danmark, som ble opprettet i 1103, ble trolig også diskutert på kongemøtet i Konghelle i 1101.⁵⁴⁸ Kanskje kan møtet også ha vært grunnlag for tredelingen av det nordiske erkebispedømmet femti år senere, som vi skal drøfte i neste kapittel.

Avtalen fra trekongemøtet i 1101 innebar at Konghelle skulle være den norske kongens område.⁵⁴⁹ Å trygge dette området må dermed ha vært viktig for den norske kongen når han skulle forsvare landet. Magnus' sønn Sigurd Jorsalfare tok dette oppdraget på alvor. Etter

⁵⁴³ *Morkinskinna* (2004): 212

⁵⁴⁴ Snorre (1979): 564 (*Magnus Berrføtts saga*, kapittel 23)

⁵⁴⁵ Jevnfør *Morkinskinna* (2004): 308

⁵⁴⁶ Østvedt (1970): 10

⁵⁴⁷ Snorre (1979): 562 (*Magnus Berrføtts saga*, kapittel 15-16); *Fagerskinna* (2008): 337; *Morkinskinna* (2004): 221; *Ågrip* (1973): 70

⁵⁴⁸ Kolsrud (1958): 181

⁵⁴⁹ Jón Viðar Sigurðsson (2003): 20

farens død i 1103 fikk Sigurd fikk den østre delen av landet, mens broren Øystein fikk den nordre.⁵⁵⁰ Snorre skriver at Sigurd brukte mye tid i Konghelle og styrket byen. Han forteller også at Sigurd fikk bygget både festning og kirke der. I denne kirken la han flisen av det hellige kors som han hadde fått i Jorsalaland, fordi han mente dette skulle være til vern for landet.⁵⁵¹ Sigurd sørget altså for å befeste Konghelle både verdslig med en festning, og religiøst med det hellige kors. Han oppholdt seg trolig i Konghelle av militærstrategiske grunner. Snorre skriver eksplisitt at Sigurd satt lenge i Konghelle for å verne landet. Det ser ut til at kongen organiserte forsvaret av gården og byen selv. Snorre skriver at Sigurd påla alle menn i området hvert år å bære fem våpensteiner eller staurer hver til festningen.⁵⁵²

Ifølge *Morkinskinna* skal Sigurd ha gjort Konghelle til Norges hovedstad. Innenfor festningen skal han i tillegg til kirken ha bygget en kongsgård.⁵⁵³ Snorre nevner også kongsgården helt på slutten av *Magnussønnenes saga*.⁵⁵⁴ Ved å bygge kongsgård i Konghelle fortsatte Sigurd tradisjonen fra Olav Haraldsson med urbane kongsgårder i Viken. I Viken var det nå sannsynligvis fire slike kongsgårder. Vinteren 1115-1116, da deres yngre bror Olav døde, var Sigurd i Nord-Norge og Øystein i Borg, det eneste oppholdet de to kongene ser ut til å ha hatt i denne byen. Øystein ble da kjent med stormannsdatteren Borghild, som bodde i Borg om vinteren med foreldrene og broren Håkon. Sigurd fattet også interesse for Borghild, og reiste til Store-Dal, gården til Borghilds far Olav. Sigurd tok Borghild til frille, og hun ble til hans eneste sønn Magnus.⁵⁵⁵ Et frilleforhold betød vennskap mellom kongen og frillens familie.⁵⁵⁶ Vi må regne med at kongen aktivt brukte slike vennskskapsforhold til sin egen fordel.

Sigurd besøkte også Oslo. Etter at Harald Gille var kommet til Norge, hadde både Harald, Sigurd og sønnen Magnus tilhold i Oslo,⁵⁵⁷ rimeligvis i kongsgården. I Tønsberg finnes det ingen direkte informasjon om at Sigurd eller brødrene hans kan ha vært, men ettersom Sigurd var på Sem på slutten av sin regjeringstid, er det mulig at han kan ha vært i Tønsberg også. Da Harald Gille kom til Norge en gang i siste halvdel av 1120-årene, gjennomførte han en jernprøve. Snorre skriver at etter at Harald kom til Norge, oppsøkte han sin angivelige bror

⁵⁵⁰ Snorre (1979): 569 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 1); *Fagerskinna* (2008): 342; *Morkinskinna* (2004): 226. *Fagerskinna* og *Morkinskinna* skriver «den østre delen», Snorre bruker «den søndre delen».

⁵⁵¹ Snorre (1979): 579 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 19)

⁵⁵² Snorre (1979): 591 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 32)

⁵⁵³ *Morkinskinna* (2004): 264

⁵⁵⁴ Snorre (1979): 591 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 32)

⁵⁵⁵ Snorre (1979): 578-580 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 18-19)

⁵⁵⁶ Jón Viðar Sigurðsson (2008): 80-81

⁵⁵⁷ Snorre (1979): 586 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 27)

Sigurd og fikk lov til å bevise farsættens sin ved gudsdom.⁵⁵⁸ Fra Ågrip får vi vite at jernprøven ble avholdt på Sem (Sæheim).⁵⁵⁹ Gården hadde da etter hva jeg kan se vært en kongsgård i drøye hundre år allerede, og den hadde også en fylkeskirke, der jernprøven mest sannsynlig ble holdt. At Sigurd satt på Sem, vitner om kontinuitet for denne gården.

Vi hører ikke om at Sigurd eller Øystein hadde noen lendmenn i Viken – selv om de må ha hatt det. Det er kanskje sannsynlig at de fire lendmennene til Magnus; Sveinke, Svein, Kolbein og Dag beholdt sine posisjoner under Sigurd, for dersom det hadde vært konflikter med disse, ville trolig sagaskriverne funnet det verd å nevne. Det blir stadig nevnt at Sigurd var «øst i landet» og lignende uttrykk, noe som tyder på at det var en oppfatning i sagaskrivernes samtid om at Sigurd måtte ha brukt en del tid i Viken. Sigurd og broren Øystein førte en sør- og østvendt utenrikspolitikk, og oppholdt seg derfor mer i Viken enn forgjengerne.⁵⁶⁰ Sigurd var også i Viken da han døde, sannsynligvis i Oslo. Det var i alle fall i Oslo kongen ble begravet.⁵⁶¹ Begravelsen i Hallvardskirken i Oslo tyder på at Sigurd kan ha bidratt til utformingen av denne kirken.⁵⁶² Sigurd var den første norske kongen som ble gravlagt i Viken, noe som må kunne ses på som et uttrykk for tilknytning til området.

5.7 Oppsummering

I perioden 1040 til 1130 finner jeg omtrent like mange nye kongs- og lendmannsgårder antall i denne perioden som i forrige, i tillegg til at vi ser at flere av gårdene som ble krongods i forrige periode fortsatt er i bruk i denne. Det ble etablert to nye urbane kongsgårder; i Oslo og i Konghelle, og en ny rural kongsgård, Haukbø. Vi finner også tre nye lendmannsgårder; Stokke og gården til Sveinke Steinarsson og Bratsberg. Rundt 1130 bestod det norske krongodset i Viken altså av tre rurale kongsgårder og fire lendmannsgårder,⁵⁶³ i tillegg til kongsgårder i de fire vikske byene Tønsberg, Oslo, Borg og Konghelle.

⁵⁵⁸ Snorre (1979): 584-585 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 26)

⁵⁵⁹ Ågrip (1835): 418

⁵⁶⁰ Norseng & Eliassen (2005): 12

⁵⁶¹ *Fagerskinna* (2008): 353; *Morkinskinna* (2004): 271; Snorre (1979): 591 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 33); Ågrip (1835): 419. Både Snorre, Ågrip, *Fagerskinna*, og *Morkinskinna* er enige om at Sigurd ble begravet i Oslo, men de to sistnevnte hevder han ble flyttet dit etter at han var død, og at han døde et uspesifisert sted «øst i Viken». Snorre og Ågrip hevder derimot at Sigurd allerede var i Oslo da han døde.

⁵⁶² Müller (1980): 45

⁵⁶³ Kongsgårdene Sem, Aker og Haukbø, og lendmannsgårdene Bratsberg, Stokke, Vettaland og gården til Sveinke Steinarsson.

Alle kongene i denne perioden ser ut til å ha vært innom en eller flere av kongs- eller lendmannsgårdene i Viken. Som vi husker fra forrige kapittel, var det bare én konge, Olav Haraldsson, som kunne skilte med det samme i perioden før 1040. At samtlige norske konger hadde eiendommer i Viken mellom 1040 og 1130, er en sterk indikasjon på at de norske kongene fikk et fastere grep om landsdelen i denne perioden, ettersom jordeiendom var en forutsetning for å kunne kontrollere et område. Gårdene var relativt jevnt fordelt mellom vest og øst i Viken, men kronologisk ser vi at gårdene i vest og nord, Aker, Stokke og kongsgården i Oslo, omtales tidligst i perioden, mens gårdene på østsiden dukker opp litt senere. Dette antyder at den norske kongen i større grad fikk kontroll over de vestre delene av Viken før de østlige. Kongens interesser i det østlige Viken ser ut til å ha økt i denne perioden. Krongodset økte med en ny kongsgård og en ny lendmannsgård i Ranrike, og kongen anla både kongsgård, kirke og festning i Vikens østligste by, Konghelle.

Det var forholdsvis få kongs og lendmannsgårder sammenlignet i Viken med Vestlandet og Trøndelag,⁵⁶⁴ men desto flere byer. De mange byene i Viken trer klart frem som et særtrekk for denne landsdelen. I tillegg kommer det faktum at vi ikke hører om lokale høvdinger som opererer selvstendig eller gjør opprør mot den norske kongen. All logikk tilsier at det må ha fantes mektige høvdinger i Viken, når slike fantes både på Vestlandet, i Trøndelag og på Opplandene. Sannsynligvis var det slike høvdinger som eide gårdene den norske kongen konfiskerte, men de er likevel få. Kanskje kan forholdene i Viken blitt sett på som ustabile av den norske kongen, og at dette var noe av grunnen til at så mange byer ble anlagt. Den norske kongen oppholdt seg mye i byene; i denne perioden gjelder det spesielt Harald Sigurdsson og Sigurd Magnusson i henholdsvis Oslo og Konghelle, slik vi så Olav Haraldsson gjorde i Borg og Tønsberg i forrige periode. Dette kan tyde på at det var viktig for den norske kongen å sitte i byene en tid etter anleggelsen av en urban kongsgård, kanskje for å befeste sin posisjon i byen og området rundt den. Kanskje kan dette også forklare det at Borg og Tønsberg var så viktige i forrige periode, men knapt omtalt i denne; disse byene var allerede bekreftet som den norske kongens område, mens han trengte å bruke tid i Oslo og Konghelle for å signalisere at også disse byene nå var under den norske kongens kontroll. Byene var derfor på mange måter de viktigste maktsentraene i Viken, fra hvor landsdelen i stor grad ble administrert. Vi skal se i neste kapittel at byenes betydning fortsatte å øke.

⁵⁶⁴ Disse forskjellene tas nærmere opp i kapittel 7

I perioden 1040 til 1130 ser det jevnt over ut til at den norske kongen fikk økt og varig kontroll over Viken og således innlemmet dette området i det norske riket. Dette resultatet er i tråd med min hypotese om hovedsakelig norsk overherredømme i Viken i denne perioden. Jeg mener også å ha vist at både krongodset, byene og kirkeorganisasjonen spilte en viktig rolle i den norske kongens kontrollering av Viken. Dette herredømmet ble i liten grad truet av danske konger i denne perioden, og det kan diskuteres hvorvidt den norske kongens grep om Viken også skyldtes danekongens fravær. Det er likevel tydelig, når vi ser på eiendomsforhold og byer, at den norske kongen får mer tilknytning til Viken i løpet av 1000- og 1100-tallet.

6. Gårdene i Viken i et rikssamlingsperspektiv. Del 3 – fra 1130 til 1240.

6.1 Innledning

I forrige kapittel så vi at den norske kongen fikk varig kontroll over Viken, og at den danske kongen hadde mindre påvirkning. I borgerkrigstiden kom derimot den danske kongen på banen igjen. De stridende norske kongene skapte grunnlag for ulike politiske fraksjoner, som delvis var geografisk baserte. De stridende kongene søkte støtte hos både danske og svenske konger og andre utenlandske stormenn.⁵⁶⁵ Slik ble altså utenlandske konger igjen trukket inn i maktkampene i Norge, slik vi så de ble i den første perioden av rikssamlingen. Borgerkrigene er den siste fasen i den norske rikssamlingen, og disse preget forholdene i Viken i stor grad. Borgerkrigstiden endte med pasifisering av opprørere og konsolidering av et rikskongedømme.⁵⁶⁶ Perioden var dominert av at det nesten til enhver tid var minst to ulike personer som kalte seg Norges konge. I ettertid har imidlertid mange av dem blitt ansett kun som tronpretendenter og ikke konger, til tross for at de ble kongehyllet. Dette er etter min mening et uttrykk for at den moderne forståelsen av Norge som én nasjon under én konge har farget moderne historikers oppfatning av de norske kongene under borgerkrigstiden. Jeg vil hevde at de «uoffisielle» kongene i samtiden ble ansett som likeverdige med de kongene som i ettertid har blitt de offisielle norske kongene.

6.2 Øst-Viken

Borgerkrigstiden er perioden der sagaene omtaler flest Viken-gårder, både kongs- og lendmannsgårder og andre gårder. Mange stedsnavn nevnes, og sagaene gir inntrykk av stor aktivitet i området. Borgerkrigstiden ble på mange måter innledet i Viken. Det var her både Sigurd Magnussons død og borgerkrigstidens første kongehyllinger og slag foregikk. Etter Sigurds død ble Magnus tatt til konge i Oslo,⁵⁶⁷ mens Harald Gille lot seg kongehylle på Haugating i Tønsberg.⁵⁶⁸ Det første slaget mellom de to kongene stod på gården Fyrileiv i Ranrike i 1134. Fyrileiv var, sammen med Fors, Haralds kongsgård. Han kan ha tilegnet seg disse gårdene i tiden mellom kongehyllingene og slaget, for Snorre oppgir at Harald da var «i

⁵⁶⁵ Helle (1974): 39

⁵⁶⁶ Helle (1974): 41

⁵⁶⁷ Snorre (1979): 591 (*Magnussønnes saga* kapittel 33) hevder Magnus var i Oslo da faren Sigurd døde; Ågrip (1835): 419 og *Morkinskinna* (2004): 271-272 oppgir at Magnus var i Tønsberg på det tidspunktet.

⁵⁶⁸ Snorre (1979): 593 (Magnus Blindes og Harald Gilles saga, kapittel 1)

Viken øst for fjorden og samlet folk».⁵⁶⁹ Harald kan ha konfiskert både Fors og Fyrileiv fra politiske motstandere mens han reiste rundt i det østlige Viken for å skaffe seg støtte. Haralds menn blir ved en anledning kalt «elvegrimene»,⁵⁷⁰ et klart vitnesbyrd om at et flertall av dem kom fra de østlige delene av Viken.

Ved Fyrileiv fikk Magnus seier, og etter nederlaget flyktet Harald til danekongen Erik Emune for å søke hjelp.⁵⁷¹ Dermed ble den danske kongen igjen trukket inn i norsk politikk, etter nesten hundre års fravær. Både *Fagerskinna* og Snorre skriver at Erik og Harald tidligere hadde blitt edsbrødre.⁵⁷² Det står ikke noe om når dette kan ha skjedd, men ordlyden tyder på at Harald og Erik hadde inngått en allianse forut for Haralds besøk, kanskje i tiden før slaget, da Harald samlet støttespillere. Den danske historieskriveren Saxo bekrefter at Erik hjalp Harald med en hær ved to anledninger.⁵⁷³ De norrøne kildene hevder at også Magnus Sigurdsson senere oppsøkte Erik for hjelp,⁵⁷⁴ men Saxo er taus om dette.

Vi har sett fra tidligere samkongedømmer, som Harald Sigurdssons sønners og Magnussønnes, at det gjerne ble slik at én konge fikk de nordre og vestre delene av landet, og den andre den østre. Det er et interessant spørsmål hvorfor det etter Sigurd Magnussons død ble Harald og ikke Magnus som fikk Viken. Sigurd var jo som vi så i forrige kapittel aktiv i Viken, og spesielt i Konghelle. Etter hans død virker det imidlertid ikke som om sønnen hadde samme støtte i dette området. Magnus ble riktignok tatt til konge i Oslo, men etter dette har han få forbindelser til Viken. Harald Gille knyttes derimot til Viken på flere måter. Han ble tatt til konge på Haugating i Tønsberg, han hadde to gårder i Ranrike, og da han kom tilbake fra Danmark etter nederlaget ved Fyrileiv, dro han gjennom hele Viken og samlet folk, og var innom byene Tønsberg, Borg og Konghelle.⁵⁷⁵ Her har han trolig benyttet seg av de urbane kongsgårdene.

⁵⁶⁹ Snorre (1979): 594 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 2)

⁵⁷⁰ Snorre (1979): 597 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 5). Elvegrimer; fra Göta elv.

⁵⁷¹ Snorre (1979): 594-595 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 2-3)

⁵⁷² Snorre (1979): 595 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 3); *Fagerskinna* (2008): 354

⁵⁷³ Saxo (1898): 90, 92. Saxo skriver at Erik besluttet å hjelpe Harald fordi Magnus hadde sendt fra seg konen sin, som var Eriks niese. Snorre skriver også at konens frender «viste ham sto uvilje» (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 1), noe som rimeligvis henviser til Eriks støtte til Magnus' motstander Harald.

⁵⁷⁴ Snorre (1979): 609-611 (*Haraldssønnes saga*, kapittel 2-3); *Morkinskinna* (2004): 289

⁵⁷⁵ Snorre (1979): 596 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 4). Snorre forteller at Harald «gav len og veitsler til lendmennene» mot å få deres hjelp i kampen mot Magnus.

Harald skal ha vært svært vennsæl, mens Magnus fremstilles som en lite omgjengelig type.⁵⁷⁶ Dette bidro nok til Haralds popularitet, men forklarer likevel ikke hvorfor hans tilhengere i kampen mot Magnus hovedsakelig ser ut til å ha vært vikkværingene. Magnus stod sterkest i Trøndelag, men skillet er likevel ikke helt klart; Magnus hadde også lendmenn i Viken.⁵⁷⁷ Likevel må Viken kunne regnes som hovedsakelig Haralds interesseområde i 1130-årene. Det er mulig at vikkværingene var mer tilbøyelige til å støtte utfordrere. Folket i Viken hadde sammenlignet med vestlendingene og delvis trønderne en svakere tilknytning til Norge, noe som kan ha gjort dem mindre tradisjonsbundne og mer opportunistiske i forbindelse med kongevalg. Vi skal se at det er tendenser til dette også senere.

Det kan virke som om Harald etter å ha blitt enekonge⁵⁷⁸ konsentrerte seg om å få fotfeste i resten av landet. Han satte tre av sine fire sønner til fostring hos norske stormenn, hver i sine landsdeler.⁵⁷⁹ Plasseringen av sønnene kan ha vært en strategi for Harald for å sikre seg støtte i hele landet, og spesielt i Trøndelag der han stod svakest.⁵⁸⁰ Harald hadde mange lendmenn og sysselmenn i Viken, seks av dem omtales i sagaene.⁵⁸¹ Dette er flere enn noen andre norske konger før ham. Harald ser ut til å ha stått sterkest øst i Viken. Bortsett fra Tønsberg og Haugatinget, er det ingen informasjon om hans aktiviteter i de vestlige delene av landsdelen. Magnus hadde imidlertid en mann i vest-Viken. I slaget ved Holmengrå i 1139, der Magnus falt, omtales også en av mennene hans, Lodin Saupprud fra Linnestad i Re.⁵⁸² Lodin ble ført til Tønsberg og gravlagt der.⁵⁸³ Han var den eneste ikke-kongelige blant de falne som ikke ble begravd på stedet, noe som indikerer høy status. Gården Linnestad kan på denne tiden ha vært et maktsentrum i vest-Viken, og det går kanskje an å tenke seg at dette kan ha vært et sentrum for motstanden mot Harald. Magnus ble på sin side gravlagt i Oslo, som sin far Sigurd.

⁵⁷⁶ Snorre (1979): 593 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 1). «Harald Gille var vennlig og lystig [...]»; «Magnus var [...] pengekjær, lite hyggelig og omgjengelig.»

⁵⁷⁷ Helle (1974): 43. To av disse fikk Harald drept i Borg etter Fyrileiv-slaget, jevnfør Snorre (1979): 596 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 4)

⁵⁷⁸ Snorre (1979): 599 (*Magnus Blindes og Harald Gilles saga*, kapittel 8). Etter seieren over og avsettingen av Magnus i Bergen i 1135.

⁵⁷⁹ Snorre (1979): 609, 621 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 1 og 14). Inge hos Åmunde Gyrðsson i Viken, Sigurd hos Sæda-Gyrd Bårdsson i Trøndelag, og Magnus hos Kyrpinge-Orm (far til Erling Skakke) på Vestlandet.

⁵⁸⁰ Opheim (1996): kap. 3

⁵⁸¹ Se appendix 2

⁵⁸² Snorre (1979): 617 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 10)

⁵⁸³ Snorre (1979): 620 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 12)

Etter Haralds død i 1136 ble sønnen Inge tatt til konge på Borgarting.⁵⁸⁴ To av Haralds fremste menn, Tjostolv Ålessen og Åmunde Gyrðsson, fortsatte nå som støtte for sønnen hans. Begge var vikkværing, og sammen med Inges oppvekst i Viken, gav det Inge et naturlig fotfeste i denne landsdelen helt fra starten av. Broren Sigurd ble fostret i Trøndelag og hadde sitt kjerneområde der. I starten av brødrenes regjeringstid var det altså Viken og Trøndelag som var sentraene i Norge. Inge og Sigurd hadde felles hird så lenge de var barn, og denne bestod da hovedsakelig av vikkværing og trøndere i samarbeid. Slik ble den tradisjonelle Vestlandet-Trøndelag-forbindelsen brutt, og i stedet dannet vikkværing og trøndere en ny allianse.⁵⁸⁵

6.3 Vest-Viken

Etter de gamle lendmennenes død, fikk Inge og Sigurd seg hver sin hird. I tillegg til vestlendingen Erling Skakke, ble Inges fremste mann nå en ny vikkværing, Gregorius Dagsson fra Grenland. Gregorius var sønn av Magnus Berrføtts før omtalte lendmann Dag Eilivsson.⁵⁸⁶ Som faren i sin tid hadde gjort, holdt Gregorius til på gården Bratsberg ved Skien.⁵⁸⁷ Under Harald Gille var de østre delene av Viken mest fremtredende. Med Gregorius ble makttyngdepunktet i Viken flyttet vestover, ettersom Gregorius ble Inges nærmeste rådgiver og nærmest en riksstyrer på hans vegne.⁵⁸⁸ Mens det i Haraldssønnenes barndom var Trøndelag og Viken som var landets sentra, ble denne geografiske maktbalansen endret da de ble voksne. Inge hadde støtte både i Viken og på Vestlandet, mens Sigurd og etter hvert Øystein⁵⁸⁹ hadde tilhengerne sine i Trøndelag og i de helt østre delene av Viken.⁵⁹⁰ Da brødrene ble voksne, gjorde Sigurd og Øystein felles sak mot Inge. Bratsberg ble brent av kong Øystein i 1155.⁵⁹¹ Ildspåsettelsen kan ha vært et forsøk på å svekke Gregorius' betydning, men svekket trolig heller Øystein selv, som mistet flere av mennene sine til Inge etter denne hendelsen.⁵⁹²

⁵⁸⁴ Snorre (1979): 609 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 1)

⁵⁸⁵ Helle (1974): 44

⁵⁸⁶ Snorre (1979): 626 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 21)

⁵⁸⁷ Snorre (1979): 633 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 29)

⁵⁸⁸ Helle (1974): 54-55

⁵⁸⁹ Harald Gilles Vesterhavssøy-fødte sønn, kom til Norge i 1142.

⁵⁹⁰ Helle (1974): 55

⁵⁹¹ Snorre (1979): 633 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 29-30)

⁵⁹² Snorre (1979): 633 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 30). Gregorius og Inge «stjal» flere av Øysteins menn kort tid etter at Øystein brente ned Bratsberg, blant annet Øysteins svoger Simon Skalp og Gregorius' svoger Halldor Brynjolvsson.

Sigurd og Øystein Haraldssønner hadde enkelte opphold lengst øst i Viken. Snorre forteller at Sigurd var på veitsler øst i Viken. Han nevner ikke gårdsnavn, men det er naturlig å tenke på Fors eller Fyrileiv. Under dette oppholdet red Sigurd innom gården til Simon Torbergsson. Her innledet Sigurd et forhold til Simons tjenestejente, Tora, som ble mor til sønnen Håkon.⁵⁹³ Simon beskrives som mektig, og hadde trolig en forbindelse til Sigurd. Fra rundt 1150 oppholdt også Øystein seg ofte ved landegrensen.⁵⁹⁴ I 1157 ble han drept i Ranrike av svogeren Simon Skalp. Simon hadde tidligere vært en av Øysteins menn, men han var gått over til å støtte Inge.⁵⁹⁵ Etter drapet ble Øysteins lik flyttet Fors, faren Haralds gård, og han ble begravet i kirken der.⁵⁹⁶ Ingen norsk konge hadde tidligere blitt begravet i øst-Viken. Snorre kan også fortelle at lokalbefolkningen regnet Øystein for å være hellig.⁵⁹⁷ Begge disse faktorene sannsynliggjør en sterk tilknytning til Ranrike. Det ser ut til at Øystein hadde skaffet seg en viss kontroll over de østligste delene av Viken.⁵⁹⁸ At han ble begravet i kirken ved Fors gjør det sannsynlig at også Øystein benyttet denne kongsgården. Det virker rimelig å anta at Fors var Øysteins setegård under oppholdene hans i Viken.

6.4 Norsk kirkeprovins – knyttet Viken sterkere til Norge?

I 1152 eller 1153 ble det norske erkebispedømmet i Nidaros opprettet av den engelske kardinalen Nikolas Breakspear.⁵⁹⁹ Snorre forteller at alle de tre brødrekongene Inge, Sigurd og Øystein sammen stod for opprettelsen av erkestolen, men at Sigurd og Øystein først måtte forlike seg med Nikolas før sistnevnte gav samtykke til grunnleggelsen og innvielsen av Jon Birgersson som erkebiskop. Ifølge Snorre var Nikolas svært vennlig mot Inge, men sint på Sigurd og Øystein, uten at han forklarer hvorfor.⁶⁰⁰ Nikolas' favorisering av Inge kan ha bunnet i det faktum at Inge var den eneste av brødrene som var født innenfor ekteskap.⁶⁰¹ Det er også mulig at Sigurds og Øysteins livsførsel ble fordømt av kirken.⁶⁰² Opprettelsen av en egen norsk kirkeprovins hadde mange forskjellige årsaker, men en kirkelig løsrivelse fra det fellesnordiske erkebispedømmet i Lund kan bunnet i et ønske om å svekke den danske

⁵⁹³ Snorre (1979): 623-624 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 18)

⁵⁹⁴ Helle (1974): 54

⁵⁹⁵ Snorre (1979): 633 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 30)

⁵⁹⁶ Snorre (1979): 634-635 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 32); *Fagerskinna* (2008): 378

⁵⁹⁷ Snorre (1979): 635 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 32)

⁵⁹⁸ Helle (1974): 55

⁵⁹⁹ Helle (1974): 45

⁶⁰⁰ Snorre (1979): 627 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 23)

⁶⁰¹ Krag (2000): 110

⁶⁰² Helle (1974): 47

innflytelsen over Viken.⁶⁰³ Muligens kan den nye kirketilhørigheten til Nidaros til og med ha vært en av de fremste årsakene til at Viken endte opp som norsk og ikke dansk område.⁶⁰⁴

Allerede Sigurd Magnusson skal ha ønsket å opprette et norsk erkebispesete, i alle fall forteller Snorre at Sigurd sverget å gjøre forsøk på dette da han var hos kong Baldvin i Jerusalem i 1110.⁶⁰⁵ Hos Snorre fremstilles løftet som et rent religiøst anliggende, men det kan ikke utelukkes at Sigurd, dersom han virkelig forsøkte å opprette et norsk erkebispesete, også gjorde det av territorialpolitiske årsaker. Vi så jo at Sigurd var en av kongene som bidro til økt norsk kontroll med Viken. Det finnes ellers lite informasjon om hvem som ellers kan ha arbeidet for en egen norsk kirkeprovins. Det har vært vanlig i eldre norsk historieforskning (Keyser, Bugge, Bull) å anta at Sigurd og Øystein var imot opprettelsen, en antakelse hovedsakelig bygget på kardinal Nikolas' motvilje mot disse. Det er likevel ingenting i kildene som gir grunnlag for å fastslå noe slikt. Sannsynligvis var alle kongene positive til det nye erkebispedømmet.⁶⁰⁶ Privilegiebrevene ble da også sendt ut av alle kongene i fellesskap, og Øystein stod alene som garantist.⁶⁰⁷ Dersom et ønske om å knytte Viken sterkere til Norge var blant motivene, er det logisk at dette var noe alle de tre kongene ønsket.

Delingen av det nordiske bispedømmet i tre kan etter min mening ha vært viktig i et rikssamlingsperspektiv for alle de tre nordiske landene. Delingen kan ha vært et uttrykk for at det ble sterkere skiller mellom de tre nordiske rikene, og at det derfor ble naturlig med tre erkebispedømmer og ikke ett. En norsk kirkeprovins der Oslo bispedømme ble lagt til Nidaros, ble dermed med på å befeste Vikens stilling som norsk, og ikke dansk, område. Som jeg tok opp i forrige kapittel, kan tredelingen muligens spores tilbake til trekongemøtet i Konghelle i 1101. Dersom en tredeling ble tatt opp allerede da, betyr det at arbeidet for en egen norsk kirkeprovins kan ha startet *før* Sigurd Magnussons løfte til kong Baldvin; prosessen kan ha begynt under Sigurds far Magnus Berrføtt. En av årsakene til dette kan ha vært den norske kongens ønske om å sikre seg kontrollen over Viken, og spesielt den østlige grensen; et ønske som ser ut til å ha vært viktig for flere generasjoner norske konger helt frem til slutten av 1200-tallet.⁶⁰⁸

⁶⁰³ Helle (1974): 46

⁶⁰⁴ Krag (2005): 314

⁶⁰⁵ Snorre (1979): 574 (*Magnussønnenes saga*, kapittel 11)

⁶⁰⁶ Helle (1974): 47

⁶⁰⁷ *Regesta Norvegica* 1: 51-52

⁶⁰⁸ Jón Viðar Sigurðsson (2003): 25-26

6.5 Et splittet Viken?

Etter sine brødres fall, ble det nevøen Håkon Herdebrei Inge måtte kjempe mot. Håkon hadde som vi husker vokst opp øst i Viken. De to fosterbrødrene hans, Ånund og Andres, var med i flokken hans, og disse var, sammen med den opplandske storbondesønnen Sigurd Hallvardsson, Håkons fremste menn.⁶⁰⁹ Håkons flokk var altså forankret i de østre delene av Viken og på Opplandene, mens Inges flokk bestod av vikværing og vestlendinger, først og fremst representert ved henholdsvis Gregorius Dagsson og Erling Skakke. Både Håkon Herdebrei, hans fetter Øystein Øysteinsson og også Sverre (i det minste i hans tidligste regjeringstid) hentet støttespillere helt øst i Viken, mens resten av Viken var dominert av mer etablerte konger. Også under bagler- og birkebeinerkonflikten, da Viken ble styrt av baglerne, er det ting som tyder på at baglerkongene ikke hadde kontroll over områdene lengst øst.⁶¹⁰ Kan det ha vært slik at mens mesteparten av Viken gradvis ble integrert i resten av Norge, var området lengst øst, i alle fall i perioder, et område med uavklart tilhørighet?

En mulig forklaring på dette kan være at grenseområdet Viken sluttet å være et grenseområde gjennom gradvis integrering. Det er dermed naturlig at området lengst øst (som grenset mot Götaland og Danmark) brukte lengst tid på å bli integrert i Norge. Jeg finner imidlertid ingen eksempler på trinnvis integrering av andre områder i Viken, og også de østre områdene fremstår jo som vi har sett ut til å ha vært rimelig godt integrerte under den norske kongen fra Olav Haraldsson til Harald Gille. En trinnvis integrering av Viken kan likevel ikke utelukkes, selv om forskjellene mellom de lengst østre områdene og resten ikke trer tydelig frem før under Haraldssønnene.

På Inges og Håkons tid kan grensen mellom det integrerte Viken og «opprørs-Viken» ha gått omtrent ved lendmannsgården Vettaland, som lå rett sør for Svinesund. Her satt Inges lendmann Halldor Brynjolvsson. Halldor hadde tidligere vært lendmann for Inges bror Øystein,⁶¹¹ noe som kan illustrere at denne gården lå i et grenseområde. Vinteren 1161 ble

⁶⁰⁹ Snorre (1979): 637 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 1)

⁶¹⁰ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 35; *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1835), kapittel 18. Som jeg tok opp i kapittel 2 fikk kong Filippus Simonsson ved Kvitsøyforliket i 1208 tildelt styringen over området fra Rygjjarbit til Svinesund. Hvem som skulle ha området helt sørøst i Viken finnes det ingen informasjon om.

⁶¹¹ Snorre (1979): 633 (*Haraldssønnenes saga*, kapittel 30). Halldor var, akkurat som Simon Skalp, blant mennene som byttet side fra Øystein til Inge.

Vettaland brent av Håkon Herdebreis menn, og Halldor ble drept.⁶¹² Kanskje kan denne hendelsen ha vært et uttrykk for Håkon Herdebreis ekspansjon i sitt øst-vikske interesseområde. Både Håkons far Sigurd og farbror Øystein hadde vært aktive i øst-Viken, Håkon selv var oppvokst der, og det ser ut til at han «arvet» dette området.⁶¹³ Vi hører ikke mer om Vettaland etter brannen, og kanskje førte brannen og drapet på Halldor til at Vettaland mistet sin betydning som maktsenter. Dette kan også ha vært Håkons og hans støttespilleres intensjon. Inge og Gregorius holdt hovedsakelig til i byene. Inge selv oppholdt seg først og fremst i Oslo,⁶¹⁴ men Gregorius' mange opphold i Konghelle⁶¹⁵ kan ha hatt som formål å hindre ytterligere rekruttering til Håkon Herdebreis flokk. Brannen på Vettaland førte også indirekte til Gregorius' død, og med ham gikk det viksk-vestlandske samarbeidet i oppløsning.⁶¹⁶

6.6 Danekongen tilbake i Viken

Etter Inges død fikk Erling Skakke lansert sin egen sønn, fem år gamle Magnus, som kongsemne. Erling selv skulle styre på sønnens vegne.⁶¹⁷ Som Inge og Gregorius brukte Erling mye tid i de vikske byene.⁶¹⁸ Men hadde vestlendingen Erling virkelig støtte i Viken? Våren 1161, etter å ha blitt tatt til konge på Øretinget, reiste Håkon Herdebrei til Tønsberg og hans jarl Sigurd til Konghelle for å «verge landet» mot Erling Skakke.⁶¹⁹ Disse opplysningene kan tyde på at Håkon og Sigurd holdt seg i hver sin del av Viken for å forsvare landskapet mot Erlings menn. Erling angrep Håkon i Tønsberg og satte fyr på byen for å få mennene hans ut.⁶²⁰ Erling fremstår her ikke nettopp som en mann Tønsbergmennene støttet. Bymennene fikk grid, og Håkons menn flyktet. Først etter denne hendelsen kan Snorre fortelle at Erling «la hele Viken under Magnus».⁶²¹ Dette forsterker inntrykket av at det tidligere var Håkon som hadde kontrollen i Viken. Snorre forteller at vikkværingene var venner med Erling og Magnus, men presiserer likevel at dette kom av det gode forholdet de hadde

⁶¹² Snorre (1979): 645-646 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 12-13)

⁶¹³ Snorre (1979): 637 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 1). Snorre skriver at de som fulgte Håkon var «venner til kong Øystein og kong Sigurd.»

⁶¹⁴ Snorre (1979): 637, 644, 645, 647 (*Håkon Herdebreis saga*, kapittel 1, 11, 12 og 15)

⁶¹⁵ Snorre (1979): 637, 644, 645, 646 (*Håkon Herdebreis saga* kapittel 1, 11, 12 og 13)

⁶¹⁶ Helle (1974): 56

⁶¹⁷ Snorre (1979): 653-654 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 1)

⁶¹⁸ Snorre (1979): 665, 672 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 19, 21, 31). Erling oppholdt seg i Tønsberg vinteren 1162-63 og våren 1164, høsten 1163 i Konghelle og høsten 1166 i Oslo.

⁶¹⁹ Snorre (1979): 654 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 3)

⁶²⁰ Snorre (1979): 655 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 3)

⁶²¹ Snorre (1979): 655-656 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 3-4)

hatt til Inge Haraldsson.⁶²² Erling og Magnus kan ha blitt regnet som Inges etterfølgere, ettersom Erling hadde vært Inges mann. Men Inge var oppvokst i Viken og hadde sannsynligvis derfor en tryggere posisjon med flere kontakter i området enn hva vestlendingen Erling hadde. Vikværingenes lojalitet overfor Erling og Magnus var ikke nødvendigvis særlig sterk.

I februar 1163 stod det første slaget på Re. Erlings motstandere var ledet av Sigurd Hallvardsson, først leder for Håkons menn, og nå for det nye kongsemnet Sigurd Markusfostre, en annen sønn av Sigurd Haraldsson. Sigurd Hallvardsson var ifølge *Fagerskinna* på Dyndugstad,⁶²³ som vi husker fra kapittel 3 at trolig var gården Linnestad, og at slaget stod der. Linnestad kan ha vært et maktsenter fra 1130-årene, med Lodin Saupprud. Hvem som bodde på Linnestad under slaget i 1163 er ukjent, men man kan tenke seg at det var etterkommere av Lodin, og at disse støttet Sigurd Hallvardsson fremfor Erling. I dette slaget falt Sigurd, og Erling Skakke slo seg ned i Tønsberg, hvor han oppholdt seg resten av vinteren.⁶²⁴ I forbindelse med slaget kan Erling ha bemektiget seg gården Ramnes, som vi husker fra kapittel 3 at trolig var Magnus' kongsgård. Erling kan ha konfiskert gården fra en lokal høvding i et forsøk på å få kontroll med vikværingene. Den tidligere eieren kan ha vært en av støttespillerne til Sigurd Hallvardsson.⁶²⁵

Ifølge Snorre inngikk Erling og danekongen Valdemar Knutsson en avtale kort tid etter at Magnus ble valgt til konge. Dersom Valdemar hjalp Magnus å bli konge over hele Norge, skulle Valdemar få Viken nord til Rygjjarbit, slik forfedrene hans hadde hatt.⁶²⁶ Valdemar kom til Viken i 1165. Ifølge Saxo ble han nærmest invitert dit av restene av flokken til Håkon Herdebrei og Sigurd Markusfostre. Saxo forteller at Valdemar ble godt mottatt av vikværingene, som tok ham til konge på Borgarting.⁶²⁷ Saxos fremstilling av den norske borgerkrigen er i det hele tatt klart i favør av både Inges og senere Erlings motstandere.⁶²⁸ Snorre og *Fagerskinna* hevder på sin side at vikværingene nektet å kongehylle Valdemar.⁶²⁹

⁶²² Snorre (1979): 660 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 10)

⁶²³ *Fagerskinna* (2008): 382

⁶²⁴ Snorre (1979): 662 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 14)

⁶²⁵ Snorre (1979): 661 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 12) hevder Sigurd Hallvardsson holdt til på Ramnes under slaget. Kanskje stammer denne påstanden fra en opplysning om at Ramnes var gården til noen som støttet Sigurd og kongsemnene hans.

⁶²⁶ Snorre (1979): 654 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 2)

⁶²⁷ Saxo (1898): 197

⁶²⁸ Krag (1990): 188

⁶²⁹ Snorre (1979): 670 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 27); *Fagerskinna* (2008): 399. Snorre kan også fortelle at før Valdemars reise til Viken, hadde Erling holdt ting i Borg, der han fortalte bøndene i Viken om

Saxo var Valdemars samtidige, og hans fremstilling bør derfor vektlegges sterkest.⁶³⁰

Valdemar mente trolig, uavhengig av en avtale mellom ham og Erling, at han hadde rett til å bli norsk konge.⁶³¹ Erlings posisjon var også utrygg både i Viken og i Trøndelag i 1160-årene.⁶³² Disse faktorene gjør det sannsynlig at Valdemar faktisk *ble* tatt til konge i Viken, og at folket der fant det naturlig å tjene ham fremfor Erling. Erling manglet tilknytning til Viken, og for vikværingene kan Valdemar ha fremstått som et bedre alternativ. Valdemar greide imidlertid ikke vinne over Erling. Dette skyldes ikke at han ikke hadde vikværingenes støtte til det, men at han trolig ikke fant det bryet verd, da han hadde mer presserende utfordringer med venderne ved Danmarks sørlige grense.⁶³³

Vinteren 1177 stod det andre slaget på Re, mellom Magnus Erlingsson og birkebeinerne, ledet av Øystein Haraldssons sønn Øystein Møyla. Magnus oppholdt seg i Tønsberg da han fikk vite at birkebeinerne var på Re. Magnus dro derfor opp til Ramnes, som trolig da var hans kongsgård.⁶³⁴ Ved Ramnes seiret Magnus' styrker over birkebeinerne. Øystein og flere av hans menn falt, og de overlevende flyktet. Ifølge Snorre var flere av de falne trøndere.⁶³⁵ Dette er ikke overraskende, Magnus' og Erlings svake stilling i Trøndelag tatt i betraktning. Vi aner altså en ny viksk-trøndersk allianse, slik vi så i Inge og Sigurd Haraldssønners barndom, og under Øystein Haraldsson og Håkon Herdebrei. Det vestlandsk-vikske samarbeidet under Inge Haraldsson da Gregorius og Erling var lendmenn, var over med Gregorius' død, og det ser ikke ut til at Erling og Magnus fant vikske samarbeidspartnere av samme kaliber som Gregorius. De første årene av Magnus' kongedømme var derfor preget av forsvar mot vikske (og til dels opplandske og trønderske) utfordrere. Det stod hele fem slag i Viken mellom Magnus/Erling og flokker som utfordret kongedømmet deres i perioden 1161 til 1177.⁶³⁶ Dette, samt Valdemars kongehylling i 1165, gjør det tydelig at spørsmålet om hvem som skulle være konge i Viken på denne tiden var et temmelig åpent et.

hans og Valdemars avtale om at Valdemar skulle få Viken. Vikværingene skal da ha sagt at de ikke på noe vilkår ville bli Valdemars menn (*Magnus Erlingssons saga* kapittel 24).

⁶³⁰ Helle (1974): 69

⁶³¹ Krag (1990): 186

⁶³² Krag (1990): 188

⁶³³ Krag (1990): 188. Krag poengterer at Valdemar trolig var mest opptatt av å kunne titulere seg som norsk konge, og ikke av det å utøve reell kongsmyndighet.

⁶³⁴ Snorre (1979): 677 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 42)

⁶³⁵ Snorre (1979): 678-679 (*Magnus Erlingssons saga*, kapittel 42-43)

⁶³⁶ Regnet som da Erling Skakke forsøkte å brenne Håkon Herdebreis menn i Tønsberg i 1161, det første slaget på Re i 1163, et slag mellom Erling og Sigurd Markusfostres menn på Hisingen samme år, slaget mellom Erling og Olav Ugjæva på Stanger i 1168, og slaget på Re mellom Magnus Erlingsson og birkebeinerne i 1177.

6.7 Et eget Østlandsrike

Etter nederlaget på Re i 1177 overtok Sverre Sigurdsson, som mente å være sønn av Sigurd Haraldsson, birkebeinerflokket.⁶³⁷ En stor del av kampene mellom Sverre og Magnus Erlingsson foregikk i Viken, og vi ser at det foregikk en maktkamp frem og tilbake mellom de to kongene i området. Med Sverres inntreden ser vi også en endring i gårdsmønsteret i Viken idet ingen kongsgårder omtales i hans regjeringstid. Fra slutten av 1100-tallet ble det vanlig at kongene fikk sine inntekter ført inn til byene, slik at de kunne bli underholdt der fremfor på landet.⁶³⁸ Sverres svake tilknytning til Viken spilte trolig også inn. Tross Erlings og Magnus' tidvis usikre posisjon i Viken, ser det likevel ut til at de hadde mer støtte der enn hva Sverre greide å skaffe seg. Magnus hadde kongsgården Ramnes, og han hadde også lendmannen Simon på gården Skrikvik i Ranrike. Skrikvik ble brent av Sverres menn i 1178,⁶³⁹ en konflikt som kan tolkes som et forsøk fra Sverres side på å svekke Magnus' menn, og dermed hans makt i Viken.

Det fremgår av *Sverres saga* at det var en kontinuerlig kamp mellom de to kongene Sverre og Magnus om hvem som kunne vinne Viken. Samme år som nedkjempelsen av Simon, møttes Magnus og Sverre ved Konghelle. Etter en kort kamp tok Magnus opphold i Oslo, mens Sverre «la under seg alle de østre sysler»,⁶⁴⁰ noe som tyder at Sverre stod sterkest helt øst i Viken, mens Magnus hadde mer støtte i nord og vest. Opplysninger om de to kongenes inntektsområder⁶⁴¹ kan tyde på at de hadde hvert sitt hovedområde, henholdsvis Vestlandet og Trøndelag, mens Viken var noe de begge kjempet om kontrollen over. Begge forsøkte å sette sine menn i sysler og ta skatter og avgifter fra Viken.⁶⁴² Det er vanskelig å si hvem vikkværingene egentlig sympatiserte med.

Vinteren 1184 var Magnus i Danmark, hvor han ble lovet støtte og tildelt en stor hær av kong Valdemar. Samme vår reiste Magnus til Viken og søkte støttespillere, først i Konghelle, og så i Tønsberg. Han skal ha blitt godt mottatt i begge byene, og utstyrt med skip fra bymennene.

⁶³⁷ *Sverres saga* (1914), kapittel 5

⁶³⁸ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 160

⁶³⁹ *Sverres saga* (1914), kapittel 18

⁶⁴⁰ *Sverres saga* (1914), kapittel 25

⁶⁴¹ *Sverres saga* (1914), kapittel 63. Det fortelles at Magnus hadde inntektene sør for Stad og helt nord til Trondheimsfjorden, mens Sverre tok inntektene fra Trøndelag.

⁶⁴² *Sverres saga* (1914), kapittel 25; 51; 52. Her fortelles det om hvordan både Sverre og Magnus vekselvis satte sine underordnede i Viken.

Da Magnus holdt tale i Tønsberg, fristet han med at han ville ta len av kong Valdemar, noe som ville være et langt fredeligere alternativ enn Sverres styre.⁶⁴³ Dette vitner om at danekongens krav på Viken fremdeles var reelt. Valdemar kan ha krevd en form for overmyndighet over Viken av Magnus, i bytte mot hær og støtte. Kanskje kan Valdemars støtte ha vært med på å overbevise vikkværingene om å ta Magnus' side. Som kjent hjalp hverken Valdemars eller vikkværingenes støtte Magnus, som ble drept i slaget på Fimreite kort tid etter.⁶⁴⁴ Sverres regjeringstid etter Magnus' fall var preget av stadige reisninger mot ham og birkebeinerne, de fleste med opphav i Viken. Det lyktes nå Sverre å ta kontrollen også over Vestlandet, slik at det utviklet seg en ny vestlandsk-trøndersk forbindelse. Dermed stod Viken alene igjen som det området Sverre og birkebeinerne ikke hadde kontroll over.⁶⁴⁵ De vikske opprørsflokkene fikk ofte støtte fra Danmark, og Sverre og birkebeinerne fra Sverige.⁶⁴⁶ Slik ble Norge på et vis inndelt i to – Vestlandet og Trøndelag som ett rike og Viken og Opplandene som et annet.

I 1196 oppstod baglerflokkene, som skulle bli en langvarig trussel mot kongedømmet til Sverre og hans etterkommere. De fleste baglerne var vikkværingene.⁶⁴⁷ En av hovedpersonene var Nikolas Arnesson, biskop i Oslo. Nikolas var bror av Inge Haraldsson på morssiden, og hadde tidligere støttet Magnus Erlingsson.⁶⁴⁸ Baglerne tok Inge Magnusson, som gikk for å være sønn av Magnus Erlingsson, til konge på Borgartinget, og la under seg hele Viken og Opplandene.⁶⁴⁹ Det første slaget mellom baglerne og birkebeinerne stod i Viken, på gården Sonaberg på Tjærnø, der baglerne fikk seier.⁶⁵⁰ Baglerne representerte på mange måter en felles viksk og kirkelig motstand mot Sverre, og det regionale preget borgerkrigene allerede hadde, ble enda sterkere med baglerne. Flokken greide å skape et reelt alternativ til Sverres og birkebeinernes kongedømme; et eget østlandsk rike.

Sverres siste leveår kjennetegnes av den store motstanden han møtte i Viken.⁶⁵¹ I 1200 oppstod en konflikt mellom Sverre og vikkværingene. Sverre hadde pålagt vikkværingene leidang, men gitt trønderne hjemlov, noe som førte til stor frustrasjon blant førstnevnte.

⁶⁴³ *Sverres saga* (1914), kapittel 85

⁶⁴⁴ *Sverres saga* (1914), kapittel 93

⁶⁴⁵ Helle (1974): 90

⁶⁴⁶ Jón Viðar Sigurðsson (1999): 122

⁶⁴⁷ *Sverres saga* (1914), kapittel 129

⁶⁴⁸ *Sverres saga* (1914), kapittel 44

⁶⁴⁹ *Sverres saga* (1914), kapittel 132

⁶⁵⁰ *Sverres saga* (1914), kapittel 130

⁶⁵¹ Helle (1974): 92

Bøndene holdt derfor et hemmelig råd, hvor de bestemte seg for å gjøre opprør mot kongen. Rådet ble holdt i Oslo, og bønder over hele Viken fra Svinesund til Vestfold, samt fra Romerike, var med, og hovedsaken var skattene de var pålagt.⁶⁵² I sagaen kalles opprøret et «svikeråd», slik at det er lett å forstå fra hvis synspunkt sagaen er skrevet. Det er tydelig at vikværingene forsøkes fremstilt i et dårlig lys. Det kom til et slag ved Akershagen utenfor Oslo, men det ble til slutt Sverre og birkebeinerne som gikk seirende ut av kampene, godt hjulpet av bymenn fra Oslo.⁶⁵³

Det fremgår av beretningen at Sverre hadde en del støttespillere blant bymennene i Oslo, uten at dette utdypes nærmere.⁶⁵⁴ Bymennene i Tønsberg var derimot på opprørernes side, sammen med bøndene fra mer rurale områder. Kanskje kan Sverre ha hatt flere støttespillere i Oslo enn i Tønsberg, skjønt ingenting tyder på dette fra tidligere. Det ser ut til at motstanden mot ham var sterk over hele Viken, bortsett fra kanskje i de aller østligste delene.⁶⁵⁵ Det er også interessant at dette ser ut til å ha vært et folkelig opprør, altså et opprør fra bøndene, ikke bare de lokale stormennene. Det kan selvsagt diskuteres hvorvidt aristokrati og storbønder bare brukte den jevne befolkning i deres eget opprør mot Sverre, men vi ser eksempler på at bøndene selv viste motstand.⁶⁵⁶ Opprørene og motviljen mot Sverre ser ut til først og fremst å ha hatt økonomiske årsaker, og det er tydelig at vikværingene var hardt presset.

Sverres sønn Håkon forsøkte en mildere fremgangsmåte mot vikværingene. Baglernes konge Inge falt i strid på Opplandene,⁶⁵⁷ en mulighet Håkon benyttet seg av. Han sendte mennene sine fra Trøndelag til Viken og Opplandene med løfter om gode vilkår, og kom selv til Viken våren 1203, først helt øst til Göta elv, og deretter til Oslo.⁶⁵⁸ På denne ferden gjennom øst-Viken kan Håkon ha vært innom gårdene Huseby og Folkenborg i bygden Heggen i Borgarsysle. På sistnevnte gård bodde presten Trond, som senere skulle fostre Håkons

⁶⁵² *Sverres saga* (1914), kapittel 162

⁶⁵³ *Sverres saga* (1914), kapittel 165

⁶⁵⁴ *Sverres saga* (1914), kap. 162. Det fortelles at Sverre før slaget lot «[...] straks blaase hele hæren sammen, baade sine mænd og likesaa byfolket og kjøbmændene [i Oslo].»

⁶⁵⁵ *Sverres saga* (1914), kapittel 167, 168, 169, 171, 179. Vikværingene fortsatte opprøret mot Sverre etter slaget ved Akershagen, og de lot ikke Sverre komme inn til land noen steder før i Konghelle, der Sverre påla bøndene skatter og leidang. Vi så også at bøndene lengst øst i Viken heller ikke var med i «svikerådet», muligens var disse mildere stemt mot Sverre.

⁶⁵⁶ *Sverres saga* (1914), kap. 162; 167. Bøndenes hemmelige råd og bøndenes egging av baglerne til å gå mot birkebeinerne under et slag på Skarvstad i Ranrike.

⁶⁵⁷ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 3

⁶⁵⁸ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 4

sønn.⁶⁵⁹ Kanskje opprettet Håkon et vennsforhold med Trond, og at dette førte til Tronds ansvarsfølelse overfor Håkons sønn. På Huseby bodde Erlend, som senere hjalp Trond å skjule Håkons sønn for birkebeinerne.⁶⁶⁰ Det gjør det sannsynlig at Erlend, som også var en slektning av Håkon,⁶⁶¹ kan ha vært blant hans venner. En Husebygård kan også, som vi var inne på i kapittel 3, ha vært en kongelig administrasjonsgård. Begge gårdene fremstår dermed som enslige birkebeinergårder i en bygd der disse ellers hadde liten støtte.⁶⁶²

Håkon Sverresson døde allerede året etter,⁶⁶³ og baglerne reiste flokken på ny, nå med Erling Steinvegg, en påstått sønn av Magnus Erlingsson, som konge. Baglerne hadde oppholdt seg i Danmark, men nå reiste de til Norge og underla seg Viken. Det fremgår av beretningen at Erling og mennene hans først tok kontrollen over de vestre delene av Viken, før de reiste til Oslo, der de møtte Nikolas Arnesson.⁶⁶⁴ Erling Steinvegg ville gjennomføre en jernprøve for å bevise sin farsætt, og Nikolas dikterte ham rundt, først i Oslo, deretter til Borg, og til sist til Tønsberg, hvor det ble bestemt at prøven skulle gjennomføres.⁶⁶⁵ Nikolas var skeptisk til Erling, og ønsket sin søstersønn Filippus Simonsson⁶⁶⁶ som konge. Dette ønsket bar han frem for danekongen Valdemar Valdemarsson,⁶⁶⁷ som til slutt gikk med på å støtte Filippus' kandidatur.

Sommeren 1204 kom Valdemar til Tønsberg med 300 skip, men greide ikke overtale baglerne til å gi Filippus kongsnavn. Erling gjennomførte jernbyrden sin i Valdemars påsyn. Han bestod prøven, og Valdemar gav ham 35 skip med full utrustning. Dagen etter ble Erling tatt til konge på Haugatinget, mens Filippus ble utnevnt til jarl.⁶⁶⁸ Det er tydelig at Nikolas var den som trakk i trådene i baglerflokken. Han knyttet også flokken i nært samarbeid med danekongen. Valdemar var åpenbart villig til å støtte baglerne med store ressurser. Grunnen var trolig et fortsatt ønske om dansk overherredømme i Viken. Ifølge danske annaler avla

⁶⁵⁹ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 19

⁶⁶⁰ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 19

⁶⁶¹ Erlend omtales som en frende av Håkons far Sverre.

⁶⁶² Jevnfør *Sverres saga* (1914), kapittel 162. «Heggnene», folket i Heggen, var med i «svikerådet» mot Sverre i 1200.

⁶⁶³ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 6

⁶⁶⁴ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 8. «Men da de kom til Viken, gik alt folket under dem, og saaledes fór de øst til Oslo.»

⁶⁶⁵ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 8

⁶⁶⁶ Filippus' mor Margret og Nikolas var begge barn av Ingerid Ragnvaldsdotter, Inge Haraldssons mor.

⁶⁶⁷ Sønn av Valdemar Knutsson, som ble tatt til konge på Borgarting i 1165

⁶⁶⁸ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 9

både Erling og Filippus lensed til Valdemar.⁶⁶⁹ Dette kan bety at Valdemar regnet dem for å være hans undersåtter med Viken i len, og at Valdemar nå anså seg selv for å være konge også over Viken. Baglernes vikske rike var dermed avhengig av danekongens støtte. Det fortelles at Valdemar fór fredelig frem under sitt opphold i Viken.⁶⁷⁰ Kanskje er dette et tegn på at vikkværingene hadde akseptert hans overherredømme. I alle fall må Valdemar ha ansett det for unødvendig å kjempe for sin posisjon. Etter jernprøven var Erling i gjestebud hos Valdemar.⁶⁷¹ Nøyaktig hvor gjestebudet kan ha blitt holdt, utdypes ikke, men det må rimeligvis ha vært på kongsgården i Tønsberg. Å holde gjestebud var i middelalderen en måte å skaffe seg tilhengere på.⁶⁷² Valdemars gjestebud for Erling kan dermed ha vært en stadfesting av Erlings lensed til Valdemar.

På begynnelsen av 1200-tallet ser Tønsberg ut til å ha vært Vikens klart viktigste by, tett etterfulgt av Oslo. Borg var kongehyllingsby med Borgarting, men ser ikke ut til å ha vært av så stor betydning ellers. Konghelle nevnes knapt. Tønsberg var baglernes hovedsete. Baglerkongene oppholdt seg stort sett alltid i Tønsberg når de trakk seg tilbake.⁶⁷³ Her bodde de på «Berget», altså Slottsfjellet, hvor kongsgården må ha ligget. På Erlings og Filippus' tid var dette trolig fortsatt tømmerhus, mens kirken på Berget, Mikaelkirken, var i sten.⁶⁷⁴ Det ser ikke ut til at hverken Erling eller Filippus hadde noen rurale kongsgårder; de styrte fra byene, da fortrinnsvis Tønsberg. Enkelte rurale gårder kan ha blitt brukt i administrasjonen. Erlend fra Huseby, som vi husker var blant Håkon Sverressons venner i 1203, gav Filippus kongsnavn på Borgarting i 1207.⁶⁷⁵ Det ser altså ut til at Erlend skiftet side, kanskje grunnet Håkon Sverressons død. Vikkværingen Erlend kan ha hatt mer utbytte av å støtte Filippus enn den trønderske birkebeinerkongen Inge. Dermed kan gården Huseby ha blitt tatt i bruk av baglerne i stedet for birkebeinerne. I tillegg kommer gården Blakstad i Asker, der bagleren og sysselmannen Gudolv holdt til.⁶⁷⁶

⁶⁶⁹ Helle (1974): 95-96

⁶⁷⁰ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 9

⁶⁷¹ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 9

⁶⁷² Jón Viðar Sigurðsson (2008): 228-229

⁶⁷³ Jfr. *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 9, 13, 15, 25, 26, 32, 34, 37, 38

⁶⁷⁴ Fischer (1932)

⁶⁷⁵ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kap. 26

⁶⁷⁶ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 158

6.8 Håkon Håkonsson tar kontroll over Viken

I 1208 ble resultatet av Kvitsøyforliket at Filippus skulle ha Opplandene og Viken fra Rygjarbit til Svinesund.⁶⁷⁷ Det fremstår også som at baglerne hadde god kontroll over dette området. Men hva med Viken fra Svinesund og til Göta elv? Dette området hører vi lite om i *Baglersagaen*, og det finnes ingen informasjon om hvem som skulle ha styringen der etter Kvitsøyforliket. Dersom det var birkebeinerkongen Inge Bårdsson som skulle ta inntektene derfra, er det ikke nevnt med et ord. Erling Steinveggs sysselmann Jon Drotning hadde syssel ved elven i 1206, hvor han også ble drept samme år.⁶⁷⁸ Etter det nevnes ikke det østligste området i Viken igjen før i forbindelse med Håkon Håkonssons kongehylling i Viken etter Filippus' død i 1217.

Håkon Håkonsson ble, etter å blitt tatt til konge på Haugating og Borgarting, også kongehyllet i Stovne i Vette herred,⁶⁷⁹ på Hornboruting⁶⁸⁰ og på Älvebakke,⁶⁸¹ altså tingsteder i den østligste delen av Viken. Håkon og Skule Jarl oppholdt seg deretter i Konghelle den påfølgende høsten.⁶⁸² At Håkon måtte innom hele tre tingsteder mellom Svinesund og Göta elv, gir inntrykk av at han måtte gjøre større innsats for å legge dette området under seg enn hva som krevdes i resten av Viken. Hvordan forholdene i dette området kan ha vært i tiden mellom drapet på Jon Drotning og Håkons kongehylling, er det altså ingen informasjon om. Det ser ut til at perioden mellom Kvitsøyforliket og Filippus' død kjennetegnes av at det østlandske baglerriket og det trøndsk-vestlandske birkebeinerriket eksisterte forholdsvis fredelig på hver sin kant.⁶⁸³ Med Filippus' død var denne sameksistensen over.

Håkon Håkonssons regjeringstid i Viken er som Erlings og Filippus' preget av mest aktivitet i byene. Håkon fikk reist en ny kongsgård i stein i Tønsberg,⁶⁸⁴ men det er liten omtale av rurale gårder utover navns nevne. En potensiell rural kongsgård er likevel Folkenborg i Aurmark, som Håkon ifølge *Håkon Håkonssons saga* besøkte i 1225, i forbindelse med

⁶⁷⁷ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 35

⁶⁷⁸ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 17

⁶⁷⁹ Sør for Strømstad

⁶⁸⁰ Ved Hamburgsund i Båhuslen

⁶⁸¹ Ved Kungälv

⁶⁸² Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 49

⁶⁸³ Arstad (1995): 66

⁶⁸⁴ Brendalsmo (1994): 46

kongens Värmlandstog.⁶⁸⁵ Folkenborg kan ha vært en gård kongen benyttet når han hadde ærender i de indre bygdene i Borgarsyssel eller grensetraktene i Sverige.

Blakstad i Asker, gården til Gudolv, fortsatte å være et maktsentrum. Da baglerne ble enige med birkebeinerne om å legge ned flokken, var Gudolv en av dem som ble Håkons håndgangne menn.⁶⁸⁶ Gudolv fikk imidlertid ingen syssel, fordi han skal ha hatt dårlig rykte på seg fra bøndene i sin tidligere syssel.⁶⁸⁷ Gudolv er nevnt som sysselmann i Lier i 1206,⁶⁸⁸ kanskje var det folket der som ikke var fornøyd med ham. Fordi Gudolv var misfornøyd med sin manglende posisjon hos birkebeinerne, tok han initiativet til å finne Erling Steinveggs sønn Sigurd i Danmark, og Gudolv ble nå den fremste høvdingen i den nye flokken ribbungene.⁶⁸⁹ Ribbungenes ønske var trolig gjenopprettelse av det østnorske baglerriket.⁶⁹⁰ Reisingen av ribbungflokken var, slik den fremstilles i *Håkon Håkonssons saga*, direkte utløst av tidligere baglerhøvdingers manglende posisjoner hos birkebeinerne. Flere av disse baglerne, først og fremst representert ved Gudolv, hadde interesse av et fortsatt selvstendig baglerrike, en mulighet de mistet ved oppløsningen av baglerflokken. For dem ble det derfor naturlig å fortsette kampen mot en riksenhet under Håkon.⁶⁹¹

De tidligere baglerne som fikk en posisjon hos Håkon og birkebeinerne, var gjerne menn som ikke opprinnelig var fra Viken. Blant disse trenger ikke idéen om et eget østlandsk rike ha betydd noe, og de kan dessuten ha ant nye karrieremuligheter hos birkebeinerne.⁶⁹² De gamle baglerne med tilknytning til Østlandet tapte på baglernes oppløsning fordi de fikk sin innflytelse kraftig redusert hos birkebeinerne.⁶⁹³ Vikværingene som Gudolv fra Blakstad ble kanskje ansett av birkebeinerne som potensielt mindre lojale i oppbyggingen av ett norsk rike, og derfor valgt bort da nye sysler og andre maktposisjoner ble utdelt. Blakstad ble også, som vi husker fra kapittel 3, trolig konfiskert av kongen etter Gudolvs død, et vitnesbyrd om at den norske kongen følte seg truet av de vikske stormennene. Ribbungopprøret er et klart tegn på at

⁶⁸⁵ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 126

⁶⁸⁶ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 64

⁶⁸⁷ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 69

⁶⁸⁸ *Håkons, Guttorms og Inges saga* (1914), kapittel 17. Se også Appendix 2.

⁶⁸⁹ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 69-70

⁶⁹⁰ Arstad (1995): 71

⁶⁹¹ Arstad (1995): 67-69

⁶⁹² Krag (2000): 130

⁶⁹³ Krag (2000): 131

i alle fall deler av det østnorske aristokratiet ikke hadde interesse av å bli underlagt birkebeinerkongen.⁶⁹⁴ Stridighetene i Viken var derfor ikke over med baglernes oppløsning.

Ribbungene fikk stor støtte de første årene, mest i de østre delene av Viken og på Opplandene.⁶⁹⁵ Det ser ikke ut til at de hadde spesielt mye støtte vest i Viken. Tvert imot fortelles det at de drepte flere menn i Tønsberg, og rante både bymenn, kjøpmenn og bønder i Tønsberg og Vestfold.⁶⁹⁶ Skule jarl satt flere ganger i Tønsberg til forsvar mot ribbungene.⁶⁹⁷ Dette sannsynliggjør at Håkon og birkebeinerne hadde større kontroll over de vestre delene av Viken enn over de østre. Sommeren 1223 kontaktet Sigurd Ribbung Skule for å forhandle om vilkår dersom ribbungene skulle tas opp i birkebeinerflokket. Sigurd krevde da en tredjedel av Norge, noe Skule ikke ville gi.⁶⁹⁸ Sigurds, og kanskje også de vikske bøndenes, ønske var trolig annerkjennelse av et eget østlandsk rike parallelt med birkebeinerriket.⁶⁹⁹

Knut Håkonsson ble i 1226 tatt til konge over ribbungene,⁷⁰⁰ og dette ble begynnelsen på slutten. Knut var delvis trønder og delvis at götsk ætt, og hadde dermed ingen lokal posisjon i Viken. Under hans lederskap ble det også hardere fremferd og økt vilkårlig voldsbruk i Viken. Mens ribbungene under Sigurd hadde fart rolig frem både i Oslo og i øst-Viken, drev Knuts menn med vold, ran og trusler der.⁷⁰¹ Knuts ætt og det at han hadde med seg flere götske menn i hæren, gjorde også sitt til at han mistet støtte i Viken.⁷⁰² Da Knut lot seg gi kongsnavn i Oslo, holdt bøndene ting og gjorde opprør mot ribbungene ved Aker.⁷⁰³ Det ser altså ut til at ribbungene mistet støtten i Viken da Sigurd Ribbung døde, slik at de bare hadde Opplandene igjen. Det er illustrerende at etter Sigurds død, «skilte Gudolv fra Blakstad lag med ribbungene og vendte hjem til sin gård».⁷⁰⁴ Vikværingen Gudolv forlot altså ribbungene da Knut ble konge, fordi ribbungene ikke lenger var til fordel for vikkværingene.

⁶⁹⁴ Arstad (1995): 69

⁶⁹⁵ Arstad (1995): 69-70

⁶⁹⁶ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 126-127

⁶⁹⁷ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 89, 92, 93

⁶⁹⁸ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 94-95

⁶⁹⁹ Arstad (1995): 71

⁷⁰⁰ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 151-152. Knut var sønn av Håkon Galen, Inge Bårdssons halvbror på morssiden.

⁷⁰¹ Arstad (1995): 77-78

⁷⁰² Arstad (1995): 76

⁷⁰³ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 152

⁷⁰⁴ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 158

Den siste fasen av borgerkrigene regnes som Skule jarls opprør. Skule dro igjen danekongen Valdemar inn i striden. Han sendte sendemenn til Valdemar i 1227, og året etter reiste han selv til København, og fikk danekongens støtte.⁷⁰⁵ Det er ellers lite informasjon om forholdene i Viken de påfølgende årene, noe som kan tolkes dithen at området var rimelig fredelig og godt kontrollert av kongen. I 1237 ble Skule gitt hertugnavn av Håkon, og det ble bestemt at han skulle få en tredjedel av alle syslene i landet.⁷⁰⁶ Dette var ikke nok for Skule, og to år senere lot han seg ta til konge på Øretinget.⁷⁰⁷ Det følgende året ble det åpen kamp mellom Skule og Håkon, og deler av denne foregikk i Viken.

Skule ble gitt kongsnavn i Oslo våren 1240.⁷⁰⁸ Her samlet han en stor hær, og etter noen spredte kamper døde Håkons sysselmann Arnbjørn Jonsson. Dette utnyttet Skule, og tok over Vallandsøy ved utløpet av Glomma, der Arnbjørn hadde hatt sitt sete som sysselmann i Borgarsysle. Sturla forteller at folk nå mente at ingen kunne stå imot jarlen, og vikværingene var «[...] i tvil om hvor de skulle stå om kongen ikke kom.»⁷⁰⁹ Dette kan tolkes som at vikværingene trodde Skule ville kunne ta over Viken. De siste kampene mellom Håkon og Skule stod utenfor Oslo. Da Skule var i Oslo og Håkon og mennene hans lå i fjorden, skal han ha sagt at dersom de kom til å tape, «[...] så bli ikke her! Ro ut fjorden og stol ikke på vikværingene!»⁷¹⁰ Kan dette bety at Håkon fryktet at Skule hadde mer støtte i Viken enn ham, eller at de i det minste ikke var særlig lojale mot ham?

Det avgjørende slaget mellom Håkon og Skule stod i Oslo. En av Skules fremste menn var Arne Rove, som også bar hertugens merke.⁷¹¹ Arne var en av Skules sysselmenn i Borgarsysle. Håkons menn seiret, og han gav grid til Skules menn.⁷¹² Skule reiste til Trøndelag, men trønderne ville ikke støtte ham i krig mot Håkon.⁷¹³ Dette tyder på at Skule mistet popularitet, men hvordan vikværingene stilte seg til ham, er det ingen direkte informasjon om. Noen av Skules menn var i alle fall vikværing, men opprøret hans ser ikke ut til å ha hatt det samme regionale preget som baglernes og ribbungenes hadde. Det er kanskje også naturlig – de vikske reisningene mot birkebeinerne ønsket et eget østlandsk rike,

⁷⁰⁵ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 171

⁷⁰⁶ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 200-201

⁷⁰⁷ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 211

⁷⁰⁸ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 236

⁷⁰⁹ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 243-244

⁷¹⁰ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 248-249

⁷¹¹ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 253

⁷¹² Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 263

⁷¹³ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 266

mens Skule ønsket å være konge over hele Norge. Skule falt ved Elgeseter Kloster i Trondheim i mai 1240.⁷¹⁴ Dette regnes som den endelige slutten på de norske borgerkrigene. Året etter døde også danekongen Valdemar,⁷¹⁵ og med ham de danske interessene i Viken – for denne gang.

6.9 Oppsummering

I løpet av borgerkrigstiden ble det norske krongodset utvidet med ytterligere fire kongsgårder; Fors, Fyrileiv, Ramnes og Folkenborg. To lendmannsgårder, Skrikvik og Blakstad, omtales også, men de konkrete eierforholdene for disse gårdene er ukjente. Flertallet av gårdene ligger i øst-Viken, noe som illustrerer at dette området var viktig. Kongene styrte i økende grad fra byene, og Tønsberg og Oslo ser ut til å ha hatt størst betydning. I tillegg ser vi at det ble flere selvstendige maktsentra i Viken, som for eksempel Linnestad. Slike gårder så vi mindre til i de tidligere periodene, noe som kan tyde på at lokale vikværing fikk mer makt under borgerkrigene. En årsak som kan pekes på her, er at stridighetene kan ha skapt større behov for lokale støttespillere blant kongene.

Det er tydelig at i det drøye hundreåret som borgerkrigene varte, ble Vikens tilknytning til Norge svakere enn i hundreåret før. Ved inngangen til borgerkrigstiden fremstår Viken som rimelig godt integrert. I løpet av den påfølgende perioden gikk imidlertid utviklingen andre veien; Viken ble stadig mindre tilknyttet Norge. Allerede de første kampene mellom Magnus Sigurdsson og Harald Gille fikk et geografisk preg ved at Harald først og fremst hadde støtte i Viken, spesielt i de østligste områdene, og Magnus på Vestlandet. Dette mønsteret fortsatte til en viss grad under Haralds sønner, der Inge Haraldsson fikk kontroll over både Viken og Vestlandet. Denne nye regionale alliansen fortsatte til en viss grad under Magnus Erlingsson, mens Sigurd og Øystein Haraldssønner og deres etterkommere fikk støtte helt øst i Viken og i Trøndelag. Sverres inntreden startet øst i Viken, men det er tydelig at hans kjerneområde raskt ble Trøndelag, og Magnus Erlingssons Vestlandet, mens Viken ble et «ingenmannsland» der den danske kongen så sitt snitt til å hevde sin interesse.

Sverre og birkebeinerne skapte et trøndsk-vestlandsk rike som skulle bestå ut borgerkrigstiden. Under baglerne var Viken en del av et eget østlandsk rike. Dette riket

⁷¹⁴ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 270

⁷¹⁵ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (2008): 273

begynte å gå i oppløsning da baglerflokkene ble lagt ned. Ribbungene forsøkte å gjenopprette baglerriket, men ser bare ut til å ha fått støtte i de indre og østlige områdene i Viken. Sigurd Ribbungs død og Knut Håkonssons overtakelse gjorde at ribbungene mistet støtten i Viken helt, og østlandsriket var historie. Det er også verd å merke seg at Viken virker å ha blitt gradvis integrert i det norske riket. De østligste delene fremstår som utenfor, noe som blir spesielt tydelig i forbindelse med Kvitsøyforliket, men som også ses både i forbindelse med opprøret mot Sverre og under ribbungene og Knut Håkonsson.

Min hypotese om hovedsakelig dansk overherredømme i Viken i borgerkrigstiden mener jeg har vist seg å stemme, om enn med noen forbehold. Danekongene blandet seg i stor grad inn i de norske stridighetene, og Valdemar Knutsson greide til og med å bli kongehyllet i Viken i 1165. Det var i stor grad den norske kongen som selv inviterte danekongen til å ta del i konfliktene. Dette gjelder først og fremst Harald Gille, Magnus Erlingsson og hans far, og baglerkongene. Den norske kongen hadde likevel langt større kontroll over Viken i denne perioden enn i perioden før 1040. Det viser både kongelige eiendomsforhold og opphold. I perioden 1130 til 1240 hadde den norske kongen både rurale og urbane gårder i Viken, og oppholdt seg ofte i denne landsdelen. Danekongens kontroll med Viken i denne perioden bærer derfor preg av å være mer av et samarbeid med den norske kongen, enn selvstendig inngripen.

7. Konklusjon

7.1 Innledning

I denne oppgaven har jeg undersøkt kongs- og lendmannsgårdene i Viken i perioden ca. 800 til 1240. Min hovedproblemstilling var: Hvor mange kongs- og lendmannsgårder var det i Viken mellom ca. 800 og 1240, hvor lå de, når ble de underlagt kronen, og hvordan kan disse gårdene bidra til å belyse integreringen av Viken i det norske riket? I dette kapittelet vil jeg først foreta en kort oppsummering av mine funn og svare på oppgavens problemstilling. Deretter vil jeg sammenligne mine funn med tilsvarende studier av Vestlandet, Trøndelag og Romerike. Til slutt vil jeg diskutere hvorvidt jeg mener kildene jeg har brukt gir et troverdig bilde av fortiden.

Jeg har funnet syv kongsgårder og seks lendmannsgårder i Viken. Disse gårdene ble underlagt den norske kongen mellom 1016 og 1225. I omtrentlig kronologisk rekkefølge gjelder dette gårdene Vettaland, Sem, Aker, Stokke, Haukbø, Sveinkes gård, Bratsberg, Fors, Fyrileiv, Ramnes, Skrikvik, Folkenborg og Blakstad. I tillegg ble de fire vikske byene Borg, Tønsberg, Oslo og Konghelle befestet med kongsgårder mellom tidlig 1000-tall og tidlig 1100-tall. Mine funn viser at antallet kongs- og lendmannsgårder i Viken før 1130 var det dobbelte av hva Hallvard Bjørkvik kom frem til i 1968. Jeg mener også å ha vist at det norske krongodset i Viken fortsatte å øke i omfang også etter 1130, slik at det samlede antallet rurale gårder i landsdelen var nesten dobbelt så stort i 1240 som det var i 1130.

Når det gjelder distinksjonen mellom *bona regalia* og *patrimonium* som jeg tok opp innledningsvis, er det ikke mulig utfra kildene og rammene for oppgaven å forsøke å bruke disse begrepene på kongsgårdene i Viken. Det finnes ingen klare indikasjoner på at kongemakten i Norge opererte med et slikt skille i perioden jeg har studert. Likevel går det an å peke på at et par av gårdene utmerker seg ved å bli omtalt flere ganger og i forbindelse med mer enn én konge. Her tenker jeg først og fremst på Vettaland, som skiller seg ut som den klart mest omtalte blant kongs- og lendmannsgårdene i Viken, men også Fors og Bratsberg, som begge ble brukt som henholdsvis kongsgård og lendmannsgård i minst to generasjoner. Jeg regner også Sem og Aker for å ha vært kongsgårder i lengre tid. Dette kan muligens antyde en form for institusjonelt eierskap, men på en annen side kan det like gjerne dreie seg

om at gårdene ble videreført som personlig arv fra far til sønn. Jeg finner altså ikke grunnlag for å dele krongodset i Viken før 1240 inn i *bona regalia* og *patrimonium*.

Kongs- og lendmannsgårdene er forholdsvis jevnt fordelt over hele Viken, men det er en viss overvekt av gårder i de østligste områdene. Dette sannsynliggjør at kongen måtte gjøre en større innsats for å få kontroll med disse områdene enn for de vestlige og nordlige områdene. Det er verd å merke seg at halvparten av Vikens lendmannsgårder lå i Ranrike. Dette kan tyde på at lendmannstettheten kan ha vært større i Ranrike, selv om det er vanskelig å slutte utfra et såpass lite materiale. Vettaland skiller seg ut som den klart viktigste lendmannsgården i Viken, der samme slekt ser ut til å ha styrt i flere generasjoner. Det er sannsynlig at Ranrike var et område den norske kongen måtte arbeide aktivt for å få kontroll over, og at han var avhengig denne lendmannsslekten på Vettaland som sine lojale støttespillere.

Jeg mener å ha avdekket at både de rurale gårdene i Viken spilte en viktig rolle i innlemmingen av denne landsdelen i det norske riket. Som vi husker fra kapittel 3, konfiskerte den norske kongen det vikske krongodset fra politiske motstandere. Konfiskering av eiendommer var trolig en forutsetning for rikssamlingen. Dette mener jeg å ha vist under drøftingen i kapitlene 4, 5 og 6. I de tilfellene der måten konfiskeringen foregikk på er kjent eller kan utledes fra kildene, ser det ut til at konfiskeringen ofte skjedde i forbindelse med fremstøt for å samle støtte i et område. Olav Haraldssons overrekkelse av Vettaland til lendmannen Brynjolv, Magnus Berrføtts ekspedisjoner til lendmannen Sveinke eller Harald Gilles tilegnelse av gårdene Fors og Fyrileiv mens han «samlet folk» øst i Viken er eksempler på dette. Det viser at konfiskering av jordeiendommer var en del av prosessen med å skaffe seg kontroll over et område.

At urbaniseringen av Viken også var viktig i rikssamlingsprosessen, går klart frem av diskusjonen. Parallelt med anskaffelse av rurale gårder ble det også anlagt kongsgårder i de fire byene Tønsberg, Oslo, Borg og Konghelle. Dette skjedde gjerne i forbindelse med konflikter med, eller behov for forsvar mot, utenlandske konger. Alle de norske kongene fra og med Olav Haraldsson oppholdt seg mye i de vikske byene, og byenes betydning økte i løpet av perioden jeg har studert. Trolig spilte byene størst rolle i administreringen av Viken, ettersom de norske kongene hadde langt flere opphold i byene enn på de rurale kongsgårdene. Et annet viktig aspekt i integreringen av Viken i det norske riket er utviklingen av kirkeorganisasjonen. At den norske kongen gjorde Oslo til bispesete sent på 1000-tallet bidro

trolig til å øke hans kontroll med Viken. Det samme gjelder opprettelsen av Nidaros erkebispedømme i 1152/53 og underordningen av Oslo bispedømme til dette. Sistnevnte handling bidro trolig til en formalisering av Vikens tilknytning til den norske riket.

Min hypotese var at rikssamlingsprosessen i Viken kunne deles inn i tre perioder etter hvorvidt den danske kongen hadde sterk eller svak innflytelse. Dette mener jeg i hovedsak har vist seg å stemme. Knut den mektiges død gjorde midlertidig slutt på dansk innflytelse i Viken, mens danekongens påvirkning økte igjen under borgerkrigene. Jeg vil imidlertid mene å ha vist at Olav Haraldssons grep om Viken kan ha vært fastere og mer vidtrekkende enn man vanligvis har antatt. Olav benyttet seg trolig av et arvekrav på hele eller deler av Viken, han befestet to byer med kongsgårder og kirker og konfiskerte trolig minst tre rurale gårder. Når det gjelder tiden der danekongens innflytelse var svak; ca. 1040 til 1130, så mener jeg min fremstilling har vist at den norske kongen fikk god kontroll med Viken i denne perioden. Tilsvarende mener jeg å ha vist at danekongens innflytelse økte etter 1130, selv om det er viktig å understreke at den norske kongen hadde eiendommer og administrasjon i Viken av et helt annet omfang nå enn hva han hadde før 1040. Danekongens innflytelse avtok gradvis utover 1200-tallet, men varte helt til Valdemar Valdemarssons død i 1241.

Det ser ut til at den norske kongen i begge periodene med dansk overherredømme i Viken ofte hadde sammenfallende interesser med danekongen. Hårfagreätten og Ladejarlene samarbeidet med danekongen og overlot Viken til ham. Lignende avtaler gjorde også den norske kongen og danekongen i borgerkrigstiden. Et samarbeid mellom den norske og den danske kongen er altså et gjennomgangstema. Imidlertid fungerte det annerledes for Olav Tryggvason og Olav Haraldsson da de utfordret danekongens overherredømme i Viken på slutten av 900- og begynnelsen av 1000-tallet. Grunnen til det kan ikke bare ha vært at disse hadde makt i Viken, for det hadde de norske kongene som samarbeidet med danekongen i borgerkrigstiden også. Danekongen må derfor i større grad ha godtatt den norske kongens virksomhet i Viken i borgerkrigstiden enn hva han gjorde i tiden før 1040. Kanskje kan dette indikere at danekongens herredømme i Viken var merkbart sterkere i tiden før 1040 enn i borgerkrigstiden.

Gjennom hele perioden jeg har studert, opplevde trolig Østlandet en kraftig befolkningsvekst.⁷¹⁶ Hele Østlandet var også et godt jordbruksområde, sammenlignet med store deler av Vestlandet. Vi husker fra kapittel 4 at under ett av Olav Haraldssons opphold i Tønsberg at det skal ha vært uår på Vestlandet, men godt år i Viken.⁷¹⁷ Disse forholdene har trolig også bidratt til at den norske kongen ønsket kontroll over området. Stor befolkning og gode jordbruksforhold betydde større avkastning av jordegodset, mer skatt, flere soldater og generelt flere inntekter for kongen.

7.2 Sammenligning av Viken med Vestlandet, Trøndelag og Opplandene

Frode Iversen, Merete Røskaft og Knut Dørum har utført studier med lignende problemstillinger som mine av henholdsvis Vestlandet, Trøndelag og Romerike, som jeg nå vil sammenligne mine egne funn med. Jeg vil forsøke å sammenligne de overordnede forholdene i de fire landsdelene i hele perioden fra ca. 800 til 1240. Hovedfokus vil ligge på eiendomsforholdene i de ulike landsdelene: antall kongsgårder og lendmannsgårder, og den kronologiske utviklingen i disse forholdene gjennom perioden. Jeg vil også se på administrasjon og rikssamling.

Utviklingen av antallet kongs- og lendmannsgårder kan bidra til å illustrere utviklingen av rikssamlingen, og selv om vi skal se at det er både forskjeller og likheter mellom alle landsdelene, går likevel det største skillet mellom det primære Norge; Vestlandet, og resten. Som vi har sett i de foregående kapitlene, fantes det relativt få rurale kongsgårder i Viken. Viken kjennetegnes av flere byer og urbane kongsgårder allerede tidlig på 1000-tallet, og det ser ut til at de urbane kongsgårdene oppstod samtidig med de rurale. Dette fenomenet kan også spores i Trøndelag og på Opplandene, selv om de urbane sentra der var færre. Dette tyder på at kongen kan ha hatt en annen strategi⁷¹⁸ for å vinne kontroll over disse landsdelene enn den som ble brukt for å konsolidere det primære Norge; Vestlandet. For Vikens del kan én av grunnene til dette kan ha vært den danske kongens krav på Viken. Dette kan ha fått den norske kongen til å være mer forsiktig i sin fremtreden, for ikke å skremme potensielle

⁷¹⁶ Andersen (1977): 219; Helle (1974): 108. Utviklingen i gårdsnavnene på Østlandet tyder på storstilt nyrydding og befolkningsvekst fra vikingtid og gjennom kristen middelalder. Østlandet var trolig området med størst befolkningsøkning i Norge, ifølge Store norske leksikon, *Norge i høy- og senmiddelalderen 1130-1537*.

⁷¹⁷ Snorre (1979): 321 (*Olav den helliges saga*, kapittel 115)

⁷¹⁸ Når jeg bruker begrepet strategi i denne diskusjonen, og i oppgaven for øvrig, handler det om den enkelte kongens strategi for å få kontroll med størst mulig område, ikke en overordnet strategi det norske kongedømmet som institusjon hadde for å «samle Norge» eller lignende. Det betyr ikke at en slik strategi ikke kan ha eksistert, men jeg kan heller ikke finne konkrete vitnesbyrd om at det gjorde det.

tilhengere over til motstanderen. En annen grunn kan ha vært at den norske kongens sosiale nettverk i Viken, i alle fall i tidlig middelalder, var lite. En storstilt konfiskering kan ha fremstått som for risikabelt dersom han skulle vinne tilhengere, slik at han heller brukte byene som støttepunkter.

7.2.1 Byutviklingen og de urbane kongsgårdene

Når det gjelder forholdet mellom det rurale og det urbane, er sentralisering et gjennomgående trekk også for andre landsdeler. Kongen kan etter hvert i rikssamlingsprosessen ha fått behov for fastere støttepunkter enn de rurale kongsgårdene.⁷¹⁹ Iversen vektlegger dette i sin studie av de vestlandske gårdene. Han oppfatter de rurale kongs- og lendmannsgårdene som knyttet til det ambulerende kongedømmet, og at disse i løpet av 1100-tallet ble avløst av at Bergen og kongsgården der ble et administrativt og økonomisk sentrum.⁷²⁰ Som vi husker fra kapitlene 3 og 4, mener jeg at vi kan se sporene av en slik utvikling i Viken allerede på begynnelsen av 1000-tallet med Olav Haraldssons anleggelse av kongsgårder i Borg og Tønsberg. Tretti år senere gjorde Harald Sigurdsson det samme i Oslo, og til slutt Sigurd Magnusson på begynnelsen av 1100-tallet i Konghelle. Samtidig som Vestlandet hadde én by, hadde Viken altså fire.

I Trøndelag var det også bare én by, kaupangen i Nidaros, men også her ble det tidlig anlagt en urban kongsgård, allerede på slutten av 900-tallet, altså enda tidligere enn tilsvarende anleggelse i Viken. Olav Tryggvason skal ha etablert en kongsgård i Nidaros da han grunnla, eller snarere formaliserte grunnleggelsen av, byen. Røskaft anser Olav Tryggvasons kongsgård i Nidaros som en del av en kongelig inngripen for å befeste kongemaktens styrkede stilling i Trøndelag.⁷²¹ På Opplandene var det få urbane sentra, men det ble anlagt en kaupang på Hamar på 1000-tallet, og det ble opprettet bispesete der i 1153. Det er kan ha vært Harald Sigurdsson som etablerte Hamar-kaupangen på midten av 1000-tallet, men opprettelsen av bispesetet var trolig avgjørende for at Hamar ble en by.⁷²² Dørum regner Harald Sigurdsson som den første kongen som fikk varig kontroll med Opplandene.⁷²³ Uansett grad av urbanisering, kan kaupangen på Hamar ha vært et ledd i Harald Sigurdssons kongelige inngripen på Opplandene, lik Olav Tryggvasons og Olav Haraldssons i Trøndelag og Viken.

⁷¹⁹ Andersen (1977): 230

⁷²⁰ Iversen (2004): 10-11

⁷²¹ Røskaft (2003): 162-163

⁷²² Helle et al. (2006): 59; 61

⁷²³ Dørum (2004): 4, 49

En etablering eller styrking av urbane sentra virker med andre ord å ha vært gjennomgående trekk ved den norske kongens erobring av det sekundære Norge. Det ser ut til at den norske kongen var langt tidligere ute med å bruke byene som sentra for maktutøvelsen i Trøndelag, på Opplandene og i Viken enn på Vestlandet. På Vestlandet fantes det minst fem kongsgårder allerede på Harald Hårfagres tid.⁷²⁴ Noe slikt system eksisterte ikke i de andre landsdelene på den tiden. En etablering eller styrking av byer og kongsgårder kan ha vært en annen form for strategi som den norske kongen brukte for å få kontroll over sekundære områder.

Forskjellen mellom Viken og de andre landsdelene er åpenbart antallet byer. Hvorfor etablerte eller styrket den norske kongen så mange byer i Viken, og ikke i de andre landsdelene? Rundt 1100 fantes det flere byer i Viken enn i de andre landsdelene til sammen.⁷²⁵ En av grunnene kan selvsagt ha vært Vikens sentrale beliggenhet når det gjelder handel og kommunikasjon. Det må likevel ha vært flere grunner til bytettheten i Viken. Kan det tenkes at det å anlegge byer eller å «okkupere» de byene som allerede fantes var en strategi for den norske kongen når han forsøkte å få kontroll over nye landsdeler? Kongsgården i Borg er, sammen med Vettaland, den første kongsgården som omtales i Viken. Det ser også ut til at kongsgården i Nidaros kan være den eldste av kongsgårdene i Trøndelag.⁷²⁶ Senere omtales rurale kongsgårder både i Trøndelag, på Opplandene og i Viken, så byetablering kan ha vært en form for første skritt for å få innpass i nye områder.

Som vi husker fra tidligere, oppholdt Olav Haraldsson seg mye i både Borg og Tønsberg. Harald Sigurdsson satte Oslo på kartet på midten av 1000-tallet, og Sigurd Magnusson gjorde Konghelle til hovedstad og bygde seg kongsgård der på begynnelsen av 1100-tallet. I løpet av disse drøye hundre årene hadde den norske kongen altså skaffet seg kontroll over fire vikske byer. Et annet kjennetegn fra denne perioden er jo også nettopp at dette var en tid der den norske kongen gradvis tilegnet seg kontroll over Viken. Kontroll over byene virker essensielt for å få kontroll over Viken. Kanskje kan dette ha vært situasjonen også for Trøndelag og Opplandene, selv om disse landsdelene var mindre urbane enn Viken. Trøndelag ser i imidlertid ut til å ha blitt fastere og mer varig knyttet til Norge enn Viken og Opplandene.

⁷²⁴ Iversen (2004): 21-22

⁷²⁵ Byene i Norge rundt 1100 var Konghelle, Borg, Oslo, Tønsberg, Skien, Hamar, Bergen og Trondheim.

⁷²⁶ Røskaft (2003): 162. Ingen av de andre kongsgårdene i Trøndelag ser ut til å være eldre enn fra Olav Haraldssons regjeringstid.

Kongsgården i Bergen ble trolig anlagt av Øystein Magnusson, Sigurd Magnussons bror, tidlig på 1100-tallet.⁷²⁷ Selve byen er det etter tradisjonen Olav Kyrre som grunnla. Iversen hevder byen Bergen kan ha blitt skilt ut fra kongsgården Alrekstad, og at kongen slik anla by der han selv var grunneier.⁷²⁸ En slik utskilling av gårdparter til bygrunn er grunnet kildeforholdene ikke mulig å spore i de vikske byene, men kan heller ikke utelukkes. Vestlandet var altså rundt 100 år senere ute med å få en urban kongsgård enn hva de andre landsdelene var. Iversen kaller denne endringen en overgang fra et desentralisert til et sentralisert styringssystem, og setter prosessen i sammenheng med rikssamling og statsutvikling.⁷²⁹ Denne formen for overgang i plasseringen av kongsgårder fra det rurale til det urbane finnes ikke i de andre landsdelene, der urbane kongsgårder fantes helt fra starten. Dette kan tyde på at de sekundære norske landsdelene ble styrt på en mer sentralisert måte enn hva det primære ble, og at Vestlandet først ble sentralisert et århundre senere enn de sekundære områdene.

7.2.2 De rurale kongsgårdene

Hovedforskjellen mellom Vestlandet og det sekundære Norge blir altså denne utviklingen fra rurale kongsgårder til urbane. I det sekundære Norge kan derimot ingen slik utvikling spores, og kongen fortsatte å tilegne seg rurale kongsgårder også etter anleggelsen av urbane. Dette tyder på at konfiskering av eiendommer var en del av det å tilegne seg kontroll over et område. Antagelsen er altså at mange av kongsgårdene var gårder som ble konfiskert av kongen, først og fremst fra politiske motstandere.⁷³⁰ For Viken finnes det flere eksempler på konfiskasjon fra sagaene. *Morkinskinna* forteller at Harald Sigurdsson konfiskerte gårdene til lendmannen Håkon Ivarsson,⁷³¹ og at Magnus Berrføtt konfiskerte lendmannen Sveinke Steinarssons gårder.⁷³² Dermed vil mange kongsgårder i en landsdel indikere at kongen hadde høy grad av kontroll der, ved blant annet passivisering av sine motstandere. Dette fremhever også Dørum, som har et sterkt fokus på krongodsets rolle i riksintegreringen.⁷³³

⁷²⁷ Iversen (2004): 31

⁷²⁸ Iversen (2004): 128-129, 198

⁷²⁹ Iversen (2004): 32-33

⁷³⁰ Andersen (1977): 136, 295, 299

⁷³¹ *Morkinskinna* (2004): 154. «Det er sagt ifrå at kongen tilegna seg jordene som Håkon hadde ått, enda om dei var selde. Han tok leiger og avgifter av dei jordene.»

⁷³² *Morkinskinna* (2004): 212. «Dei eignene som Sveinke hadde ått, vart kalla kongens eignar, og Kolbein tok vare på dei.»

⁷³³ Dørum (2004): 69

Jeg vil nå forsøke å se på utviklingen av antall kongs- og lendmannsgårder i de ulike landsdelene, og bruker året 1130 som skille for å illustrere utviklingen.⁷³⁴ På Vestlandet var det kanskje så mye som 15 rurale kongsgårder, i tillegg til åtte lendmannsgårder rundt 1100.⁷³⁵ I Trøndelag var det 12 kongs- og lendmannsgårder før 1130.⁷³⁶ Når det gjelder Opplandene, må Romerike representere forholdene der.⁷³⁷ Dørum regner med at det kan ha vært syv kongsgårder på Romerike før 1300.⁷³⁸ Fire av disse ser ut til å være fra før 1130.⁷³⁹ I Viken fantes det som vi husker tre rurale kongsgårder og fire lendmannsgårder før 1130. Kongs- og lendmannsgårder samlet, blir altså tallene henholdsvis 23, 12, syv og fire gårder i de fire landsdelene før 1130. Disse tallene gir informasjon om kongens kontroll med de ulike landsdelene på denne tiden: Kongens innflytelse var klart størst på Vestlandet, noe dårligere i Trøndelag, og klart minst i Viken og på Opplandene.

Hvordan endret så situasjonen seg utover 1200-tallet? På Vestlandet ser det ikke ut til å ha blitt flere kongsgårder; gårder der kongen hadde sete, på 1100-tallet, men derimot flere lendmannsgårder. Ifølge Iversen kan det ha vært så mange som 21 lendmannsgårder på Vestlandet mellom ca. 1000-1300.⁷⁴⁰ Åtte av disse er som nevnt fra før 1100. Dette betyr dermed at det ble opptil 13 nye lendmannsgårder i løpet av 11- og 1200-tallet på Vestlandet. For Trøndelag er situasjonen en helt annen. Kun én ny kongsgård nevnes etter 1130; Hernes på Frosta, som ble gitt til klosteret i Nidaros av Magnus Blinde da han slo seg ned der i 1135.⁷⁴¹ Det er imidlertid sannsynlig at også denne har vært i kongens eie før 1130. I tillegg

⁷³⁴ Iversen bruker 1000-tallet og 1200-tallet når han ser på utviklingen på Vestlandet, og opererer med ca 1100 som årstall når han regner opp hvor mange kongs- og lendmannsgårder det fantes på Vestlandet i den første perioden. Røskift har ikke noe tilsvarende kronologisk skille, men Bjørkvik bruker 1130 i sin oversikt over norske kongsgårder i eldre tid. Siden 1130 også representerer et skille i min behandling av rikssamlingsprosessen, er det naturlig å bruke dette årstallet som et skille også i denne delen.

⁷³⁵ Iversen (2004): 24, 27

⁷³⁶ Røskift (2003). Røskift regner med at til sammen 12 trønderske gårder var krongods i middelalderen, jfr. s. 160. 10 av disse ser ut til å ha blitt kongelig gods før 1130: Vigga s. 79-80, Stein s. 81, Melhus s. 96-100, Lade s. 105-108, Værnes s. 112-115, Alstadhaug s. 119-122, Haug s. 128, Sakshaug s. 131-132, Egge, s. 138, Mære s. 139-144. Hernes, s. 108 nevnes ikke før i 1135, men har trolig vært i kongens eie lenger. Bjørkvik regner den blant de trønderske kongsgårdene før 1130. For Logtu, s. 110, finner jeg ingen informasjon om hvilket årstall den ble krongods. På grunn av tematisk fremfor kronologisk fremstilling og liten bruk av konkrete årstall hos Røskift, har jeg også brukt Bjørkviks oversikt i Andersen (1977): 295

⁷³⁷ Antallet gårder representerer kun Romerike, men utviklingstendensen burde kunne brukes om hele Opplandsregionen. Dørum (2004): 11 understreker også at mange av forholdene på Romerike er felles for hele Opplandene.

⁷³⁸ Dørum (2004): 149

⁷³⁹ Dørum (2004): Eid, s. 135-136, Odinshof, s. 137-142, Fyri, s. 144, Nes s. 144-145.

⁷⁴⁰ Iversen (2004): 27

⁷⁴¹ Røskift (2003): 108

kommer gården Logtu der kronologien er usikker.⁷⁴² På Østlandet er forholdene annerledes: I Viken finner vi seks nye kongs- og lendmannsgårder, og på Romerike ytterligere tre kongsgårder etter 1130.⁷⁴³

På Vestlandet skaffet altså ikke kongen seg flere setegårder etter at kongsgården i Bergen var etablert, men han fortsatte å bygge ut et nettverk av lendmannsgårder i distriktene. I Trøndelag tilegnet kongen seg trolig alt krongodset før 1130. I Viken og på Opplandene skaffet kongen seg derimot omtrent like mange kongsgårder etter 1130 som i perioden før. Hvordan kan disse forskjellene forklares? Kan de urolige forholdene i borgerkrigstiden ha gjort at konfiskeringer fortsatt var aktuelt på Østlandet etter 1130, men i mindre grad i de mer stabile landsdelene Vestlandet og Trøndelag?

7.2.3 Kongsgårder med fylkeskirker

Kongsgårder med fylkeskirker ser vi mye av i Trøndelag. Gårdene Stein,⁷⁴⁴ Melhus,⁷⁴⁵ Værnes,⁷⁴⁶ Alstadhaug,⁷⁴⁷ Haug,⁷⁴⁸ Sakshaug⁷⁴⁹ og Mære⁷⁵⁰ var alle kongsgårder som også hadde fylkeskirke. Dette er et svært høyt antall, langt høyere enn Vikens to kongsgårder med fylkeskirke, Aker og Sem. På en annen side ser det ikke ut til at noen av kirkene på de vestlandske kongsgårdene var betegnet som fylkeskirker. Det må riktignok nevnes at det kan virke som begrepet fylkeskirke stort sett ble brukt i nettopp Viken og Trøndelag, mens kirkene på Vestlandet ofte kaltes hovedkirker. Det er likevel bare Avaldsnes av de vestlandske kongsgårdene som hadde en slik kirke,⁷⁵¹ og denne ble ikke bygget før rundt 1250,⁷⁵² mens både Aker og Sem er som vi husker fra kapittel 3 svært gamle kirker, kanskje fra helt tilbake på 1000-tallet. Dette er altså enda en forskjell mellom kongsgårdene på Vestlandet og i de andre landsdelene.

⁷⁴² Jfr. Røskaft (2003): 138, 160. Jeg finner ingen konkret datering av Logtu, det opplyses kun at den var krongods i middelalderen.

⁷⁴³ Dørum (2004): Ullinshof, s. 136, Låke, s. 142 og Berg, s. 143 virker alle å ha vært tilknyttet kongemakten fra tidlig 1200-tall.

⁷⁴⁴ Røskaft (2003): 81

⁷⁴⁵ Røskaft (2003): 96

⁷⁴⁶ Røskaft (2003): 112

⁷⁴⁷ Røskaft (2003): 119

⁷⁴⁸ Røskaft (2003): 128

⁷⁴⁹ Røskaft (2003): 131

⁷⁵⁰ Røskaft (2003): 139

⁷⁵¹ Andersen (1977): 319-321

⁷⁵² Ekroll (1997): 104

Den norske kongen kan ha brukt fylkeskirkene som et ledd i prosessen med å få kontroll med nye landsdeler, på samme måte som byene. Olav Haraldsson er vanligvis regnet som den kongen som etablerte fylkeskirkeordningen. Olav ser også ut til å ha vært den kongen som bemektiget seg de første rurale kongsgårdene både i Trøndelag, i Viken og på Opplandene. Han konfiskerte gården Vettaland i Ranrike rundt 1016, og gården kan trolig settes i sammenheng med Olavs fremstøt i Viken øst for Svinesund. Striden med sveakongen ble også kjempet i Trøndelag, og i den forbindelse nevnes gården Stein, som Olav kan ha tilegnet seg omtrent samtidig med Vettaland.⁷⁵³ Haug var også en av de trønderske kongsgårdene fra Olavs tid.⁷⁵⁴ Olav var trolig også den første kongen som etablerte kongsgårder på Opplandene.⁷⁵⁵ Skal man bruke etablering av rurale kongsgårder som målenhet på når en landsdel ble forsøkt integrert i Norge, kan altså begynnelsen av 1000-tallet med Olav Haraldsson holdes frem som forslag for både Trøndelag, Viken og Opplandene, selv de politiske forholdene ellers var ulike i de tre landsdelene. Når det gjelder de urbane sentra, så vi at situasjonen var litt annerledes, med henholdsvis kongene Olav Tryggvason, Olav Haraldsson og Harald Hardråde som grunnleggere på sent 900-tall, tidlig 1000-tall og midten av 1000-tallet. Det sekundære Norge ser altså ut til å ha fått rurale kongsgårder omtrent samtidig, mens urbaniseringen skjedde først i Trøndelag og sist på Opplandene.

7.2.4 Riksintegreringen på Østlandet

Sammenligningen av eiendomsforholdene i de ulike landsdelene peker mot at Østlandet var det siste området som ble integrert i det norske rikskongedømmet. Men hva med forholdene innad på Østlandet, mellom Opplandene og Viken? Det er vanlig å regne med at Opplandene ble senere integrert i det norske riket enn Viken.⁷⁵⁶ Som nevnt regner Dørum Olav Haraldsson for å være den første norske rikskongen som fikk kontroll med Opplandene, men at han etter hvert mistet støtten i denne landsdelen.⁷⁵⁷ Etter at Olav mistet opplendingenes støtte, gjenvant Opplandene en mer selvstendig stilling, muligens under lokale jarler.⁷⁵⁸ Akkurat som på Opplandene, mener jeg at Olav Haraldsson også må regnes som den første kongen som fikk kontroll over Viken, selv om det er muligheter for at også Olav Tryggvason greide å få en viss posisjon i denne landsdelen. Dørum fremhever at Olav etter en tid mistet opplendingenes

⁷⁵³ Røskaft (2003): 81

⁷⁵⁴ Røskaft (2003): 128

⁷⁵⁵ Dørum (2004): 26

⁷⁵⁶ Andersen (1977): 49

⁷⁵⁷ Dørum (2004): 23-26; 30; 43; 48

⁷⁵⁸ Dørum (2004): 30; 36-37

støtte. Da Olav Haraldsson i 1028 forsøkte å mobilisere opplendingene til å følge ham, fikk han liten respons.⁷⁵⁹ Dette er imidlertid ikke unikt for Opplandene; Olav mistet jo støtte i alle de norske landsdelene. Den samme reduserte støtten opplevde Olav også i Viken, i alle fall i de østlige delene,⁷⁶⁰ som vi husker fra kapittel 4. Dette viser etter min mening at Olavs tap av støttespillere ikke var et unikt fenomen for Opplandene, men noe som gjaldt alle landsdelene.

For Vikens del endte Olav Haraldssons nederlag med at Knut den mektige ble konge. Dette gjelder også for resten av kyst-Norge når vi følger Snorres beretning om hvordan Knut lot seg kongehyll på alle tingene fra Agder og nordover.⁷⁶¹ Olav Haraldssons nederlag og fall gjorde altså Viken igjen til dansk interesseområde, mens Opplandene ifølge Dørum gjenvant sin selvstendige posisjon. På den måten kan man kanskje si at Olav Haraldsson greide å bryte henholdsvis danske og lokale maktforhold i Viken og på Opplandene, og at hans nederlag førte til en tilbakeføring til den «opprinnelige» tilstanden i de to landsdelene. Denne tilstanden ble imidlertid endret etter forholdsvis kort tid, med Magnus Olavsson og Harald Sigurdsson. Dørum hevder det var først med Harald at den norske kongen fikk varig innlemmet Opplandene i det norske rikskongedømmet.⁷⁶² Også her er likhetene store mellom Opplandene og Viken; det var først med Magnus Olavsson og Harald Hardråde at Viken ble varig integrert. Kronologien for integreringen av de respektive landsdelene ser altså ut til å være temmelig lik.

Forskjellene mellom de østlandske landsdelene må etter min mening heller søkes i årsakene bak integreringen. Mens det for Vikens del var Knut den mektiges dynastis fall som muliggjorde Vikens integrering, var det for Opplandenes del Harald Sigurdssons militære erobring som var nødvendig for å innlemme området i det norske kongedømmet.⁷⁶³ En annen forskjell kan være at Viken ble forsøkt integrert tidligere enn Opplandene; som vi var inne på, med Olav Tryggvason. Dette fremholder også Dørum.⁷⁶⁴ Imidlertid tyder sammenligningen av Viken og Opplandene på at den varige integrasjonen av de to landsdelene foregikk omtrent samtidig, det vil si på midten av 1000-tallet.

⁷⁵⁹ Dørum (2004): 30

⁷⁶⁰ Snorre (1979): 393 (*Olav den helliges saga*, kapittel 167)

⁷⁶¹ Snorre (1979): 394 (*Olav den helliges saga*, kapittel 170)

⁷⁶² Dørum (2004): 43, 49

⁷⁶³ Dørum (2004): 39-40, 424-425

⁷⁶⁴ Dørum (2004): 424

Hvor sterk integrasjonen var i de påfølgende århundrene, er en annen sak. Dørum hevder Opplandene på 1200-tallet var svakere integrert enn Viken, noe han begrunner med blant annet svak tilknytning til leidangsordningen og annen kongelig administrasjon, og den fastere organiseringen av Eidsivatinget kontra Borgartinget.⁷⁶⁵ Jeg vil hevde at Dørum her fokuserer for lite på den overhengende trusselen den danske kongen representerte for både vikværingene og den norske kongen, da denne ble særlig aktuell igjen i borgerkrigstiden. Den danske kongen oppfattet lenge Viken som et område han hadde rett på fra gammelt av, noe som må ha påvirket Vikens tilknytning til Norge. I tillegg kommer eiendomsforholdene jeg allerede har drøftet tidligere i kapittelet, som viser at den norske kongen fortsatte å konfiskere eiendommer både på Opplandene og i Viken, noe som kan tyde på at han fortsatt hadde motstandere i begge landsdelene. Konfiskering av gårder i borgerkrigstiden, som Dørum omtaler flere steder i sin avhandling,⁷⁶⁶ skjedde som vi husker fra kapittel 6 også i Viken, men ikke på Vestlandet eller i Trøndelag.

Når det gjelder eiendomsforhold, ser det altså ut til at den norske kongen kan ha utøvd noenlunde lik form for kontroll på hele Østlandet. Dørum fremhever imidlertid også rettshåndhevelse, skatter og militærvesen i sammenheng med riksintegreringen,⁷⁶⁷ et tema som er for omfattende til at det får plass i min oppgave. Noen sammenligning på dette området lar seg derfor ikke gjennomføre. Jeg kan derfor bare konkludere med at Viken og Opplandene virker å ha blitt integrert omtrent samtidig i det norske rikskongedømmet, men under ulike forhold og av ulike årsaker.

7.2.5 Lendmenn og lendmannsgårdene

Jeg vil også forsøke å analysere utviklingen av lendmannsgårder og lendmanns- og sysselmannsordningen. Dette blir en sammenligning av Viken med Vestlandet, da Iversens avhandling i størst grad tar opp dette spørsmålet. Iversen hevder at de rurale kongsgårdene hadde utspilt sin rolle omkring 1200, mens distriktene ble overlatt til lendmenn.⁷⁶⁸ Det første ser i stor grad ut til å gjelde for Viken også. Den siste mulige rurale kongsgården som nevnes i Viken, er som vi husker fra kapittel 6 Folkenborg-gården i Rødenes, som Håkon Håkonsson

⁷⁶⁵ Dørum (2004): 50, 115, 288

⁷⁶⁶ Dørum (2004): 107, 115

⁷⁶⁷ Dørum (2004): 235-236. Slik jeg forstår Dørum, er det først og fremst på dette området han mener Romerike/Opplandene var svakere integrert, mens landsdelen var sterkt integrert med hensyn til eiendomsforhold.

⁷⁶⁸ Iversen (2004): 32, 381

besøkte rundt 1225. Før Folkenborg er den siste mulige rurale kongsgården Ramnes nord for Tønsberg, der Magnus Erlingsson holdt til under slaget på Re i 1177. Når det gjelder lendmenn og sysselmenn i distriktene i Viken, er opplysningene få. Vi hører om Skrikvik i Ranrike i 1178, og deretter Blakstad i Asker i 1227. Om lendmennene fortsatte å oppholde seg i distriktene på Vestlandet etter rundt 1200, ser ikke det samme ut til å gjelde i Viken. Her virker rurale lendmannsgårder å ha dødd ut samtidig med de rurale kongsgårdene.

I Viken er det også bare omtalt seks lendmannsgårder, i motsetning til de 21 vestlandske. 78 vestlandske lendmenn er navngitt mellom 1015 og 1308, hvorav 70 kan knyttes til gårder, bygder eller fylker.⁷⁶⁹ 58 kan knyttes til en konkret gård.⁷⁷⁰ For Viken er det tilsvarende tallet 71, men kun ni av dem kan knyttes til gårder.⁷⁷¹ De fleste knyttes bare til et fylke, en syssel eller en by.⁷⁷² Det ser altså ut til at lendmannssystemet i Viken i langt større grad var basert i byene, mens det tilsvarende systemet på Vestlandet var basert på landsbygda. Antallet tjenestemenn var omtrent det samme, men vestlendingene virker i hovedsak å ha drevet administrasjonen fra gårder, noe vikværingene gjorde i mindre grad. Antallet gårder er selvsagt av betydning her – det var rett og slett flere kongs- og lendmannsgårder (administrasjonsgårder) på Vestlandet enn hva det var i Viken. Omvendt var det fem byer i Viken, og bare én, etter hvert to⁷⁷³ på Vestlandet. Disse strukturene skapte selvsagt et svært ulikt grunnlag for hva slags administrasjonssystem som fungerte.

7.2.6 Oppsummering av sammenligningen

Jeg har funnet at forskjellene mellom de ulike landsdelene i hovedsak går mellom Vestlandet; det primære Norge, og resten; det sekundære Norge. På Vestlandet ble det etablert kongsgårder allerede under Hårfagreætten, mens det ser ut til å ha vært først under Olav Tryggvason og Olav Haraldsson at noe tilsvarende skjedde i de andre landsdelene. Dette støtter teorien om at Harald Hårfagre og hans etterkommere var Vestlands-konger og ikke hadde noen direkte kontroll med andre landsdeler. I Viken og i Trøndelag var de første kongsgårdene plassert i byer, mens Vestlandet kun hadde rurale kongsgårder helt frem til

⁷⁶⁹ Iversen (2004): 27

⁷⁷⁰ Iversen (2004): 56. Dersom jeg har tolket tabellen riktig.

⁷⁷¹ Jevnfør Appendix 2. Her er alle lendmenn, årmenn og sysselmenn i Viken inkludert. Flere av dem fra før 1100 er usikre. Ni lendmenn/sysselmenn kan knyttes til seks gårder. To av gårdene, Vettaland og Bratsberg, har minst to lendmenn hver tilknyttet seg.

⁷⁷² Jevnfør Appendix 2. 15 lend- eller sysselmenn kan knyttes til en by (Konghelle, Borg, Oslo, Tønsberg og Skien). Enkelte av plasseringene er usikre. Noen av lend- og sysselmennene lar seg ikke plassere geografisk utover at de var fra Viken.

⁷⁷³ Stavanger ble en by i løpet av første halvdel av 1100-tallet

begynnelsen av 1100-tallet, hundre år etter etableringen av de urbane kongsgårdene i Trøndelag og i Viken. På Vestlandet tok heller ikke kongen sete på nye gårder etter etableringen av kongsgården i Bergen, mens i Viken og på Opplandene konfiskerte kongen nye gårder på landsbygda parallelt med og etter etableringen av urbane kongsgårder.

Det er likevel noen forskjeller mellom Østlandet og resten av Norge. Viken og Opplandene viker å ha vært de eneste områdene som fikk nye rurale kongsgårder etter 1130. Dette må etter min mening settes i sammenheng med graden av kontroll den norske kongen hadde over de ulike landsdelene. At den norske kongen fortsatte å konfiskere gårder i Viken og på Romerike etter 1130, er et tegn på at integreringen av disse områdene var en prosess over flere århundrer, selv om Østlandet ser ut til å ha blitt varig innlemmet i det norske riket fra midten av 1000-tallet.

7.3 Kildenes troverdighet og veien videre

Jeg har i denne oppgaven hovedsakelig basert meg på sagalitteraturen som kilder, og jeg har brukt dem som beretninger. Et viktig spørsmål er selvsagt hvorvidt disse kildene gir et troverdig bilde av historien. Som jeg var inne på i kapittel 1, kan sagalitteraturen deles inn i to kategorier; fortidssagaer og samtidssagaer. Bruk av fortidssagaene som beretninger er av mange regnet som problematisk. Jeg mener likevel at begge kategoriene kan brukes som beretninger til det formål jeg har brukt dem; nemlig for å undersøke gårder og eiendomsforhold.

Gårder og eiendomsforhold er forhold som sagaforfatterne etter min mening i langt mindre grad enn kongers personlige egenskaper og krigshandlinger kan ha hatt interesse av å ideologisere, skjule eller fremstille på en falsk eller uriktig måte. Jeg ser ingen grunn til at sagaforfatterne skulle ha interesse av å finne opp gårder og gårdsnavn, selv om misforståelser og feil selvsagt kan forekomme.⁷⁷⁴ Jeg regner derfor alle gårdene som er nevnt i sagaene for å ha eksistert, noe som i de fleste tilfeller også kan bekreftes av andre kilder, som jordebøker fra senmiddelalderen, stedsnavnsforskning, kirker og sognenavn eller arkeologiske utgravninger.⁷⁷⁵ Det er også verd å påpeke at dersom fortidssagaene bare hadde kunnet brukes

⁷⁷⁴ Dyndugstad/Linnestad er et mulig eksempel på dette, jevnfør kapitlene 3 og 6.

⁷⁷⁵ De eneste gårdene i min oversikt som ikke kan anses for helt sikre er Geirstad, og av åpenbare grunner de navnløse gårdene.

som kilder til sagaforfatternes samtid, altså som *levninger*, skulle man anta at jeg ville ha funnet de samme gårdene omtalt i samtidssagaene som i fortidssagaene. Slik forholder det seg imidlertid ikke; de fleste av gårdene fra fortidssagaene er fraværende i samtidssagaene.⁷⁷⁶ Dette mener jeg styrker min påstand om at fortidssagaene kan brukes som beretninger når det gjelder opplysninger om gårder og eiendomsforhold.

Det er altså neppe snakk om at sagaforfatterne har presentert kongs- og lendmannsgårder som ikke har eksistert. Etter min mening er problemet heller det motsatte; nemlig at det trolig var flere vikske gårder tilknyttet den norske kongen enn de 13 gårdene jeg har funnet. Tendensen er at det nevnes flere gårdsnavn etter hvert som man kommer nærmere sagaskriverens samtid. Dette kan selvsagt bety at den norske kongens krongods i Viken økte over tid, og dette er sannsynligvis også til en viss grad riktig. Men det kan også være et uttrykk for at flere gårder fra tiden fortidssagaene behandler rett og slett er glemt.⁷⁷⁷ Det er heller ikke utenkelig at den norske kongen hadde gårder som sagaforfatterne ikke brydde seg om å omtale, for eksempel fordi de ikke var relevante i den historien som ble fortalt. Sagaforfatternes fokus var å beskrive kongenes personlige egenskaper og virksomheter, gjerne militære bedrifter, og hvilke gårder han rådde over var trolig ikke alltid sett på som like interessant.

Jeg mener altså at sagalitteraturens opplysninger om kongs- og lendmannsgårder i hovedsak er troverdige, og at bildet som dannes av eiendomsforholdene i Viken gjenspeiler den historiske virkeligheten. Jeg vil likevel også hevde at det kan ha dreid seg om langt flere gårder, og at en mer omfattende studie er mulig. Dette viser Knut Dørums avhandling *Romerike og riksintegreringen*. Dørum bruker i tillegg til sagaene diplomer, skattematrikler og jordebøker, både fra senmiddelalder og tidlig moderne tid som kilder. I avhandlingens fjerde kapittel går han svært grundig gjennom disse kildene for å finne opplysninger om krongodset på Romerike, og han finner også at mange flere gårder enn tidligere antatt kan ha vært kongelig eiendom.⁷⁷⁸ En så grundig studie ville sprengt rammene for denne oppgaven,

⁷⁷⁶ Gården Aker, som omtales hos *Fagerskinna* og *Morkinskinna*, nevnes også i *Sverres saga*. Resten av gårdene fra fortidssagaene omtales kun der.

⁷⁷⁷ Sagaforfatterne skriver ofte at kongen var på gårdene sine, kongen var på veitsler etc., slik at det fremstår som om de i noen tilfeller ikke kjenner til gårdsnavnene. Dette er også et vitnesbyrd om at de trolig ikke nevnte gårdsnavn med mindre de faktisk hadde rimelig sikre opplysninger om det. Noen gårder kan ha vært kongsgårder i tidlig middelalder, men ikke lenger vært det da sagaene ble skrevet i høymiddelalderen. Et godt eksempel på dette kan være skjebnen til gården Aker, som trolig ble donert til kirken allerede på slutten av 1000-tallet. Det er fullt mulig at det fantes flere vikske gårder som tidlig ble kirkelig gods, og derfor ikke var husket som kongsgårder da sagaene ble skrevet 100-150 år senere. Det er muligens illustrerende at den yngste sagaen, *Heimskringla*, ikke nevner Aker.

⁷⁷⁸ Dørum (2004): 69-236

men jeg mener det vil være verd å forske videre på eiendomsforholdene i Viken. Det bør kunne gjennomføres en lignende studie som Dørums av Viken, og jeg tror at man kan forvente lignende resultater som på Romerike.

Bibliografi

Kilder

- Annales Regni Francorum*. Utgitt av G. H. Perz & Friedrich Kurze. Hannover 1895.
Digitalisert av Universitetet i Toronto. Hentet 04.11.16 fra
<https://archive.org/details/annalesregnifran00anna>
- Einar Skålaglam. Vellekla. I: *Carmina Scaldica, udvalg av norske og islandske skjaldekvad*, ved Finnur Jónsson. G. E. C. Gads forlag, København 1929. Hentet 06.11.16 fra
<http://heimskringla.no/wiki/Vellekla>
- Fagerskinna*. Oversatt av Edvard Eikill. Saga Bok, Stavanger 2008
- Gulatingsslovi*. Norrøne bokverk 33. Umsett frå gamalnorsk av Knut Robberstad. Det norske samlaget, Oslo 1937
- Historia Norvigiae. I: *Norges historie, Historien om de gamle norske kongene, Historien om danenes ferd til Jerusalem*. Oversatt av Astrid Salvesen, Aschehoug, Oslo 1990, s. 17-38
- Hákonarþáttur Hárekssonar. I: *Fornmanna sögur, Eptir gömlum handritum. Ellefta bindi*. Konungliga norræna forfreda felags, Kaupmannahöfn 1828, s. 422-439
- Håkons, Guttorms og Inges saga. I: *Norges Kongesagaer, 1914-utgaven*, oversatt av Gustav Storm og Alexander Bugge. I. M. Stenersens forlag, Kristiania 1914 (*Baglersagaene*, den yngre versjon). Hentet 06.11.16 fra
http://heimskringla.no/wiki/Haakons,_Guttorms_og_Inges_saga
- Håkon Sverresøns, Guttorm Sigurdsøns og Inge Bårdsøns saga. I: *Oldnordiske sagaer, bind 9*. På dansk ved C.C Rafn, København 1835 (*Baglersagaene*, den eldre versjon). Hentet 06.11.16 fra
[http://heimskringla.no/wiki/Hakon_Sverres%C3%B8ns,_Guttorm_Sigurds%C3%B8ns_og_Inge_Baards%C3%B8ns_Saga_\(C.C.Rafn\)](http://heimskringla.no/wiki/Hakon_Sverres%C3%B8ns,_Guttorm_Sigurds%C3%B8ns_og_Inge_Baards%C3%B8ns_Saga_(C.C.Rafn))
- Jómsvíkingasaga. I: *Fornmanna sögur, Eptir gömlum handritum. Ellefta bindi*. Norræna Fornfræða Félags, Kaupmannahöfn 1828, s. 1-162
- Jordanes. *Jordanis Gotesoga*. Oversatt av Sigmund Skard. Det norske samlaget, Oslo 1932
- Morkinskinna, norske kongesoger 1035-1157*. Oversatt av Kåre Flokenes. Dreyer bok, Stavanger 2004

- Morkinskinna, pergamentsbog fra første halvdel af det trettende aarhundre*. Utgitt av C. R. Unger, B. M Bentzens bogtrykkeri, Christiania 1867
- Noregs konúngatal. I: *Fornmanna sögur, volum 10*. Konungliga norræna forfædrafelags, Kaupmannahöfn 1835, s. 422-433
- Om Oplændingernes Konger. I: *Nordiske fortidssagaer, bind 2*, på dansk ved C.C Rafn, København 1829. Hentet 06.11.16 fra http://heimskringla.no/wiki/Om_Opl%C3%A6ndingernes_Konger
- Ottars beretning. I: *Ottar, Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø museum*, 208/1995, s. 3-4
- Regesta Norvegica I. 822-1263*. Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt, ved Erik Gunnes, Oslo 1989
- Saxo Grammaticus. *Danmarks krønike. Anden del*. Oversatt av Fr. Winkel Horn. København 1898
- Sigvat Tordsson. Bersöglisvísur. I: *Carmina Scaldica, udvalg av norske og islandske skjaldekvad*, ved Finnur Jónsson. G. E. C. Gads forlag, København 1929. Hentet 06.11.16 fra <http://heimskringla.no/wiki/Bers%C3%B6glisv%C3%ADsur>
- Snorre Sturlason. *Heimskringla, Nóregs konunga sögur*. Udgivet af Finnur Jónsson. G. E. C. Gads Forlag, København 1911
- Snorre Sturlason. *Norges Kongesagaer*. Oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Gyldendal, Oslo 1979
- Soga um laksdølerne*. Fræa gamalnorsk ved Stefan Frich. Det norske samlaget, Kristiania 1899
- Sögubrot af nokkurum fornkonungum í Dana- ok Svíaveldi. I: *Fornaldar sögur Nordrlanda, eptir gömlum handritum. Fyrsta bindi*. Utgitt av C. C. Rafn, Kaupmannahöfn 1829, s. 363-388
- Sturla Tordsson. *Hákon Hákonssons saga*, oversatt av Anne Holtsmark. Thorleif Dahls kulturbibliotek, Aschehoug, Oslo 2008
- Sverres saga*. Oversatt av Gustav Storm og Alexander Bugge. I. M. Stenersens forlag, Kristiania 1914

- Theodoricus Monachus. *Historia de antiquitate regum norvagiensium. I: Norges historie, Historien om de gamle norske kongene, Historien om danenes ferd til Jerusalem.* Oversatt av Astrid Salvesen. Aschehoug, Oslo 1990, s. 47-88
- Ynglingatal. I: *Den norsk-islandske skjaldedigtning, første bind.* Utgitt ved Finnur Jónsson. Gyldendal, Nordisk forlag, København og Kristiania 1912. Hentet 06.11.16 fra [http://heimskringla.no/wiki/Ynglingatal_\(B1\)](http://heimskringla.no/wiki/Ynglingatal_(B1))
- Pátrr Ólafs Geirstaða álfs. I: *Fornmanna sögur, volum 10.* Konungliga norræna forfæda félags, Kaupmannahöfn 1835, s. 209-215
- Ældre Borgartingslov. Vikens Kristenret.* Oversatt av Torleiv Olavsson, Kristiania 1914
- Øystein Aslaksson. *Biskop Eysteins jordebog: (Den røde Bog): Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring Aar 1400.* Utgitt ved H. J. Huitfeldt. Første hefte. Christiania 1873
- Øystein Aslaksson. *Biskop Eysteins jordebog: (Den røde Bog): Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring Aar 1400.* Utgitt ved H. J. Huitfeldt. Annet hefte. Christiania 1875
- Øystein Aslaksson. *Biskop Eysteins jordebog: (Den røde Bog): Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring Aar 1400.* Utgitt ved H. J. Huitfeldt. Tredie hefte. Christiania 1878
- Øystein Aslaksson. *Biskop Eysteins jordebog: (Den røde Bog): Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring Aar 1400.* Utgitt ved H. J. Huitfeldt. Fjerde hefte. Christiania 1880
- Øyvind Finnsson. Hákonarmál. I: *Carmina Scaldica, udvalg av norske og islandske skjaldekvad.* Utgitt ved Finnur Jónsson. G. E. C. Gads forlag, København 1929. Hentet 06.11.16 fra <http://heimskringla.no/wiki/H%C3%A1konarm%C3%A1l>
- Øyvind Finnsson. Háleygjatal. I: *Den norsk-islandske skjaldedigtning, første bind.* Utgitt ved Finnur Jónsson. Gyldendal, Nordisk forlag, København og Kristiania 1912. Hentet 06.11.16 fra [http://heimskringla.no/wiki/H%C3%A1leygjatal_\(B1\)](http://heimskringla.no/wiki/H%C3%A1leygjatal_(B1))
- Ágrip af Nóregs konunga sögum. I: *Fornmanna sögur, volum 10.* Konungliga norræna forfæda félags, Kaupmannahöfn 1835, s. 377-421
- Ágrip or Noregs kongesoger.* Omsett av Gustav Indrebø. Det norske samlaget, Oslo 1973

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein. Etterord. I: *Morkinskinna, norske kongesoger 1035-1157*. Oversatt av Kåre Flokenes. Dreyer bok, Stavanger 2004, s. 319-340
- Andersen, Per Sveaas. *Samlingen av Norge og kristningen av landet, 800-1130*. Universitetsforlaget, Oslo 1977
- Arstad, Knut. Ribbungopprør, riksenhet og enekongedømme. I: *Collegium Medievale*, 1/1995, s. 63-90
- Bagge, Sverre. Mellom kildekritikk og historisk antropologi. Olav den hellige, aristokratiet og rikssamlingen. I: *Historisk tidsskrift, bind 81*, Universitetsforlaget 2002, s. 173-212
- Bakke, Harald. *Skjeberg bygdebok. D. 1*. Skjeberg kommune, Skjeberg 1953
- Berg, Lorens. *Stokke: En bygdebok*. Oslo 1928
- Bill, Jan & Daly, Aoife. The plundering of the ship graves from Oseberg and Gokstad: an example of power politics? *Antiquity* 86, 2012, s. 808- 824
- Bjørkvik, Hallvard. *Det norske krongodset i mellomalderen*, Trondheim 1968. Forord og tillegg fra 2011
- Bjørkvik, Hallvard & Holmsen, Andreas. *Kven åtte jorda i den gamle leilendingstida? Fordelinga av jordeigendomen i Noreg i 1661*. Tapir, Trondheim 1972
- Brendalsmo, Jan. *Tønsberg før år 1000. Fra gård til by*. Universitetets oldsakssamling, Oslo 1994
- Brendalsmo, Jan. Fylkeskirken i Hedrum. I: Odd Bjerke (red). *Hedrum kirke: 950-årsjubileum*. Larvik 2010, s. 27-35
- Bugge, Alexander. *Norges historie fremstillet for det norske folk. Volum 1, del 2*. Aschehoug, Kristiania 1910
- Bugge, Alexander. Utgiverens fortale til Sverres saga. I: *Sverres saga*, oversatt av Gustav Storm og Alexander Bugge. I. M. Stenersens forlag, Kristiania 1914, s. I-XIII
- Christensen, Nils Steen. *Stokke bygdebok, bind 1*. Stokke 1979
- Christie, Sigrid. *Norges kirker. 2: Akershus*. Oslo 1969

- Dørum, Knut. *Romerike og riksintegreringen. Integreringen av Romerike i det norske rikskongedømmet i perioden ca. 1000-1350*. Avhandling for dr.philos.-graden. Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo 2004
- Ekroll, Øystein. *Med kleber og kalk. Norsk steinbygging i mellomalderen 1050-1550*. Det norske samlaget, Oslo 1997
- Engelstad, Sigurd. *Blakstad i Asker. Gården og slekten*. Oslo 1958
- Fidjestøl, Bjarne. Innleiing. I: *Ågrip or Noregs kongesoger*. Omsett av Gustav Indrebø. Det norske samlaget, Oslo 1973
- Finnur Jónsson. Om Böglungasögur. I: *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie. Andet Bind*. G. E. C. Gads Forlag, København 1923. Hentet 04.11.16 fra http://heimskringla.no/wiki/FJ-Litteraturhist.Bd.2_-_B%C3%B6glungas%C3%B6gur
- Fischer, Gerhard. *Tunsberghus' ruiner: kort historikk og fører over «Slottsfjellet» i Tønsberg*. Tønsberg 1932
- Gansum, Terje. Rurale strukturer, urbane funksjoner og definisjonsdiskurser. I: Jan Brendalsmo, Finn-Einar Eliassen & Terje Gansum (red). *Den urbane underskog. Strandsteder, utvekslingssteder og småbyer i vikingtid, middelalder og tidlig nytid*. Oslo 2007, s. 19-40
- Ghosh, Shami. Kings' Sagas and Norwegian History. Problems and Perspectives. I: *The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400–1700 A.D. Peoples, Economies and Cultures*. Leiden 2011, s.1-23. Hentet 04.11.16 fra http://individual.utoronto.ca/shamighosh/kingssagas_selection.pdf.
- Gjerpe, Lars Erik. Kontinuitet i jernalderens bosetning. Et utdatert postulat arvet fra 1814-generasjonen? I: *Viking, norsk arkeologisk årbok. Bind LXXVII - 2014*, Oslo 2014, s. 55-78
- Hagland, Jan Ragnar. Fagerskinna. Innleiing. I: *Fagerskinna*, oversatt av Edvard Eikill. Saga Bok, Stavanger 2008, s. 15-21
- Hedeager, Lotte. Scandinavian 'Central Places' in a Cosmological Setting. I: Birgitta Hårdh & Lars Larsson (red). *Central Places in the Migration and the Merovingian Periods*, Uppåkrastudier nr. 6. Oslo 2002, s. 3-18.
- Helle, Knut. Den primitivistiske vendingen i norsk historisk middelalderforskning. I: *Historisk tidsskift*, 4/2009, s. 571-609

- Helle, Knut. *Gulatinget og Gulatingslova*. Skald, Leikanger 2001
- Helle, Knut. Hvor står den historiske sagakritikken i dag? I: *Collegium Medievale*, vol. 24, 2011, s. 50-85
- Helle, Knut. *Norge blir en stat. Handbok i Norges historie bind 3*. Universitetsforlaget, Bergen 1974
- Helle, Knut, Eliassen, Finn Einar, Myhre, Jan Eivind & Stugu, Ola Svein. *Norsk byhistorie, urbanisering gjennom 1300 år*. Pax, Trondheim 2006
- Holtmark, Anne. Forord. I: Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga*, oversatt av Anne Holtmark. Thorleif Dahls Kulturbibliotek, Aschehoug, Oslo 2008, s. 5-9
- Hødnebo, Finn. Etterord om Snorres kongesagaer. I: Snorre Sturlason. *Norges Kongesagaer*, oversatt av Anne Holtmark og Didrik Arup Seip. Gyldendal, Oslo 1979, s. 681-695
- Hødnebo, Finn (red). *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid. 9: Konge-kyrkorummet*. Gyldendal, Oslo 1964
- Hårdh, Birgitta. The contacts of the central place. I Hårdh, Birgitta (red). *Centrality – Regionality*, Uppåkrastudier nr. 7., Lund 2002, s. 27-66
- Iversen, Frode. *Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*. Ph.D. avhandling, Universitetet i Bergen 2004
- Iversen, Frode. The Beauty of Bona Regalia and the Growth of Supra-regional Powers in Scandinavia. I: Svavar Sigmundsson (ed.) *Viking Settlements and Viking Society. Papers from the Proceedings of the Sixteenth Viking Congress*. Reykjavík and Reykholt 2009, s. 225-244
- Johansen, Erling, Opstad, Lauritz & Dehli, Martin. *Sarpsborg før 1839*. Sarpsborg 1976
- Johnsen, Oscar Albert (red.). *Sem og Slagen – en bygdebok. Første bind*. Utgitt av Sem og Slagens bygdebokkomité, Tønsberg 1945
- Jón Viðar Sigurðsson. *Det norrøne samfunnet*. Pax, Oslo 2008
- Jón Viðar Sigurðsson. *Den vennlige vikingen*. Pax, Oslo 2010
- Jón Viðar Sigurðsson. *Norsk historie 800-1300*. Det norske samlaget, Oslo 1999
- Jón Viðar Sigurðsson. Noen hovedtrekk i diskusjonen om det islandske middelaldersamfunnet etter 1970. I: *Collegium Medievale*, 2005, s. 106-143

- Jón Viðar Sigurðsson. Tendencies in the Historiography on the Medieval Nordic States (to 1350). I: *Public Power in Europe. Studies in Historical Transformation*. Ed. by James S. Amelang & Sigfried Beer, Pisa 2006, s. 1-15.
- Jón Viðar Sigurðsson. Viken og fullføringen av rikssamlingen. I: *Over grenser, Østfold og Viken i yngre jernalder og middelalder*, Oslo 2003, s. 7-29
- Kaldal, Ingar. *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Samlaget, Oslo 2003
- Koht, Halvdan. Sagaenes opfatning av vår gamle historie. I: *Historisk tidsskrift* 5:2, 1914, s. 379-396.
- Kolsrud, Oluf. *Noregs kyrkjesoga*. Aschehoug, Oslo 1958
- Krag, Claus. *Aschehougs Norgeshistorie, bind 2. 800-1130. Vikingtid og rikssamling*. Aschehoug, Oslo 2005
- Krag, Claus. *Norges historie fram til 1319*. Universitetsforlaget, Oslo 2000
- Krag, Claus. Vestfold som utgangspunkt for den norske rikssamlingen. I: *Collegium Medievale*, 3/1990, s. 179-195
- Krag, Claus. *Ynglingatal og Ynglingesaga: en studie i historiske kilder*. Universitetsforlaget, Oslo 1991.
- Müller, Inger Helene Vibe. Gamle Aker kirke. I: Sverre Skjelsbæk (red.), *Gamle Aker kirke. Festskrift ved kirkens 900-års jubileum*. Alvheim & Eide akademisk forlag, Øvre Ervik 1980, s. 9-60
- Munch, P. A. *Det norske folks historie, tredie del*. Chr. Tønsbergs forlag, Christiania 1857
- Myhre, Bjørn. *Før Viken ble Norge. Borregravfeltet som religiøs og politisk arena. Norske oldfunn XXXI*. Vestfold Fylkeskommune 2015
- Nedkvitne, Arnved. *Middelalderbyen ved Bjørvika: Oslo 1000-1536*. Cappelen, Oslo 2000
- Norseng, Per G. & Eliassen, Sven G. *Østfolds historie, bind 2. I Borgarsysle*. Østfold Fylkeskommune, Sarpsborg 2005
- Olsen, Magnus. *Norges innskrifter med de yngre runer. Første bind. I. Østfold fylke. II. Akershus fylke og Oslo. III. Hedmark fylke. IV. Oppland fylke*. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo 1941

- Olsen, Magnus. *Norges innskifter med de yngre runer. Annet bind. V. Buskerud fylke. VI. Vestfold fylke. VII. Telemark fylke*. Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt, Oslo 1951
- Opheim, Bente. *Med stønad frå frendar og vener. Slektskap og venskap som partidannande faktorar i den norske innbyrdesstriden 1130-1208*. Hovudoppgåve i historie, Historisk institutt, Universitetet i Bergen 1996. Hentet 07.11.16 fra http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/12870/_Med%20st%C3%B8nad%20fr%C3%A5%20frendar%20og%20vener_.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Orning, Hans Jacob. Norsk middelalder i et antropologisk perspektiv – svar til Knut Helle. I: *Historisk tidsskrift*, 2/2010 s. 249-262
- Petersson, Håkan & Hernek, Robert. *E6 Bohuslän, Skee–Hogdal – arkeologisk utredning av delsträckan Skee–Hogdal, ett samarbetsprojekt med Bohusläns Museum*. Riksantikvarieämbetet 2001
- Robberstad, Knut. Innleidning. I: *Gulatingsslovi*. Norrøne bokverk 33. Umsett frå gamalnorsk av Knut Robberstad. Det norske samlaget, Oslo 1937, s. 11-13
- Rygh, Oluf. *Norske Gaardnavne. Forord og Innledning. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision*. Fabritius, Kristiania 1898a
- Rygh, Oluf. *Norske Gaardnavne: Oplysninger samlede til brug ved Matrikelens Revision: 1: Gaardnavne i Smaalenenes amt*. Fabritius, Kristiania 1897
- Rygh, Oluf. *Norske Gaardnavne: Oplysninger samlede til brug ved Matrikelens Revision: 2: Akershus amt*. Fabritius, Kristiania 1898b
- Rygh, Oluf. *Norske Gaardnavne: Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision: 6: Jarlsberg og Larviks Amt*. Fabritius, Kristiania 1907
- Rygh, Oluf. *Norske Gaardnavne: Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision: 7: Bratsberg amt*. Fabritius, Kristiania 1914
- Røskaft, Merete. *Maktens landskap. Sentralgårder i Trøndelag ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder, ca. 800-1200*. Nr. 39 i Skriftserie fra Historisk institutt. Ph.D. avhandling. Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim 2003
- Schia, Erik. *Oslo innerst i Viken. Liv og virke i middelalderbyen*. Aschehoug, Oslo 1995

- Skre, Dagfinn. The dating of Ynglingatal. I: Skre, Dagfinn (ed). *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project. Publication Series, Volume 1. Norske Oldfunn XXII*. Oslo 2006a, s. 407-429
- Skre, Dagfinn. Towns and Markets, Kings and Central Places in South-western Scandinavia. I: Skre, Dagfinn (ed). *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project. Publication Series, Volume 1. Norske Oldfunn XXII*. Oslo 2006b, s. 445-469
- Steinnes, Asgaut. *Husebyar*. Den norske historiske forening, Oslo 1955
- Stylegar, Frans-Arne. Åker eller Aker? I: *Arkeologi i nord* (blogg), 2011. Hentet 04.11.16 fra <http://arkeologi.blogspot.no/2011/01/aker-eller-aker.html>
- Svendsen, H. Blom (red.). *Sem og Slagen – bygdebok. Annet bind*. Utgitt av Sem og Slagens bygdebokkomité, Tønsberg 1959
- Thoresen, Per (red). *Middelalderbyen*. Stiftelsen gamle Tønsberg, Tønsberg 1976
- Thunberg, Sven. Kampen om Viken. I: *Fornvännen, Journal of Swedish Antiquarian Research*, 1946, s. 305-319
- Unneberg, Sigurd H. & Holt, Christoffer. *Ramnes Bygdebok, bind 2. Gårds- og slektshistorie, første del*. Utgitt av Ramnes kommune, Ramnes 1970
- Weibull, Lauritz. *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, Lund 1911
- Westerdahl, Christer & Stylegar, Frans-Arne. Husebyene i Norden. I: *Viking, Norsk arkeologisk årbok. Bind LXVII – 2004*. Norsk arkeologisk selskap, Oslo 2004, s. 101-138
- Ødegaard, Anders Kristian. *Kongen som kirkebygger. Kirkebygging i Norge ca. 900-1100*. Masteroppgave i historie. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo 2015
- Østvedt, Einar. *Nonneklosteret på Gimsøy*. Oluf Rasmussens forlag, Skien 1970

Nettsted

- Store norske leksikon. *Håkon Ivarsson*. Hentet 04.11.16 fra https://snl.no/H%C3%A5kon_Ivarsson
- Store norske leksikon. *Norge i høy- og senmiddelalderen 1130-1537*. Hentet 04.11.16 fra https://snl.no/Norge_i_h%C3%B8y-_og_senmiddelalderen_1130-1537

Svenska kyrkan. *Foss kyrka*. Hentet 04.11.16 fra <https://www.svenskakyrkan.se/foss-sorbygden/foss-kyrka>

Tønsberg kommune. *Fakta om Tønsberg*. Hentet 14.09.16 fra <https://www.tonsberg.kommune.no/cms/cms.nsf/pages/fakta-om-tonsberg>

Vestfold Fylkeskommune. *Linnestad*. Hentet 04.11.16 fra <https://www.vfk.no/Tema-og-tjenester/Kulturarv/Hvordan-deler-vi-inn-fortiden/Regionalt-viktige-kulturmiljo/Linnestad/>

Visit Vestfold. *Tønsberg*. Hentet 14.09.16 fra <http://www.visitvestfold.com/tonsberg>

Appendix 1. Maktsentra i Viken før 1240

1. Rurale kongsgårder	2. Urbane kongsgårder	3. Lendmanns- og sysselmanngårder	4. Andre gårder
Sem	Borg	Vettaland	Holtan
Aker	Tønsberg	Stokke	Geirstad
Haukbø	Oslo	Sveinke Steinarssons gård	Vitskar
Fors	Konghelle	Bratsberg	Store-Dal
Fyrileiv		Skrikvik	Solbjarger
Ramnes		Blakstad	Skurbågar
Folkenborg i Aurmark			Linnestad
			Simons gård
			Saurbø
			Skravstad
			Sonaberg
			Forsøla
			Folkenborg i Heggen
			Huseby
			Pinslar
			Apalseter
			Foss
			Agnløysa
			Solberg
			Asbjørn Kopps gård

Gårder som ikke er omtalt i oppgaven

På grunn av både plassmangel i oppgaven og utilstrekkelig informasjon om flere av gårdene kategori 4 («andre gårder»), måtte over halvparten av disse ut av brødteksten. Jeg vil likevel inkludere kort informasjon om dem her i appendix 2.

Vitskar

Da Olav Tryggvason og moren Astrid måtte flykte fra Gunnhild og mennene hennes, overnattet de på gården Vitskar i en bygd som het Skaun. Det er usikkert hvor denne gården lå, men ettersom Astrid og Olav var på vei til Sverige, er det sannsynlig at det kan ha vært et

sted i dagens Østfold.⁷⁷⁹ På Vitskar bodde det en bonde som het Torstein, som skal ha vært villig til å gi Astrid og Olav husrom etter at de fikk avslag et annet sted i nærheten. Torstein skal også ha hjulpet Astrid og Olav ved bevisst å sende mennene som lette etter dem, feil vei.⁷⁸⁰ Det blir nevnt kort at Torstein hadde arbeidskarer, så han må ha hatt i alle fall en middels stor gård. Ellers er det ingen informasjon om Torstein, hverken om slekt, venner eller hva slags posisjon han kan ha hatt i samfunnet.

Historien om Olav og Astrids flukt fra Gunnhild bærer imidlertid preg av å være en myte, kanskje med bibelsk forbilde.⁷⁸¹ Gården Vitskar nevnes heller ikke i noen andre sagaer, og det er som tidligere nevnt usikkert hvor den lå. Alt dette tatt i betraktning er det liten grunn til å vektlegge Vitskar som maktsentrum, selv om selve gården selvsagt kan ha eksistert uavhengig av sannhetsgehalten i Olav Tryggvasons saga.

Solbjarger

Solbjarger var en gård utenfor Konghelle, tilhørte trolig presten Andreas Brunsson. I *Magnus Blindes og Harald Gilles saga* forteller Snorre om venderne angrep på Konghelle vinteren 1135. På denne tiden var Andreas prest i Korskirken.⁷⁸² Andreas' kone, Solveig, dro til gården Solbjarger utenfor byen for å skaffe hjelp fra bøndene, og herfra ble det sendt folk videre til gården Skurbågar. Etter angrepet på Konghelle skal Andreas prest ha forhandlet med venderne; han gav dem et sverd og en gullring. Venderne ville ha korset i kirken også, men gav det likevel tilbake til Andreas. Om natten etter at venderne hadde reist, dro Andreas til Solbjarger med korset og gjemte det et sikkert sted.⁷⁸³ Snorre beskriver Andreas Brunsson som en «stor og merkelig mann».⁷⁸⁴ Andreas og Solveig er kjent som fosterforeldrene til Jon Loptsson, sønnesønn av Sæmund Frode og senere Islands mektigste høvding og fosterfar til Snorre selv. Både Jon og faren hans, presten Lopt Sæmudsson, var sammen med Andreas og Solveig i Konghelle kort tid før venderne angrep byen.⁷⁸⁵ Dersom Solbjarger var Andreas Brunssons gård, må gården uten tvil ha vært et maktsentrum i området rundt Konghelle.

⁷⁷⁹ Fotnote om Skaun, Olav Tryggvasons saga, hevder at bygdenavnet finnes fire steder på Østlandet: Sande i Vestfold, Rakkestad i Østfold, Sørumsund på Romerike og Stange i Hedmark.

⁷⁸⁰ Snorre, Olav Tryggvasons saga: 130-131 (kapittel 3-4)

⁷⁸¹ Krag (2005): 135

⁷⁸² Snorre, Magnus Blindes og Harald Gilles saga: 599 (kapittel 9)

⁷⁸³ Snorre, Magnus Blindes og Harald Gilles saga: 604-605 (kapittel 11)

⁷⁸⁴ Snorre, Magnus Blindes og Harald Gilles saga: 599 (kapittel 9)

⁷⁸⁵ Snorre, Magnus Blindes og Harald Gilles saga: 599-600 (kapittel 9)

Skurbågar

Skurbågar lå også ved Konghelle, rimeligvis i kort avstand fra Solbjarger, siden det ble sendt folk fra sistnevnte til Skurbågar for å skaffe folk som ville kjempe mot venderne. På Skurbågar var det et sammenskuddsgilde og mange folk. En bonde der, Olve Miklamunn, ville straks dra for å hjelpe bymennene, men de andre folkene på gården var ikke like ivrige. Olve dro likevel til Konghelle og kjempet, og noen av mennene fulgte etter ham. I byen skal Olve ha kjempet med flere hedninger og blitt stygt skadd, men mennene som hadde fulgt ham, tok ham med tilbake til Skurbågar, og der skal alle sårene hans ha blitt helet.⁷⁸⁶ Olve må ha vært en mektig og rik mann. Han skal ha hatt både skjold, hjelm og øks, noe som ifølge den islandske lovboken *Jónsbók* bare var lov å bruke for kongens menn,⁷⁸⁷ og måten han fikk med seg motvillige menn på, vitner om autoritet. Etter at Olve hadde vært inne i byen og kjempet mot venderne, kom to lendmenn til Skurbågar – Sigurd Gyrðsson og Sigard, trolig lendmenn hos Harald Gille, se appendix 2. De skal ha hatt med seg hele 600 menn.⁷⁸⁸ At to lendmenn reiste til gården med så mange menn – tydeligvis for å bruke gården som en slags base under kampen mot venderne – vitner om at Skurbågar var en stor og sentral gård. Skurbågar nevnes i *Røde bok*, da som en av eiendommene til Mariakirken i Konghelle.⁷⁸⁹

Sonaberg

Sonaberg lå i Ranrike, litt sør for dagens Strømstad. Gården omtales i *Sverres saga* i forbindelse med at kong Sverre, sønnen Sigurd Lavard og Nikolas fra Vestnes var ute i Viken og speidet etter den da nyopprettede baglerflokk. Sverre gav Sigurd og Nikolas beskjed om å legge skipene til ved Sonaberg.⁷⁹⁰ Hvem som eide gården eller hvilken forbindelse han hadde til Sverre, er det ingen opplysninger om. Bonden på Sonaberg kan ha vært en av Sverres støttespillere.

Skarvstad

På gården Skarvstader i nærheten av Sotenäs i Ranrike stod et slag mellom birkebeinerne og Sigurd Jarlssons baglerflokk. Mange av bøndene i baglerhæren ble drept, og flere flyktet.⁷⁹¹ Selve gården er det ingen informasjon om utover navns nevning.

⁷⁸⁶ Snorre, Magnus Blindes og Harald Gilles saga: 602-603 (kapittel 11)

⁷⁸⁷ Sigurdsson (2010): 55

⁷⁸⁸ Snorre, Magnus Blindes og Harald Gilles saga: 603 (kapittel 11)

⁷⁸⁹ Øystein Aslakssons jordebok, II: 328

⁷⁹⁰ Karl Jonsson, Sverres saga: kapittel 130

⁷⁹¹ Karl Jonsson, Sverres saga: kapittel 168

Forsøla

Gården Forsøla i Ranrike er omtalt i *Baglersagaene* i forbindelse med en av baglernes sysselman, Jon Drotning. Jon hadde syssel «øst ved elven», Göta elv. Mens han var der, tok han veitsle på en gård som het Forsøla. Ved en kirke i nærheten av gården ble Jon drept etter et sjalusidrama.⁷⁹² Gården er nevnt i Røde bok.⁷⁹³ Forsøla kirke.⁷⁹⁴

Pinslar

Gården Pinslar i Vestfold dukker opp i *Baglersagaene* i forbindelse med en historie smeden Tord fortalte kong Filippus vinteren etter forliket i Kvitsøy. Tord fortalte at han hadde hatt Odin på besøk på gården og laget hestesko til hesten hans. Historien har form som et rent eventyr, men sagaforfatter er tydelig opptatt av å fremme sagnets troverdighet, i det han skriver at «den, som fortalte os det, hørte selv derpaa».⁷⁹⁵ Gården Pinslar lå ifølge sagaforfatter i Nesjar, men den lå i virkeligheten i dagens Sandefjord kommune.⁷⁹⁶ Rygh foreslår at denne misforståelsen kan komme av at islendingene forstod Nesjar som et større område enn bare Brunlanes, som har vært historikernes tradisjonelle plassering av Nesjar.⁷⁹⁷ Navnet Pinslar kommer av pinsel. Ifølge Rygh kan dette ha vært et nedsettende navn på en dårlig gård.⁷⁹⁸

Apalseter

Gården Apalseter lå i Ranrike, i dagens Tanum i Båhuslen. Her stod det et slag mellom ribbunger og birkebeinere i 1221. En av hovedpersonene i slaget var ribbungen Gunnar Åsesson. Han hadde en lignende «karriere» som den Gudolv fra Blakstad hadde. Gunnar var blant baglerne som overgav seg til Håkon Håkonsson, men som Gudolv fikk ikke Gunnar den posisjonen han ønsket hos kong Håkon, og sluttet seg derfor til ribbungene. Hos dem skal han ha fått et len, men Sturla forteller ikke hvilket. Birkebeinere, først og fremst Skule jarls menn, fant Gunnar på Apalseter, hvor de omringet gården. Gunnar og 90 mann skal ha blitt drept.⁷⁹⁹

⁷⁹² Håkons, Guttorms og Inges saga, kapittel 17

⁷⁹³ Øystein Aslakssons jordebok, II: 229, 329

⁷⁹⁴ Øystein Aslakssons jordebok, II: 348

⁷⁹⁵ Håkons, Guttorms og Inges saga, kapittel 37

⁷⁹⁶ Gården må ha gitt navn til tettstedet Pinsle som ligger nordvest for byen.

⁷⁹⁷ Rygh (1907): 445-446

⁷⁹⁸ Rygh (1907): 281

⁷⁹⁹ Sturla Tordsson, Håkon Håkonssons saga: 84-85

Foss

Foss var en gård ved Akerselven i Oslo, nå Nedre Foss gård. Her ble 70 ribbunger drept av Skule jarl og mennene hans, men Gudolv kom seg unna. Foss omtales i sagaen som et «munkesete».⁸⁰⁰ Dette kan muligens bety at gården var krongods, slik Blakstad senere ble.

Agnløysa

Gården Agnløysa lå ved Oslofjorden. Sturla kan fortelle at ribbungene var så nær Tønsberg «at de bare var en mil borte»⁸⁰¹ da kongen sendte ut menn etter dem. Her skal det ha stått et slag mellom birkebeinerne og ribbungene, og 100 ribbunger falt. Den eneste som nevnes ved navn, er en Nikolas Reidarsbror, som omtales som den største av ribbungene.⁸⁰²

Skarthælen

Skarthælen var en gård utenfor Oslo der jarlen Skule Bårdsson oppholdt seg våren 1228. Skule skal ha hatt med seg flere menn; Knut (sønn av Håkon Galen), Gregorius Jonsson, Åslulv jarlsfrende og «mange andre gjeve menn».⁸⁰³ Mens Skule jarl bodde på Skarthælen, holdt kong Håkon Håkonsson til på Digerskytningen, en skytningsstue. Hvem som eide eller drev gården, finnes det ingen opplysninger om. P. A. Munch mener gården tilhørte en mann med tilnavnet Skarthæl.⁸⁰⁴

Solberg

Gården Solberg lå i Borgarsyssel, i dagens Idd i Halden kommune. Det stod en kamp der mellom vårbelger og kong Håkons menn i 1239, hvor 27 vårbelger skal ha blitt drept.⁸⁰⁵ Dette kan ha vært gården til Helge fra Solberg, som er blant mennene som omtales som høvdinger for ribbungene.⁸⁰⁶

Asbjørn Kopps gård

Denne gården nevnes kort i forbindelse med slaget ved Oslo mellom kong Håkon Håkonsson og hertug Skule i 1240. Under kampene oppholdt flere av Skules menn seg på denne gården,

⁸⁰⁰ Sturla Tordsson, Håkon Håkonssons saga: 86

⁸⁰¹ Sturla Tordsson, Håkon Håkonssons saga: 134

⁸⁰² Sturla Tordsson, Håkon Håkonssons saga: 135

⁸⁰³ Sturla Tordsson, Håkon Håkonssons saga: 169

⁸⁰⁴ Munch (1857): 743 (fotnote 3)

⁸⁰⁵ Sturla Tordsson, Håkon Håkonssons saga: 219

⁸⁰⁶ Sturla Tordsson, Håkon Håkonssons saga: 70

blant andre Skules merkesmann Arne Rove.⁸⁰⁷ Asbjørn Kopp var blant dem som søkte seg til baglerne etter at Erling Steinvegg ble tatt til konge.⁸⁰⁸ Senere må han ha blitt birkebeiner, for han nevnes i *Håkon Håkonssons saga* som kong Håkons sysselmann i Oslo.⁸⁰⁹ Gården hans, som ikke nevnes ved noe annet navn, må rimeligvis også ha ligget i Oslo, på grunn av nærheten til kampene. Ordlyden i sagaen er «oppe ved Asbjørn Kopps gård»⁸¹⁰, så det lyder som om gården lå høyt i terrenget. Asbjørns navn oppgis ikke etter slaget ved Oslo.

Oversetteren av den 1914-utgaven av *Håkon Håkonssons saga*, Alexander Bugge, skriver i en fotnote at Asbjørn må ha vært død ikke lenge etter 1224,⁸¹¹ altså omtrent 15 år før slaget ved Oslo stod. Hvem som bodde på gården under kampene i 1240, er derfor usikkert.

⁸⁰⁷ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga*: 253-254

⁸⁰⁸ Håkons, Guttorms og Inges saga, kapittel 9

⁸⁰⁹ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga* (utgave fra 1914), kapittel 47. At Asbjørn hadde Oslosyssel, står ikke i den nyere utgaven på Aschehougs forlag.

⁸¹⁰ Sturla Tordsson, *Håkon Håkonssons saga*: 253; 1914-utgave: kapittel 232.

⁸¹¹ Bugge (1914): Fotnote 637

Appendix 2. Lendmenn, sysselmenn og andre i administrative posisjoner i Viken før 1240.

I kronologisk rekkefølge.

Navn	Område	Gård	Omtal t år	Tilknyttet konge	Kilde
Roe Kvite ⁸¹²	Grenland	Ikke oppgitt	960- årene	Harald Gråfell eller Håkon Jarl?	Heimskringla
Ogmund Hvite ⁸¹³	Tønsberg	Ikke oppgitt	990- årene	Håkon Jarl	Jomsvikingene s saga
Brynjolv Ulvalde	Ranrike	Vettaland	1016	Olav Haraldsson	Heimskringla
Ivar Kvite	Ikke oppgitt, men fra Viken iflg Morkinskinna	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt	Olav Haraldsson	Heimskringla, Morkinskinna
Trond	Vestfold	Stokke	1040- årene	Magnus Olavsson	Morkinskinna
Sigurd	Vestfold	Ikke oppgitt	1040- årene	Magnus Olavsson	Morkinskinna
Finn	Ranrike	Ikke oppgitt	1047	Harald Sigurdsson	Ågrip
Håkon Ivarsson	Ikke oppgitt, men fra Viken iflg Morkinskinna	Ikke oppgitt	Ca. 1050	Harald Sigurdsson	Heimskringla, Fagerskinna, Morkinskinna
Halldor Brynjolvsson	Ranrike	Vettaland?	1060- årene	Olav Haraldsson, Harald Sigurdsson	Heimskringla
Sveinke Steinarsson	Ranrike	Ikke navngitt gård ved Göta elv	1090- årene	Magnus Berrføtt	Morkinskinna
Svein Bryggjefot	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt	1090- årene	Magnus Berrføtt	Morkinskinna
Kolbein Klakka	Ranrike?	Ikke oppgitt	1090- årene	Magnus Berrføtt	Morkinskinna
Dag Eilivsson	Grenland	Bratsberg	1090- årene	Magnus Berrføtt	Heimskringla, Morkinskinna

⁸¹² Den første som omtales som lendmann i Heimskringla (*Håkon Jarls saga*, kap. 6), men usikkert om det fantes lendmenn så tidlig, og ikke minst om den norske kongen på denne tiden hadde en lendmann i Viken.

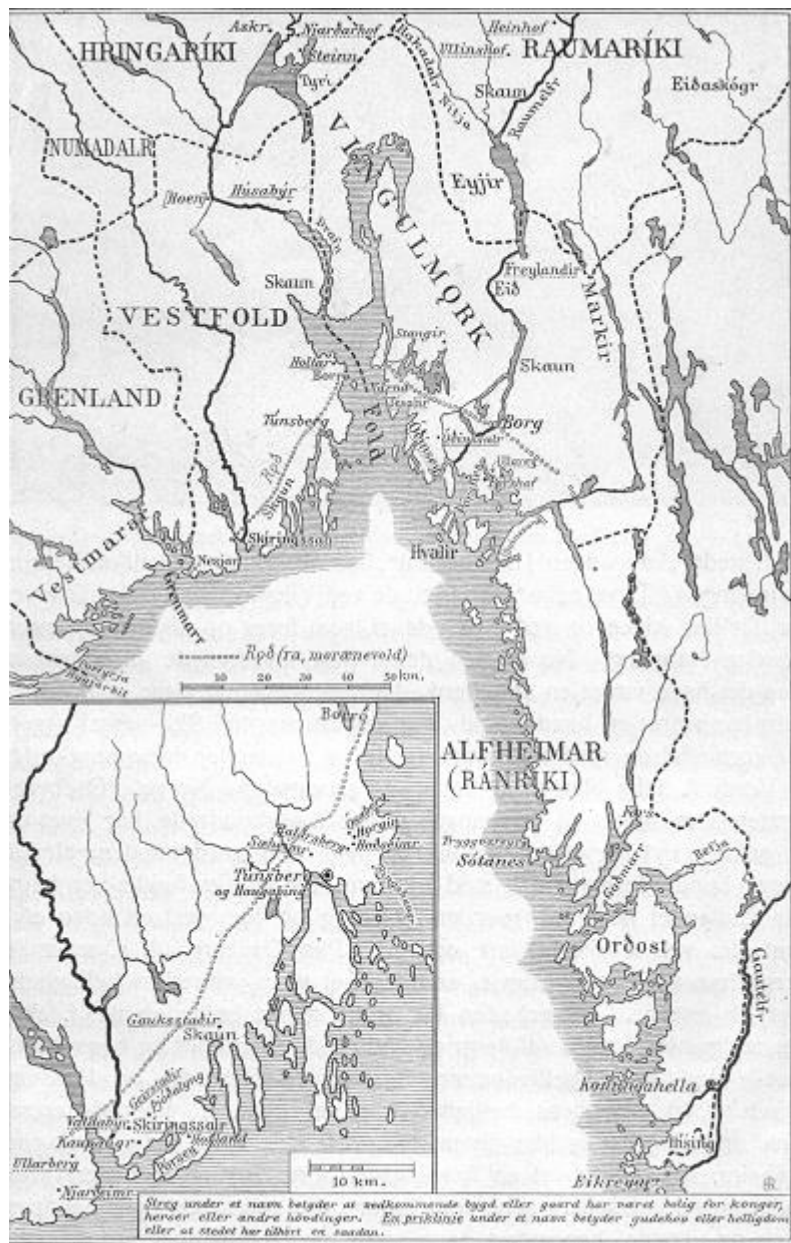
⁸¹³ Omtales kun i *Jomsvikingenes saga* (kapittel 39), og utfordringene er de samme som for Roe Kvite. Det virker usannsynlig at Håkon Jarl skal ha hatt en lendmann i Viken, da dette var Harald Blåtanns område, og lendmannsombudet er også trolig yngre.

Tjostolv Ålessen	Oslo?	Ikke oppgitt	Fra 1134	Harald Gille, Inge Haraldsson	Heimskringla, Morkinskinna
Asbjørn	Borg	Ikke oppgitt	1135	Magnus Blinde	Heimskringla
Nereid	Borg	Ikke oppgitt	1135	Magnus Blinde	Heimskringla
Guttorm Haraldsson	Konghelle	Ikke oppgitt	1135	Harald Gille?	Heimskringla
Sæmund Husfrøya	Konghelle	Ikke oppgitt	1135	Harald Gille?	Heimskringla
Sigurd Gyrdsson	Ranrike	Ikke oppgitt	1135	Harald Gille	Heimskringla
Sigard	Ranrike	Ikke oppgitt	1135	Harald Gille?	Heimskringla
Åmunde Gyrdsson	Ranrike	Ikke oppgitt	1136	Harald Gille, senere Inge Haraldsson	Heimskringla, Morkinskinna
Vatnorm/ Orm Dagsson	Tønsberg	Ikke oppgitt	1137	Inge Haraldsson	Heimskringla, Fagerskinna, Morkinskinna
Gregorius Dagsson	Grenland	Bratsberg	1140- årene	Inge Haraldsson	Heimskringla, Fagerskinna, Morkinskinna
Tord Husfrøya	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt	1155	Sigurd Haraldsson	Heimskringla, Fagerskinna, Morkinskinna
Harald den vikværse	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt	1155	Øystein Haraldsson	Morkinskinna
Halldor Brynjolvsson	Ranrike	Vettaland	1157	Øystein Haraldsson, Inge Haraldsson	Heimskringla, Morkinskinna
Sigurd Agnhatt	«Øst i Viken» iflg Fagerskinna	Ikke oppgitt	1166	Olav Ugjæva	Heimskringla, Fagerskinna
Simon	Ranrike	Skrikvik	1178	Magnus Erlingsson	Sverres saga
Asbjørn Jonsson	Ikke oppgitt, kom fra Båhuslen	Ikke oppgitt	1181	Magnus Erlingsson	Sverres saga
Simon Skrepla	Tønsberg	Ikke oppgitt	1186	Sverre Sigurdsson	Sverres saga
Eirik Sigurdsson	Viken fra Svinesund til Rygjarbit	Ikke oppgitt	1188	Sverre Sigurdsson	Sverres saga
Benedikt	Tønsberg	Ikke oppgitt	1200	Sverre Sigurdsson	Sverres saga

Olav Smørkoll	Varna	Ikke oppgitt	1200	Sverre Sigurdsson	Sverres saga
Peter Lukasbror	Åmord	Ikke oppgitt	1200	Sverre Sigurdsson	Sverres saga
Reidar Sendemann	Tønsberg, senere Drammen	Ikke oppgitt	Fra 1201	Inge Baglerkonge, Erling Steinvegg	Sverres saga, Baglersagaene
Filippus av Veien	Borgarsyssel	Ikke oppgitt	1206	Erling Steinvegg	Baglersagaene
Arnbjørn Kopp	Follo	Ikke oppgitt	1206	Erling Steinvegg	Baglersagaene
Toralde Augesson	Oslo	Ikke oppgitt	1206	Erling Steinvegg	Baglersagaene
Orm Lange	Odinsøy (Onsøy)	Ikke oppgitt	1206	Erling Steinvegg	Baglersagaene
Torstein Tjov	Sotenes	Ikke oppgitt	1206	Erling Steinvegg	Baglersagaene
Jon Drotning	Elvesyssel	Ikke oppgitt	1206	Erling Steinvegg	Baglersagaene
Gudolv fra Blakstad og Gunnar Åsasjon	Lier	Gudolv hadde gården Blakstad i Asker	1206	Erling Steinvegg	Baglersagaene Håkon Håkonssons saga
Filippus jarl (senere konge), Tord Dokka, Hundolv Hetta, Gunne Lange	Skien	Ikke oppgitt	1206	Erling Steinvegg	Baglersagaene Håkon Håkonssons saga
Gyrd Beinsteinsson	Visedal	Ikke oppgitt	1206	Erling Steinvegg	Baglersagaene
Ragnar Gumalsson og Simon Kyr	Bevja	Ikke oppgitt	1206	Erling Steinvegg, Simon tjente senere Håkon Håkonsson	Baglersagaene
Arntor Foka	Bergheimshera d (Bærum)	Ikke oppgitt	1206	Erling Steinvegg	Baglersagaene
Arnbjørn Jonsson	Borgarsyssel	Valdisholmen	Nevnes flere ganger fra 1205	Erling Steinvegg, Filippus Simonsson, Håkon Håkonsson	Baglersagaene Håkon Håkonssons saga
Ragnvald Hallkjellsson	Follo og omkring Oslo	Ikke oppgitt	1217	Baglerne etter	Håkon Håkonssons saga

				Filippus' død	
Ivar Utvik og Asbjørn Kopp	Oslosyssel	Ikke oppgitt	1218	Håkon Håkonsson	Håkon Håkonssons saga
Gaut Jonsson	Halve Elvesyssel	Ikke oppgitt	1218	Håkon Håkonsson	Håkon Håkonssons saga
Guttorm Gunnesson	Grenland?	Ikke oppgitt	1219	Håkon Håkonsson	Håkon Håkonssons saga
Lodin Pålsson	Tønsberg?	Ikke oppgitt	1221	Håkon Håkonsson	Håkon Håkonssons saga
Tobbesønnene	Elvesyssel	Ikke oppgitt	1222 eller 1223	Sigurd Ribbung	Håkon Håkonssons saga
Herjolv Dyndill og Eirik Dregill	Borgarsyssel	Ikke oppgitt	1122 eller 1123	Sigurd Ribbung	Håkon Håkonssons saga
Lodin Gunnesson	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt	1223	Håkon Håkonsson	Håkon Håkonssons saga
Hallvard Bratte	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt	1223	Håkon Håkonsson	Håkon Håkonssons saga
Øystein og Tord Skalle	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt	1223	Håkon Håkonsson	Håkon Håkonssons saga
Nikolas Arnesson	Nordre del av Oslosyssel	Ikke oppgitt	1223	Håkon Håkonsson	Håkon Håkonssons saga
Guttorm Erlendsson og Klemet i Holm	Oslosyssel	Ikke oppgitt	1226	Sigurd Ribbung?	Håkon Håkonssons saga
Gunnbjørn Bonde	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt	1228	Håkon Håkonsson	Håkon Håkonssons saga
Arne Rove og Finn Knatt	Borgarsyssel	Ikke oppgitt	1235	Skule jarl	Håkon Håkonssons saga
Gregorius Andresson	Borgarsyssel	Ikke oppgitt	1240	Håkon Håkonsson	Håkon Håkonssons saga

Appendix 3. Kart over Viken i middelalderen



Kart tegnet av Ivar Refsdal, i *Norges historie fremstillet for det norske folk. Volum 1, del 2.* Aschehoug, Kristiania 1910, s. 55.